

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ

MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
EPHORATE OF ANTIQUITIES OF ARCADIA

"ΚΑΘ' ΟΔΟΝ"
"EN ROUTE"

ΤΡΙΠΟΛΗ 2015
TRIPOLI 2015

“ΚΑΘ' ΟΔΟΝ”

“EN ROUTE”

Γενική επιμέλεια:
Άννα - Βασιλική Καραπαναγιώτου

“ΚΑΘ’ ΟΔΟΝ”

© 2015

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού νόμου (Ν. 2121 / 1993) όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Η καθ’ οιονδήποτε τρόπο και μέσο αναπαραγωγή, δημοσίευση, μετάφραση ή χρησιμοποίηση όλου ή μέρων αυτού του βιβλίου απαγορεύεται χωρίς την έγγραφη άδεια του εκδότη, εξαιρουμένης της ονομαστικής επιστημονικής αναφοράς.

General editor:
Anna - Vasiliki Karapanagiotou

“EN ROUTE”

© 2015

This copyrighted work is protected under the provisions of the Greek Law (L. 2121 / 1993) as amended and currently in force) and the international conventions on intellectual property. The reproduction, publication, translation or use of all or any part of this book in any way whatsoever is prohibited without the written permission of the publisher, with the exception of the nominal scientific reference.

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΚΑΔΙΑΣ**

Γενική επιμέλεια:
Άννα - Βασιλική Καραπαναγιώτου

“ΚΑΘ’ ΟΔΟΝ”

Το αρχαιολογικό έργο στο πλαίσιο κατασκευής
του νέου αυτοκινητόδρομου Κορίνθου - Τρίπολης -
Καλαμάτας και κλάδου Λεύκτρου - Σπάρτης

ΤΡΙΠΟΛΗ 2015

**MINISTRY OF CULTURE & SPORTS
EPHORATE OF ANTIQUITIES OF ARCADIA**

General Editor:
Anna - Vasiliki Karapanagiotou

“EN ROUTE”

The archaeological work in the course of the
construction of the new motorway Corinthos -
Tripoli - Kalamata and Lefktro - Sparti branch.

TRIPOLI 2015

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος	8
Χρονολογικός πίνακας	10
Χάρτης Πελοποννήσου - Αρκαδίας....	12
Χάρτης αρχαιολογικών θέσεων	14

A. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ.

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ

Δήμος Τρίπολης

Έξοδος Μάκρης	16
Κόμβος Παλλαντίου	17
Άγιος Ιωάννης.....	22
Καλογερικό και Δέμα	24
Διόδια Ασέας και Άη Γιάννης	25
Αμπελάκι - Κλαράκι.....	27
Άγιος Παντελεήμονας.....	35

Δήμος Μεγαλόπολης

Ποτιστικά Περιβολίων.....	35
Διόδια Βελιγοστής.....	37
Μάρμαρα Καμαρίτσας.....	43
Παναγίτσα και Ξερόκαμπος -	
Άγιος Κωνσταντίνος	43
Βελμινάτιδα Χώρα	49
Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας - Πετρίνας -	
Σπαναίικο ρέμα	56
Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι	63

B. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

Κεραμική	73
Παράδειγμα επέμβασης <i>in situ</i>	
και μεταφοράς	76
Λίθινα ευρήματα	77
Μέταλλα	79

Γ. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Επίλογος	89
Συντελεστές του έργου	91
Βιβλιογραφία	93

TABLE OF CONTENTS

Preface	8
Chronological table	11
Map of the Peloponnese - Arcadia ...	12
Map of archaeological sites.....	14

A. EXCAVATIONS.

THE ARCAEOLOGICAL SITES

Municipality of Tripolis

Makri Exit	16
Pallantio Intersection	18
Agios Ioannis.....	23
Kalogeriko and Dema	25
Asea Toll Post and Ai Giannis	25
Ampelaki - Klaraki	27
Agios Panteleimonas.....	31

Municipality of Megalopolis

Potistika Perivolia	35
Veligosti Toll Post.....	38
Marmara Kamaritsas	43
Panagitsa and Xerokampos -	
Agios Konstantinos	44
Belminatis	47
Agia Irini / Lagada Stream - Petrina -	
Spaneika Stream	54
Monastery Stream - Ampelaki	63

B. CONSERVATION

Pottery	74
Example of <i>in situ</i> intervention	
and finding transfer	76
Stone findings	77
Metals.....	79

C. CONFIGURATION OF THE MOVABLE FINDINGS STORAGE SPACE

Epilogue	89
Project contributors.....	91
Bibliography	93

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Το αρχαιολογικό υποέργο που εντάχθηκε στο πλαίσιο του μεγάλου έργου «Σύμβαση Παραχώρησης Μελέτη, Κατασκευή, Χρηματοδότηση, Εκμετάλλευση, Λειτουργία και Συντήρηση του Αυτοκινητόδρομου Κόρινθος - Τρίπολη - Καλαμάτα και κλάδος Λεύκτρο - Σπάρτη» υπό το Υπουργείο Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων, ξεκίνησε τον Απρίλιο του 2008, ολοκληρώθηκε στα τέλη του 2015 και αποδείχθηκε καίριο τόσο για την ιστορία της περιοχής, αφού αποκαλύφθηκαν άγνωστες μέχρι σήμερα αρχαιολογικές θέσεις, όσο και για την οικονομία της Αρκαδίας. Το γενικό συντονισμό του αρχαιολογικού υποέργου είχε αρχικά ο επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων Μιχάλης Πετρόπουλος και στη συνέχεια η υπογράφουσα, με επιστημονικούς υπεύθυνους τους αρχαιολόγους Λεωνίδα Σουχλήρη και Σταμάτη Φριτζίλα.

Στο έργο απασχολήθηκε πληθώρα προσωπικού, τόσο επιστημονικού όσο και εργατοτεχνικού, πραγματοποιώντας αρχικά εκτεταμένη επιφανειακή έρευνα και επίβλεψη του συνόλου των εκσκαφικών εργασιών σε μήκος 31 χλμ., όπου κατά τόπους ακολούθησε διάνοιξη δοκιμαστικών τομών και διενέργεια ανασκαφικής έρευνας. Συγκεκριμένα, κατά την επίβλεψη εντοπίστηκαν πέντε (5) θέσεις με κατάλοιπα βυζαντινών χρόνων, η ανασκαφική έρευνα των οποίων ολοκληρώθηκε από την τότε αρμόδια 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων (Νεστάνη - ληνοί, σλάβικα νεκροταφεία στη Μάκρη και στο Πάπαρη, νεκροταφείο του 13ου - 14ου αι. στη θέση Βρωμόξυλο - Μοναστηράκι Μεγαλόπολης, λουτρική εγκατάσταση στη θέση Μάρμαρα Καμαρίτσας Μεγαλόπολης). Επίσης, διερευνήθηκαν δώδεκα (12) σημεία με μεμονωμένα αρχαία κατάλοιπα. Τέλος δώδεκα (12) είναι οι νέες σημαντικές αρχαιολογικές θέσεις, οι οποίες παρουσιάζονται αναλυτικά στην παρούσα έκδοση.

Αναπόσπαστο κομμάτι της αρχαιολογικής μας έρευνας αποτέλεσε και η σχεδιαστική, φωτογραφική και τοπογραφική αποτύπωση των καταλοίπων με αεροφωτογραφίες και φωτογραμμετρικά διαγράμματα, τα άμεσα μέτρα συντήρησης και τεκμηρίωσης των ευρημάτων, οι στερεώσεις, καταχώσεις και αποδομήσεις τμημάτων ευρημάτων κατά περίπτωση και σύμφωνα με τις σχετικές

PREFACE

The archaeological work carried out in the course of the construction of the project "Design, Construction, Financing, Operation and Maintenance of the Corinthos – Tripoli – Kalamata Motorway and Lefktro – Sparti Branch", under the auspices of the Ministry of Infrastructure, Transport and Networks, started in April 2008 and finished in late 2015 and was proven fundamental both to the history of the area, since it brought into light archaeological sites unknown to date, and to the economy of Arcadia. General coordinator of the archaeological work was firstly the Emeritus Director of Antiquities Michalis Petropoulos and then the undersigned, along with the archaeologists Leonidas Souchleris and Stamatis Fritzilas as scientific coordinators.

The project employed a great number of scientific and technical staff, who conducted first of all field survey and supervision of all excavation works over a length of 31 km, by locally opening trial trenches and carrying out excavation research. In particular, five (5) sites with Byzantine remains were identified and excavated under the supervision of the 25th Ephorate of Byzantine Antiquities that was in charge at that time (Nestani – wine presses, Slavic cemeteries at Makri and Papari, cemetery of the 13th - 14th century at Vromoxylo - Monastiraki Megalopolis, bath facility at Kamaritsa Marbles Megalopolis). Moreover, twelve (12) sites with distinctive ancient remains were investigated. Finally, there were twelve (12) new important archaeological sites that are presented in detail in this publication.

Doing drawing, photographic and topographic recording of the remains with the use of aerial photographs and photogrammetric diagrams, taking immediate measures for the preservation and documentation of findings, identifying reburials, conducting consolidations and deconstructions of parts of the remains, where appropriate and according to the relevant decisions of the Ministry of Culture, was also an integral part of our archaeological research. For a thorough archaeological documentation, magnetometric

αποφάσεις του Υπουργείου Πολιτισμού. Για την πληρέστερη αρχαιολογική τεκμηρίωση πραγματοποιήθηκαν μαγνητομετρικές και γεωφυσικές έρευνες καθώς και μικροσκοπικές και χημικές αναλύσεις δειγμάτων, όπου αυτό κρίθηκε απαραίτητο.

Η αρχαιολογική έρευνα ολοκληρώθηκε με τη μελέτη, τεκμηρίωση και καταγραφή, τόσο συμβατική όσο και ψηφιακή, του μεγαλύτερου τμήματος του συνόλου των ευρημάτων στις βάσεις δεδομένων «Πολέμων» (1.800 ευρήματα) και «Καλλιστώ» (785 ευρήματα). Όλο το αρχαιολογικό υλικό μεταφέρθηκε στο πρώην Πνευματικό Κέντρο Μερκοβουνίου Δήμου Τρίπολης, το οποίο παραχωρήθηκε στην ΕΦΑ Αρκαδίας. Ο υπόγειος χώρος του εν λόγω κτηρίου διαμορφώθηκε σε σύγχρονο χώρο αποθήκευσης αρχαίων και φιλοξενεί σήμερα τα πολυπληθή ευρήματα των αρχαιολογικών ερευνών της ΕΦΑ Αρκαδίας στο πλαίσιο της κατασκευής του αυτοκινητόδρομου, που διασχίζει την Πελοπόννησο.

Άννα Βασιλική Καραπαναγιώτου
Δρ. Αρχαιολόγος
Προϊσταμένη Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας

and geophysical investigations were carried out as well as microscopic and chemical analyses of samples, whenever necessary.

The archaeological research was completed by studying, documenting and recording, both conventionally and digitally, the largest part of all findings in the databases "Polemon" (1,800 findings) and "Callisto" (785 findings). The archaeological findings were transferred to the former Cultural Centre of Merkovouni, Municipality of Tripoli, which was later on granted to the Ephorate of Antiquities of Arcadia. The basement of this building was transformed into a modern storage space / area for ancient artefacts and hosts today the numerous findings revealed by the archaeological research conducted by the Ephorate during the construction of the Peloponnese motorway.

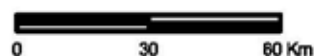
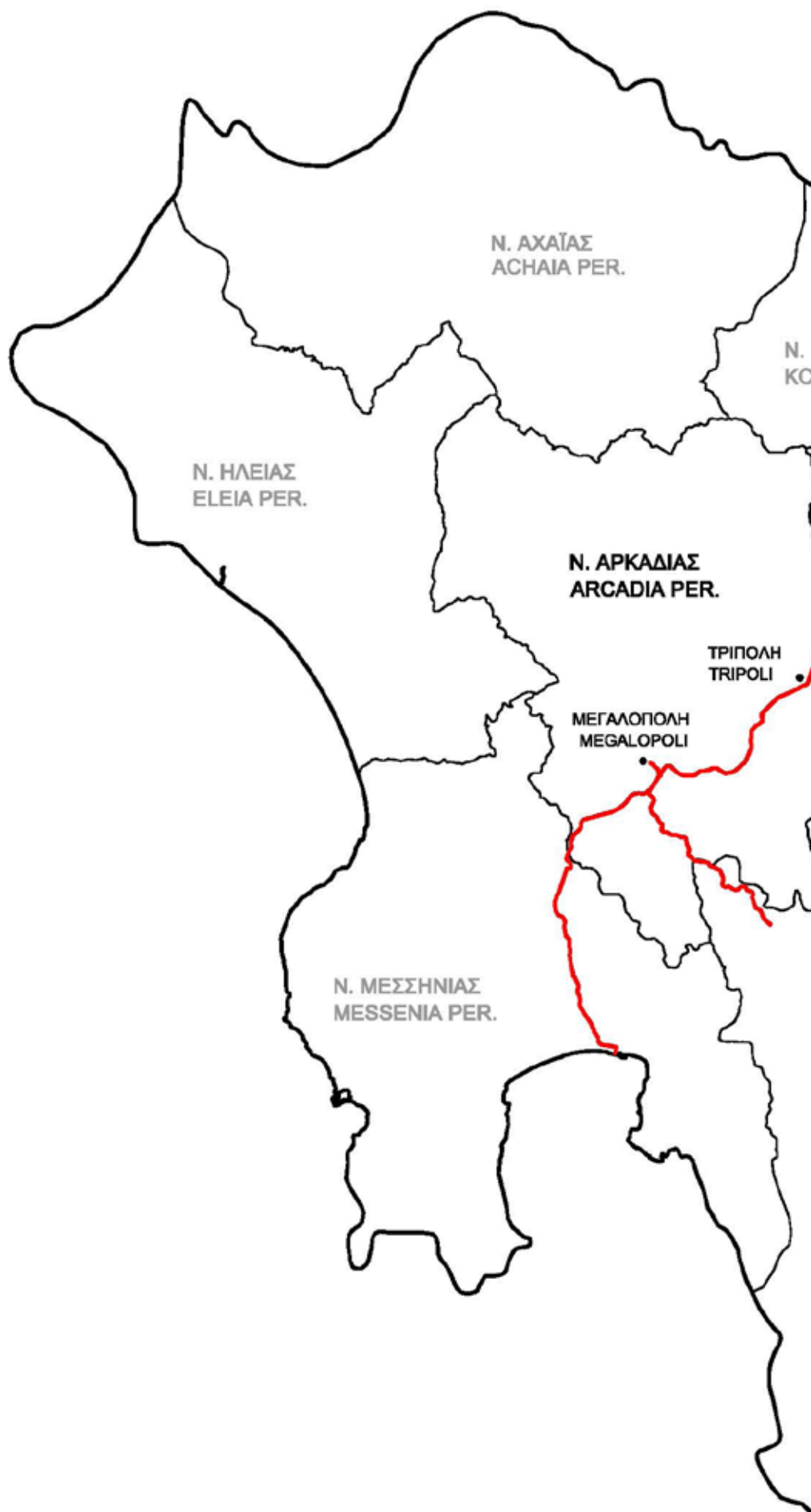
Anna Vasiliki Karapanagiotou
Dr. Archaeologist
Director of the Ephorate of Antiquities of Arcadia

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΠΑΛΑΙΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	- 10000 π.Χ.
ΜΕΣΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	10000 - περίπου 6500 π.Χ.
ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	6500 - περίπου 3000 π.Χ.
Αρχαιότερη Νεολιθική	6500 - 5600 π.Χ.
Μέση Νεολιθική	5600 - 5300 π.Χ.
Νεότερη Νεολιθική	5300 - 4500 π.Χ.
Τελική Νεολιθική ή Χαλκολιθική εποχή	4500 - 3200 / 3000 π.Χ.
ΠΡΩΤΟΕΛΛΑΔΙΚΗ - ΠΡΩΤΟΚΥΚΛΑΔΙΚΗ - ΠΡΩΤΟΜΙΝΩΙΚΗ	3200 / 3000 - 2000 π.Χ.
Πρωτοελλαδική / Πρωτοκυκλαδική / Πρωτομινωική Ι	3200 / 3000 - 2600 π.Χ.
Πρωτοελλαδική / Πρωτοκυκλαδική / Πρωτομινωική ΙΙ	2600 - 2300 π.Χ.
Πρωτοελλαδική / Πρωτοκυκλαδική / Πρωτομινωική ΙΙΙ	2300 - 2100 / 2000 π.Χ.
ΜΕΣΟΕΛΛΑΔΙΚΗ - ΜΕΣΟΚΥΚΛΑΔΙΚΗ - ΜΕΣΟΜΙΝΩΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	2100 / 2000 - 1600 π.Χ.
Μεσοελλαδική / Μεσομινωική Ι	2100 / 2000 - 1800 π.Χ.
Μεσοελλαδική / Μεσομινωική ΙΙ	1800 - 1700 π.Χ.
Μεσοελλαδική / Μεσομινωική ΙΙΙ	1700 - 1600 π.Χ.
ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ	1600 - 1100 π.Χ.
Υστεροελλαδική / Υστερομινωική Ι	1600 - 1500 / 1450 π.Χ.
Υστεροελλαδική / Υστερομινωική ΙΙ	1500 / 1450 - 1400 π.Χ.
Υστεροελλαδική / Υστερομινωική ΙΙΙ	1400 - 1100 π.Χ.
Υστεροελλαδική / Υστερομινωική ΙΙΙΑ	1400 - 1300 π.Χ.
Υστεροελλαδική / Υστερομινωική ΙΙΙΒ	1300 - 1200 π.Χ.
Υστεροελλαδική / Υστερομινωική ΙΙΙΓ	1200 - 1100 π.Χ.
Υπομυκηναϊκή / Υπομινωική περίοδος	1100 - 1050 / 1025 π.Χ.
ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	1050 / 1025 - 700 π.Χ.
Πρωτογεωμετρική περίοδος	1050 / 1025 - 900 π.Χ.
Πρώιμη γεωμετρική περίοδος	900 - 850 π.Χ.
Μέση γεωμετρική περίοδος	850 - 760 π.Χ.
Ύστερη γεωμετρική περίοδος	760 - 700 π.Χ.
ΠΡΩΙΜΗ ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ ή ΑΝΑΤΟΛΙΖΟΥΣΑ	700 - 610 π.Χ.
ΑΡΧΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ	610 - 490 / 80 π.Χ.
Πρώιμη αρχαϊκή περίοδος	610 - 575 π.Χ.
Μέση αρχαϊκή περίοδος	575 - 530 π.Χ.
Ύστερη αρχαϊκή περίοδος	530 - 490 / 80 π.Χ.
ΚΛΑΣΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	490 / 80 - 323 π.Χ.
Πρώιμη κλασική περίοδος	490 / 80 - 450 π.Χ.
Μέση / Ώριμη κλασική περίοδος	450 - 400 / 380 π.Χ.
Ύστερη κλασική περίοδος	400 / 380 - 323 π.Χ.
ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ	323 - 31 π.Χ.
Πρώιμη ελληνιστική περίοδος	323 - 275 π.Χ.
Μέση ελληνιστική περίοδος	275 - 150 π.Χ.
Ύστερη ελληνιστική περίοδος	150 - 31 π.Χ.
ΡΩΜΑΪΚΗ ΕΠΟΧΗ	31 π.Χ. - 324 μ.Χ.
ΠΡΩΙΜΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	324 - 842
ΜΕΣΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	842 - 1204
ΥΣΤΕΡΟΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙ ΧΡΟΝΟΙ	1204 - 1453
ΛΑΤΙΝΟΚΡΑΤΙΑ	1204 - 16ος αι.
ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑ	1453 - 1821

CHRONOLOGICAL TABLE

PALEOLITHIC AGE	- 10000 BC
MESOLITHIC AGE	10000 - around 6500 BC
NEOLITHIC AGE	6500 - around 3000 BC
Early Neolithic	6500 - 5600 BC
Middle Neolithic	5600 - 5300 BC
Late Neolithic	5300 - 4500 BC
Final Neolithic or Chalcolithic	4500 - 3200 / 3000 BC
EARLY HELLADIC - EARLY CYCLADIC - EARLY MINOAN PERIOD	3200 / 3000 - 2000 BC
Early Helladic / Early Cycladic / Early Minoan I	3200 / 3000 - 2600 BC
Early Helladic / Early Cycladic / Early Minoan II	2600 - 2300 BC
Early Helladic / Early Cycladic / Early Minoan III	2300 - 2100 / 2000 BC
MIDDLE HELLADIC - MIDDLE CYCLADIC - MIDDLE MINOAN PERIOD	2100 / 2000 - 1600 BC
Middle Helladic / Middle Minoan I	2100 / 2000 - 1800 BC
Middle Helladic / Middle Minoan II	1800 - 1700 BC
Middle Helladic / Middle Minoan III	1700 - 1600 BC
LATE BRONZE AGE	1600 - 1100 BC
Late Helladic / Late Minoan I	1600 - 1500 / 1450 BC
Late Helladic / Late Minoan II	1500 / 1450 - 1400 BC
Late Helladic / Late Minoan III	1400 - 1100 BC
Late Helladic / Late Minoan IIIA	1400 - 1300 BC
Late Helladic / Late Minoan IIIB	1300 - 1200 BC
Late Helladic / Late Minoan IIIC	1200 - 1100 BC
Sub - Mycenaean / Sub - Minoan	1100 - 1050 / 1025 BC
GEOMETRIC PERIOD	1050 / 1025 - 700 BC
Protogeometric	1050 / 1025 - 900 BC
Early Geometric	900 - 850 BC
Middle Geometric	850 - 760 BC
Late Geometric	760 - 700 BC
EARLY ARCHAIC or Orientalising period	700 - 610 BC
ARCHAIC PERIOD	610 - 490 / 80 BC
Early Archaic	610 - 575 BC
Middle Archaic	575 - 530 BC
Late Archaic	530 - 490 / 80 BC
CLASSICAL PERIOD	490 / 80 - 323 BC
Early Classical	490 / 80 - 450 BC
Middle Classical	450 - 400 / 380 BC
Late Classical	400 / 380 - 323 BC
HELLENISTIC PERIOD	323 - 31 BC
Early Hellenistic	323 - 275 BC
Middle Hellenistic	275 - 150 BC
Late Hellenistic	150 - 31 BC
ROMAN TIMES	31 BC - 324 AD
EARLY BYZANTINE TIMES	324 - 842
MIDDLE BYZANTINE TIMES	842 - 1204
LATE BYZANTINE TIMES	1204 - 1453
FRANKISH PERIOD.	1204 - 16th ct.
OTTOMAN PERIOD	1453 - 1821

ΥΠΟΜΝΗΜΑ / PETITION

ΝΕΟΣ ΑΥΤΟΚΙΝΗΤΟΔΡΟΜΟΣ
NEW MOTORWAY

ΟΡΙΑ ΝΟΜΩΝ
PREFECTURE BOUNDARIES

■ ΚΑΣΤΡΟ ΚΑΡΥΤΑΙΝΑΣ
KARYTAINA FORTRESS

■ ΛΥΚΑΙΟ
LYKAIΟ

■ ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ - ΤΡΑΠΕΖΟΥΣ
KYPARISSIA - TRAPEZOUS

■ ΜΕΓΑΛΗ ΠΟΛΙΣ
MEGALI POLIS

● ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΗ
MEGALOPOLI

■ ΛΥΚΟΣΟΥΡΑ
LYKOSOURA

● ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ
PERIVOLIA

ΠΟΤΙΣΤΙΚΗ
POTISTIKI

■ Ι.Ν. ΑΓΙΑΣ ΘΕΟΔΩΡΑΣ ΒΑΣΤΑΣ
H.C. AGIAS THEODORAS VASTAS

● ΤΡΙΠΟΤΑΜΟΣ
TRIPOTAMOS

ΔΙΟΔΙΑ ΒΕΛΙΓΟΣΤΗΣ
VELIGOSTI TOLL POST

● ΚΑΜΑΡΙΤΣΑ
KAMARITSA

● ΒΕΛΙΓΟΣΤΗ
VELIGOSTI

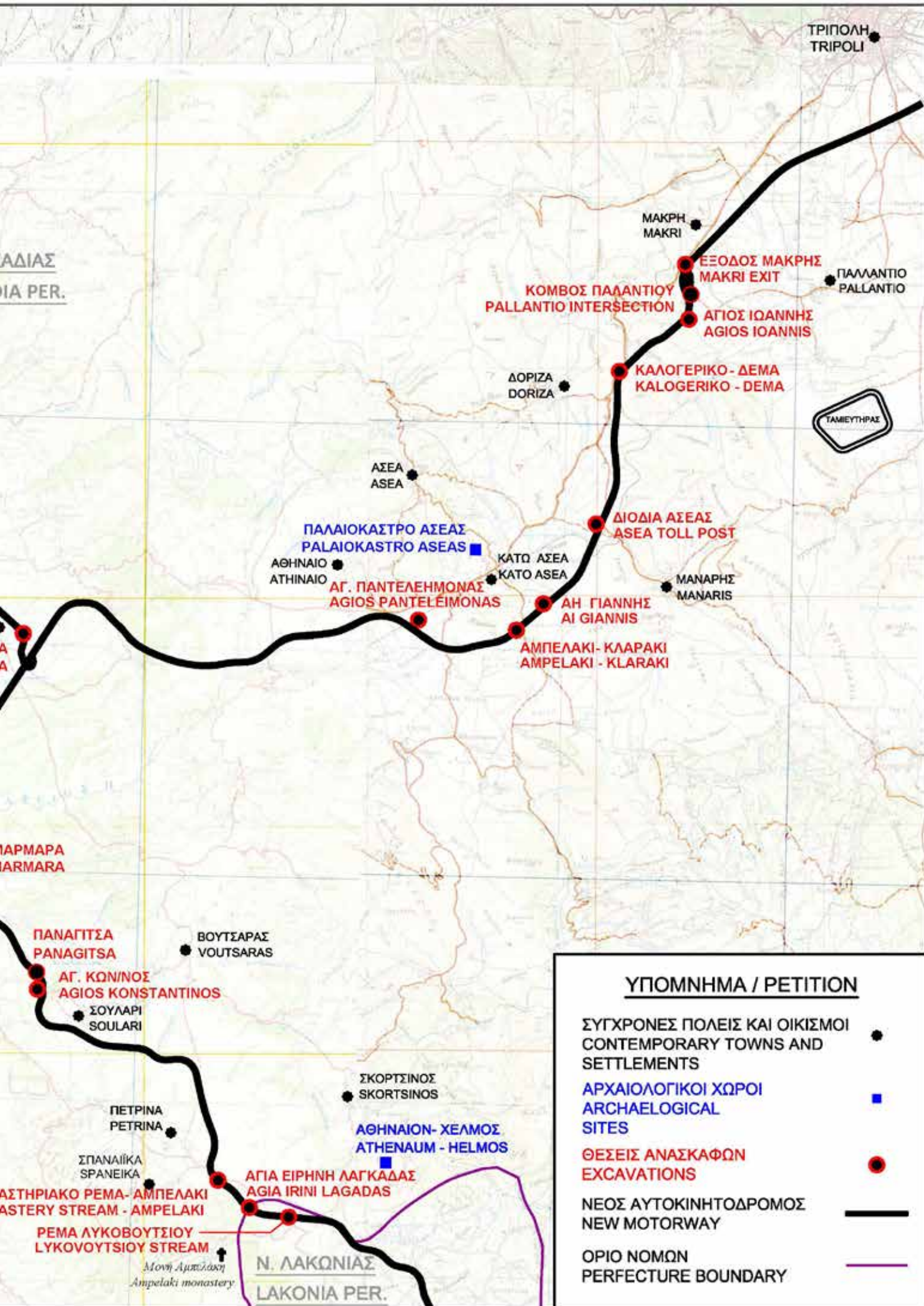
● ΛΕΟΝΤΑΡΙ
LEONTARI

↑ Μονή Μπούρα
Boura Monastery

Ν. ΜΕΣΣΗΝΙΑΣ
MESSENIA PER.

ΜΟΝ.
MON.

0 5 10 Km

**Α. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ.
ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΘΕΣΕΙΣ**

ΔΗΜΟΣ ΤΡΙΠΟΛΗΣ

ΕΞΟΔΟΣ ΜΑΚΡΗΣ

Σε μικρή απόσταση νότια του σύγχρονου οικισμού της Μάκρης, λίγο πριν τον κόμβο του Παλλαντίου, κατά τον έλεγχο των εκσκαφών και τη διενέργεια δοκιμαστικών τομών με σκοπό την κατασκευή του κλάδου εξόδου του αυτοκινητόδρομου προς την Τρίπολη εντοπίστηκε σλάβικο νεκροταφείο βυζαντινών χρόνων. Συγκεκριμένα, ανασκάφηκαν ένας τάφος γυναίκας με πλούσια κτερίσματα (χάλκινα κοσμήματα, χάντρες και πήλινο αγγείο) (**εικ. 1**) και ένα τεφροδόχο αγγείο με καύση νεκρού. Τα ευρήματα χρονολογήθηκαν στον 8ο - 9ο αι. μ.Χ. και η ανα-

**A. EXCAVATIONS.
THE ARCAEOLOGICAL SITES**

MUNICIPALITY OF TRIPOLI

MAKRI EXIT

Within a short distance south to the modern settlement of Marki, just before the Pallantio intersection, a slavic cemetery of Byzantine times was discovered during the inspections of the excavation and while opening trial trenches for the construction of the exit section of the motorway to Tripoli. In particular, a grave of a woman rich in grave offerings (bronze jewellery, beads and a clay pot) (**fig. 1**) was unearthed, as well as a cinerary urn. The findings were dated to the 8th - 9th century AD. The excavation was continued by the 25th Ephorate of

εικ. 1. Έξοδος Μάκρης. Σλάβικος τάφος.
fig. 1. Makri exit. Slavic grave.

σκαφή συνεχίστηκε από την καθ' ύλην αρμόδια τώως 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Δυτικότερα στην ίδια θέση, στα όρια της νέας με την εθνική οδό Τρίπολης - Καλαμάτας εντοπίστηκε μεγάλου μήκους αναλημματικός τοίχος. Οι ανασκαφικές εργασίες που πραγματοποιήθηκαν στον περιβάλλοντα χώρο ήταν μικρής έκτασης και δεν απέδωσαν στοιχεία για τη λειτουργία του. Πιθανώς κατασκευάστηκε για τη διευθέτηση των υδάτων του παραπλήσιου προς ανατολάς ρέματος (**εικ. 2**). Ο τοίχος είχε κατεύθυνση βορειοδυτικά - νοτιοανατολικά με μέγιστο σωζόμενο μήκος 26,90 μ. και μέσο πλάτος 0,45 μ. Αποτελείτο από διαφόρων μεγεθών λίθους με αδρή κατεργασία και χώμα ως συνδετικό υλικό. Από τις εργασίες καθαρισμού των λίθων συλλέχθηκε μικρή ποσότητα αβαφούς κεραμικής, ενώ στον περιβάλλοντα χώρο βρέθηκαν θραύσματα κεραμίδων με μελανό γάνωμα.

Πλησίον του αναλημματικού τοίχου εντοπίστηκε στρώμα λίθων και κτιστή κυκλική κατασκευή (υπολήνιο) που δομείτο από μικρού μεγέθους αργούς λίθους και αποτμήματα κεραμίδων τοποθετημένα σε επάλληλες στρώσεις με συνδετικό υλικό ισχυρό ασβεστοκονίαμα. Η κατασκευή σωζόταν σε πολύ καλή κατάσταση και είχε επιμελημένη τοιχοποιία. Στα βορειοανατολικά, σε μικρή απόσταση, αποκαλύφθηκαν τρία σκαλοπάτια από λίθινη κλίμακα. Σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα και την προφορική μαρτυρία του ιδιοκτήτη του αγροτεμαχίου, μάλλον επρόκειτο για κατάλοιπα αγροτικής εγκατάστασης του προηγούμενου αιώνα, η οποία αποτελείτο από ληνό (πατητήρι) με το υπολήνιο (δεξαμενή για το μούστο) και από πανδοχείο. Από την ανασκαφική έρευνα συλλέχθηκαν ήλοι και σιδερένιο αντικείμενο από θύρα. Η ανασκαφή στο χώρο συνεχίστηκε από την αρμόδια 25η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

Γαρυφαλλιά Σμέρου, Θεώνη Χριστοφίλου

ΚΟΜΒΟΣ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΥ

Η αρχαία πόλη του Παλλαντίου τοποθετείται 7 χλμ. νοτιοδυτικά της Τρίπολης και δυτικά του ομώνυμου σύγχρονου οικισμού. Οικιστής του αρχαίου Παλλαντίου ήταν ο Πάλλας, γιός του πρώτου βασιλιά της Αρκαδίας Λυκάονα και εγγονός του Πελασγού. Οι Παλλαντιείς ανήκαν στο

Byzantine Antiquities that was in charge of the whole project.

Further to the west of the same site, on the border of the new and Tripoli - Kalamata motorway, a long retaining wall was located. The excavation works carried out in the surrounding area were of small scale and did not provide any information regarding its function. It was probably constructed to control the flow of the nearby eastward stream (**fig. 2**). The wall had northwest - southeast orientation, 26.90 m maximum remaining length and 0.45 m average width. It consisted of stones of various sizes that were roughly processed and bound together with soil. A small amount of plain pottery was collected from stone cleaning operations, while fragments of black glazed tiles were found within the surrounding area.

A layer of stones was discovered near the retaining wall, as well as a built - in circular structure (vat) made of small - sized rough stones and tile segments placed in successive layers with strong mortar as a binder. The structure was preserved in a very good condition and had elaborate masonry. Additionally, in a short distance to the northeast, three steps of a stone staircase were revealed. According to the excavation data and the oral testimony of the owner of the plot, those were the remains of an agricultural settlement of the previous century, which included a wine press with a vat (tank for the must) and an inn. From the excavation

εικ. 2. Έξοδος Μάκρης. Άποψη αρχαίου αναλημματικού τοίχου.
fig. 2. Makri exit. View of an ancient retaining wall.

έθνος των Μαιναλίων. Το θρησκευτικό κέντρο της αρχαίας πόλης, η ακρόπολη, ταυτίζεται με το σημερινό λόφο του Αγίου Ιωάννη. Κατά τον περιηγητή Πausanία, το Παλλάντιο μετείχε στο Κοινό των Αρκάδων και στο συνοικισμό της Μεγαλόπολης το 368 π.Χ. (VIII 27, 3). Η ζωή στην πόλη ήκμασε στην αρχαϊκή και κλασική περίοδο, ενώ συνεχίστηκε στην ελληνιστική και ρωμαϊκή εποχή, οπότε ο αυτοκράτορας Αντωνίνος απήλλαξε τους Παλλαντιείς από τη φορολογία και μετέτρεψε το Παλλάντιο από κώμη σε πόλη. Η αυτοκρατορική ρωμαϊκή ευεργεσία οφειλόταν κατά τον Pausanία στον Εύανδρο - μυθικό βασιλιά «τὰ ἐς πόλεμον ἄριστον τῶν ἀρκάδων...» που ήταν γιος μίας νύμφης, κόρης του Λάδωνα και του Ερμή (VIII 43, 2). Οι Ρωμαίοι θεωρούσαν ότι ο Εύανδρος ίδρυσε την αρχαία Ρώμη στο λόφο Παλατίνο σε ανάμνηση της αρκαδικής πόλης, αφού εγκαταστάθηκε με ομάδα Αρκάδων παρά τον Τίβερη ποταμό (VIII 43, 2 - 3).

Τα έτη 2009 - 2010 πραγματοποιήθηκαν οι εργασίες κατασκευής του κόμβου του Παλλαντίου που συνδέει τη νότια είσοδο και έξοδο της Τρίπολης με τον αυτοκινητόδρομο. Η σωστική ανασκαφική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην υπαίθρο χώρα του αρχαίου Παλλαντίου, βορειοδυτικά της τειχισμένης πόλης, έφερε στο φως δύο μεγάλα τμήματα αρχαίας λιθόστρωτης αμαξήλατης οδού, η οποία αποκαλύφθηκε δυτικά της υφιστάμενης επαρχιακής οδού που συνδέει την εθνική οδό με το σύγχρονο οικισμό του Παλλαντίου (εικ. 3). Η λιθόστρωτη οδός ταυτιζόταν πιθανότατα με τη λεωφόρο από τη Μαντίνεια στο Παλλάντιο που αναφέρει ο Pausanias (VIII 11, 5) και οδηγούσε αφενός νότια στα υψίπεδα της Ασέας, όπου εντοπίστηκε η συνέχεια της οδού (βλ. παρακάτω), αφετέρου βόρεια στη Μαντίνεια με εκτροπή προς την αρχαία πόλη

works, nails and iron objects from a door were also collected. The excavation works in the area were continued under the supervision of the 25th Ephorate of Byzantine Antiquities.

Garyfallia Smerou, Theoni Christofilou

PALLANTIO INTERSECTION

The ancient town of Pallantio was located 7 km to the southwest of Tripoli and to the west of the homonymous modern village. Settler of the ancient Pallantio was Pallas, son of the first king of Arcadia, Lycaon, and grandson of Pelasgos. The Pallantians belonged to the nation of Menalians. The religious centre of the ancient town, the acropolis, was identified to the current hill of Agios Ioannis. According to the historic traveller Pausanias, Pallantio was a member of the Arcadian League and took part in the settlement of Megalopolis in 368 BC (VIII 27, 3). Life in town flourished during the Archaic and Classical period and continued to prosper during the Hellenistic and Roman period, when emperor Antoninus exempted the Pallantians from taxes and rendered the Pallantio from town to city. The beneficence of the Roman Empire was, according to Pausanias, due to Evander - a mythical king «τὰ ἐς πόλεμον ἄριστον τῶν ἀρκάδων...» (of all the Arcadians the most outstanding in war) who was the son of a nymph, daughter of Ladon, and Hermes (VIII 43, 2). The Romans believed that Evander founded ancient Rome upon Palatino hill in remembrance of the arcadian city, after settling by the river Tiber with a group of Arcadians (VIII 43, 2 - 3).

In the years 2009 - 2010 works were carried out to construct the Pallantio intersection that connects the south entrance and exit of Trip-

εικ. 3. Κόμβος Παλλαντίου. Τμήμα αρχαίας λεωφόρου.
fig. 3. Pallantio intersection. Section of an ancient boulevard.

του Παλλαντίου. Ο οδικός άξονας σύμφωνα με τα ευρήματα της ανασκαφής χρησιμοποιήθηκε τουλάχιστον έως τη βυζαντινή εποχή. Αξίζει να αναφερθεί ότι ο σύγχρονος κόμβος του Παλλαντίου συνέπεσε με τον αρχαίο οδικό άξονα, όπου επίσης εντοπίστηκαν συμβολές ή εκτροπές, γεγονός που υποδηλώνει την επιλογή της θέσης ως διαχρονικό πέρασμα.

Η αρχαία λεωφόρος εντοπίστηκε σε υψόμετρο 682 μ. περίπου και εκτεινόταν συνολικά σε μέγιστο σωζόμενο μήκος 110 μ. και πλάτος 6,40 μ. Παρουσιάζει κατωφέρεια με κατεύθυνση βορειοδυτικά - νοτιοανατολικά και έχει προσαρμοστεί στη γεωμορφολογία του εδάφους της περιοχής. Το αρχαίο οδόστρωμα συνίστατο από εκτεταμένα συμπαγή στρώματα αργών και ημίεργων λίθων και από πετρώματα τοπικής προέλευσης ποικίλλων μεγεθών, μαζί με βότσαλα. Ως συνδετικό υλικό είχε χρησιμοποιηθεί συμπαγές, πακτωμένο χώμα που περιείχε ψιλό χαλίκι και κατά τόπους θραύσματα κεράμων. Κατά μήκος της οδού αποκαλύφθηκαν τμήματα αναλημματικών τοίχων, ενώ πλησίον βρέθηκαν παρόδιες ταφές της ελληνιστικής περιόδου. Επτά μέτρα νοτίως του αρχαίου οδοστρώματος, βρέθηκε πιθάρι με οστά πέντε νεκρών από ανακομιδή (**εικ. 4, 5**). Ο πίθος είχε σχήμα ωοειδές με κατεύθυνση νοτιοανατολικά - βορειοδυτικά και οριζόταν στα νότια με τοίχο. Στα θεμέλια του τοίχου συλλέχθηκαν ένα μελαμβαφές πινάκιο και ένα μελαμβαφές κύπελλο.

Στα δυτικά της αρχαίας λεωφόρου, σε παρακείμενο ρέμα που διασχίζει την περιοχή αποκαλύφθηκε ένα σημαντικό υδραυλικό έργο. Επρόκειτο για τοίχο εγκιβωτισμού για τη διευθέτηση των υδάτων του ρέματος. Αποτελείτο από αργολιθοδομή συνολικού μήκους 22,40 μ. και πλάτους 1,40 μ. Ο τοίχος ήταν προσανατολισμένος κατά τον άξονα Ανατολή - Δύση και παράλληλος με το βόρειο πρηνές του ρέματος. Πλησίον του τοίχου ανασκάφησαν τεχνητές συσσωρεύσεις λίθων που χρονολογούνται στην προϊστορική περίοδο. Από τις ανασκαφικές εργασίες συλλέχθηκαν όστρακα από χρηστικά αγγεία της πρωτοελλαδικής Ι και ΙΙ περιόδου. Επιπλέον, βρέθηκαν λίθινα εργαλεία από οψιανό και πυριτόλιθο.

oli with the motorway. The rescue excavation research carried out in the countryside of ancient Pallantio to the northwest of the fortified city brought into light two large sections of an ancient paved road, which was revealed to the west of the existing provincial road that links the motorway to the modern settlement of Pallantio (**fig. 3**). The paved road was probably identified to the boulevard leading from Mantinea to Pallantio, which was mentioned by Pausanias (VIII 11, 5) and led on the one hand south to the Asea highlands, where the continuation of the road was located (see below), and on the other hand north to Mantinea, with a detour to the ancient city of Pallantio. According to the excavation findings, the road axis was used at least until the Byzantine era. It is worth mentioning that Pallantio's modern intersection coincides with the ancient road axis, where junctions or detours are also located, indicating that the location has been used as a passage over time.

The ancient boulevard was located at an altitude of about 682 m and extended to a maximum preserved length of 110 m and width of 6.40 m. It features downward gradient with northwest - southeast orientation and shows adaptation to the geomorphology of the territory of the region. The ancient paved road consisted of extensive solid successive layers of rough and semi - worked stones and of various sizes of rocks of local origin along with pebbles. Solid, dense soil containing fine gravel and in some cases tile fragments were used as a binder. Sections of retaining walls were revealed along the road, while roadside burials of the Hellenistic period were found nearby. Seven metres to the south of the ancient paved road, a pithos was found bearing disposed bones of five dead people (**fig. 4, 5**). The pithos was oval with southeast - northwest direction and was adjacent to a wall to the south. In the foundations of the wall, a black - glazed plate and a black - glazed cup were collected.

To the west of the ancient boulevard at an adjacent stream that crosses the area an important hydraulic work was revealed. It was a stream control wall used for controlling the

εικ. 4. Κόμβος Παλλαντίου. Ταφικός πίθος.
fig. 4. Pallantio intersection. Burial pithos.

εικ. 5. Κόμβος Παλλαντίου. Ανασκαφή ταφικού πίθου.
fig. 5. Pallantio intersection. Excavation of a burial pithos.

Δυτικά της αρχαίας λεωφόρου σε κοντινή απόσταση κάτω από υφιστάμενη σύγχρονη ασφαλτοστρωμένη επαρχιακή οδό που οδηγούσε στο σύγχρονο οικισμό του Παλλαντίου και σήμερα δεν είναι πλέον σε χρήση, εντοπίστηκε επικλινής οδός λιθαγωγίας με κατωφερή κλίση που χρησιμοποιήθηκε για τη μεταφορά των λίθων (**εικ. 6**). Είχε κατεύθυνση βορειοδυτικά - νοτιοανατολικά και δομείτο από λειασμένα ασβεστολιθικά πετρώματα με συνδετικό υλικό χώμα και βότσαλα. Εκτεινόταν σε μέγιστο αποκαλυφθέν μήκος 53,20 μ. και πλάτος 1,30 μ. έως 2 μ. Βορειοδυτικά της οδού λιθαγωγίας αποκαλύφθηκε παρόδιος αναλημματικός τοίχος που ακολουθούσε την πορεία της οδού λιθαγωγίας και αποτελείτο από διαφόρων μεγεθών κατεργασμένους ασβεστόλιθους. Από τις εργασίες καθαρισμού των λίθων συλλέχθηκε μικρή ποσότητα κεραμίδων και ένα όστρακο με μελανό γάνωμα, τα οποία όμως δε συνεισέφεραν στην ακριβή χρονολόγηση της οδού.

Μετά τον κόμβο του Παλλαντίου, επί του κεντρικού άξονα της νέας εθνικής οδού με κατεύθυνση προς την Καλαμάτα, έως το ύψος της ακρόπολης του αρχαίου Παλλαντίου, διενεργήθηκαν μεμονωμένες δοκιμαστικές τομές και ήρθε στο φως ένας τοίχος εγκιβωτισμού, για τη διευθέτηση του ρέματος, με κατεύθυνση δυτικά προς νοτιοανατολικά μέγιστου σωζόμενου μή-

waters of the nearby stream. It consisted of a dry stone wall of 22.40 m length and of 1.40 m width in total. The wall was oriented along the East - West axis and was parallel to the northern slope of the stream. Near the wall, artificial accumulations of stones that date back to the prehistoric period were excavated. From the excavation works, sherds of plain ware from the Early Helladic I and II period were collected. Furthermore, stone tools were found made of obsidian and flint.

A sloping downhill road with downward declination that was used for carrying stones to the quarry was discovered to the west of the ancient boulevard, underneath and close by to an existing modern asphalted provincial road that led to the modern settlement of Pallantio and that today is no longer in use (**fig. 6**). It was oriented northwest - southeast and was built with smooth limestone rocks and with soil and pebbles used as binders. It stretched to a maximum revealed length of 53.20 m and width of 1.30 m - 2.00 m. To the northwest of the paved road that was used for carrying stones to the quarry, a roadside retaining wall that followed the same path was revealed. It consisted of various sizes of hewn limestone. From the stone cleaning works, a small amount of tiles and a black - glazed sherd were collected that howev-

εικ. 6. Κόμβος Παλλαντίου. Οδός λιθαγωγίας - Αναλημματικός τοίχος.
fig. 6. Pallantio intersection. Paved road that was used to carry stones to the quarry - Retaining wall.

κους 31,25 μ. και πλάτους 0,90 μ.

Στο ίδιο σημείο αποκαλύφθηκε κυκλική κατασκευή στο εσωτερικό της οποίας υπήρχε στρώμα από ασβεστοκονίαμα και κεραμίδες. Βορειοδυτικά της κατασκευής εντοπίστηκαν δύο παράλληλοι τοίχοι και αποκαλύφθηκε στρώμα με λίθους και βότσαλα. Επιπλέον, στην ίδια θέση ανασκάφησαν θεμέλια κτηρίου της ελληνιστικής περιόδου. Ωστόσο, οι εργασίες δεν ολοκληρώθηκαν οπότε τα συμπεράσματά μας σχετικά με τη χρήση του είναι επισφαλής. Σε παρακείμενο αγροτεμάχιο συλλέχθηκε τμήμα πήλινου ειδωλίου βοοειδούς.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφικών εργασιών σε απόκρημνο λόφο βορειοδυτικά της ακρόπολης του αρχαίου Παλλαντίου, εντοπίστηκε στρώμα καταστροφής αποτελούμενο από αποτμήματα κεραμίδων και όστρακα μέσα σε αργούς λίθους. Το στρώμα εκτεινόταν σε μέγιστο σωζόμενο μήκος 3 μ. και πλάτος 1,50 μ. και ανασκάφηκε μεταξύ των σχισμών δύο βράχων. Από τα ευρήματα ξεχωρίζει τμήμα σκύφου της γεωμετρικής περιόδου. Το συγκεκριμένο σημείο πιθανώς είχε τη χρήση φυλακείου ή ιερού, δεδομένου ότι τοποθετείτο σε κοντινή απόσταση από την ακρόπολη του αρχαίου Παλλαντίου.

Θεώνη Χριστοφίλου

ΑΓΙΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ

Τον λόφο του Αγίου Ιωάννη, που ταυτίζεται με την ακρόπολη του αρχαίου Παλλαντίου, αντικρίζει κανείς, καθώς διασχίζει το νέο αυτοκινητόδρομο, πριν εισέλθει στη νέα σήραγγα του Καλογερικού, κινούμενος με κατεύθυνση Τρίπολη - Καλαμάτα. Εκεί πραγματοποιήθηκε ανασκαφικός καθαρισμός των τεσσάρων αρχαίων ναών (Α, Β, Δ, Σ) (**εικ. 7 - 8 και τοπογραφικό διάγραμμα 9**), οι οποίοι είχαν ανασκαφεί από την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή το 1940 και χρονολογούνται στους αρχαίους χρόνους (7ος - 6ος αι. π.Χ.). Οι δύο ναοί (Β και Δ) βρίσκονται στην κορυφή του λόφου και οι άλλοι δυο (Α και Σ) στην νοτιοανατολική κλιτύ. Πρόκειται για: α. το ναό Α, έναν μικρό μονόχωρο ναό με εσωτερικό βωμό, που είναι ο αρχαιότερος και χρονολογείται γύρω στο 600 π.Χ., β. το ναό Β, έναν μικρό ορθογώνιο ναό με κλειστή πρόσοψη

er did not contribute to the exact dating of the road.

Following the Pallantio intersection on the central axis of the new motorway leading to Kalamata all the way up to the acropolis of ancient Pallantio, independent trial trenches were carried out and brought into light a stream control wall of maximum preserved length 31.25 m and width 0.90 m with west - southeast direction.

At the same place, a circular structure was revealed, with a layer of mortar and tiles in the interior. Two parallel walls were located northwest to the structure and a layer of stones and pebbles was discovered there as well. Additionally, the foundations of a building of the Hellenistic period were excavated at the same site. However, the excavation works there were not completed, thus our conclusions about its use are uncertain. On an adjacent plot, part of a clay cattle figurine was collected.

During the excavation work, on a steep hill northwest to the acropolis of ancient Pallantio, a destruction layer was found, consisting of tile segments and sherds among rough stones. The layer was extended to a maximum preserved length of 3 m and width of 1.50 m and was excavated between the slits of two rocks. Fragment of a skyphos (wine - cup) of the Geometric period stands out. This particular site was probably used as outpost or sanctuary, as it was located short way to the acropolis of ancient Pallantio.

Theoni Christofilou

εικ. 7. Άγιος Ιωάννης. Ναός Β.
fig. 7. Agios Ioannis: Temple B.

εικ. 8. Άγιος Ιωάννης: Ναός C.
fig. 8. Agios Ioannis: Temple C.

εικ. 9. Άγιος Ιωάννης. Τοπογραφικό διάγραμμα.
fig. 9. Agios Ioannis. Topographic plan.

AGIOS IOANNIS

The hill of Agios Ioannis, which is identified to the acropolis of ancient Pallantio, is visible when one crosses the new motorway before entering the new tunnel of Kalogeriko, moving towards Tripoli - Kalamata. The excavation cleaning of four ancient temples (A,B,D,C) (**fig. 7 - 8 and topographic plan 9**), that were brought to light by the Italian Archaeological School in 1940 and that dated back to the Archaic times (7th - 6th century BC) was held there. The two temples (B and D) are located at the top of the hill and the other two (A and C) at the southeast slope. These are: a. temple A, a small single - aisle temple with internal altar which is the oldest one and dates to around 600 BC, b. temple B, a small rectangular temple with front portico and cella with interior bench dated to the early 6th century BC, c. temple C, a peripteral temple with oblong cella built in two phases, with the first dating to 600 - 550 BC and the second to 500 BC and d. temple D, a rectangular temple from which only the foundations are fragmen-

και άδυτο με εσωτερικό θρανίο, που χρονολογείται στον πρώιμο 6ο αι. π.Χ. , γ. το ναό C, έναν περίπτερο ναό με επιμήκη σηκό, που κτίστηκε σε δυο φάσεις με την πρώτη να χρονολογείται περί το 600 - 550 π.Χ. και την δεύτερη περί το 500 π.Χ. και δ. το ναό D, έναν ορθογώνιο ναό, από τον οποίο διατηρείται αποσπασματικά μόνο η θεμελίωση, καθώς στη θέση του κτίστηκε τη δεκαετία του 1930 ο Ι.Ν. του Αγίου Ιωάννη.

Επίσης, αποκαλύφθηκε και καθαρίστηκε το τείχος της ακρόπολης στις βορειοανατολικές και νοτιοδυτικές υπώρειες του λόφου. Το τείχος περιέκλειε την ακρόπολη του Παλλαντίου. Το βόρειο σκέλος του διέσχιζε το λόφο και κατέληγε στον κάμπο του Παλλαντίου (**εικ. 10**) περιβάλλοντας τον αρχαίο οικισμό, τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε στις πρόσφατες έρευνες της Εφορείας στην περιοχή, στο πλαίσιο του τεχνικού έργου «Κατασκευή Ταμιευτήρα λίμνης Τάκα Ν. Αρκαδίας» .

ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟ ΚΑΙ ΔΕΜΑ

Στις θέσεις «Καλογερίκο» και «Δέμα» αποκαλύφθηκε σε μεγάλο μήκος η συνέχεια της λιθόστρωτης οδού, που συνέδεε το αρχαίο Παλλάντιο με την Ασέα και τη Μεγαλόπολη. Η αρχαία οδός αποκαλύφθηκε σε μήκος 912 μ. και μέσο πλάτος από 2,80 έως 3,10 μ. Σε ορισμένα σημεία της

ταρily preserved, since the Holy Church of Agios Ioannis (St. John) was built at this very site in the 1930s.

Also, the fortification wall of the acropolis was discovered at the northeast and southwest slopes of the hill and was thoroughly cleaned. The wall enclosed the acropolis of Pallantio. Its north section traversed the hill and reached the valley of Pallantio (**fig. 10**) surrounding the ancient settlement. Part of this settlement was revealed at the recent inspections of the Ephorate in the region during the course of the technical work "Construction of Lake Taka Reservoir, Prefecture of Arcadia".

εικ. 10. Άγιος Ιωάννης. Τείχος στην ΒΑ παρειά του λόφου.
fig. 10. Agios Ioannis. Fortification wall on the NE slope of Agios Ioannis hill.

εικ. 11. Καλογερίκο - Δέμα. Το καλντερίμι.
fig. 11. Kalogeriko - Dema. The cobbled street.

οδού είναι ορατές οι αρματοροχίες (αυλακώσεις μέσα στις οποίες κινούνταν οι τροχοί των οχημάτων) και το αρχαίο οδόστρωμα στα τεχνητά κοψίματα του βράχου από την αρχαία φάση της οδού. Στο μεγαλύτερο μήκος της οδού σώζεται η μεσαιωνική φάση της, η οποία αποτελείται από λιθόστρωτο καλντερίμι, που ήταν σε συνεχή χρήση ως τον 19ο αι. **(εικ. 11 - 12)**. Η οδός ορίζεται από αναλημματικούς παρόδιους τοίχους. Στη θέση «Καλογερίκο» η οδός έχει κατεύθυνση ανατολικά - δυτικά και στη θέση «Δέμα» βόρεια - νότια με την πορεία της να είναι σχεδόν παράλληλη τόσο με αυτή της εθνικής οδού Τρίπολης - Μεγαλόπολης - Καλαμάτας όσο και με αυτή του νέου αυτοκινητόδρομου. Συγκεκριμένα, στη θέση «Δέμα» η αρχαία οδός διέρχεται μεταξύ της παλιάς εθνικής οδού και του νέου αυτοκινητόδρομου, ξεκινώντας στην έξοδο της σήραγγας του Καλογερίκου και συνεχίζοντας για τα επόμενα 500 μ. με κατεύθυνση Τρίπολη - Καλαμάτα.

ΔΙΟΔΙΑ ΑΣΕΑΣ ΚΑΙ ΑΗ ΓΙΑΝΝΗΣ

Το Ασεατικό πεδίο βρίσκεται νοτιοδυτικά της πεδιάδας της Τρίπολης, από την οποία το διαχωρίζεται με το βουνό του Γκράβαρη. Με την πεδιάδα της Τρίπολης, το Παλλάντιο και την Τεγέα συνδεόταν από το πέρασμα του Καλογερίκου με την παραπάνω αρχαία οδό και από το πέρασμα της Βίγλας. Στα νότια οριοθετείται από τα χαμηλά υψώματα του Πάπαρη και του Μανιάτη, στα νοτιοανατολικά από τον Άγιο - Λιά του Μάναρη και στα βόρεια από τα υψώματα της Ασέας με κυριότερο τον Άγιο - Λιά. Τέλος, το Ασεατικό

εικ. 12. Καλογερίκο - Δέμα.

Το καλντερίμι και οι αρματοροχίες.

fig. 12. Kalogeriko - Dema.

The cobbled street and the wheel - tracks.

KALOGERIKO AND DEMA

The continuation of the paved road, which connected ancient Pallantio to Asea and Megalopolis, was revealed in great length at “Kalogeriko” and “Dema”. The ancient road was discovered at total length of 912 m and average width of 2.80 to 3.10 m. At certain parts of the paved road wheel - tracks (corrugations on which the wheels of vehicles were moving) and the ancient paved road at the artificial cuts of the rock from the ancient phase of the road are visible. The medieval phase is rather preserved in the largest part of the road and is characterised by paved cobbled path, which was used continuously until the 19th century **(fig. 11 - 12)**. The road was defined by roadside retaining walls. At “Kalogeriko”, the road followed east - west orientation and at “Dema” north - south direction. Its course was almost parallel to that of the national road Tripoli - Megalopolis - Kalamata as well as to that of the new motorway. Specifically, at “Dema” the ancient road was situated between the national road and the new motorway, beginning at the exit of Kalogeriko tunnel and continuing for 500 m towards Tripoli - Kalamata.

ASEA TOLL POST AND AI GIANNIS

The Asea field is located to the southwest of the valley of Tripoli, from which it is separated by the mountain of Gravari. With the valley of Tripolis, with Pallantio and Tegea the Asea field is connected via the passage of Kalogeriko with the above ancient road and via the passage of Vigla. To the south it is bounded by the low hills of Papari and Maniatis, to the southeast by Agios Lias Manaris and to the north by the Asea hills, mainly Agios Lias. Finally, the Asea field is defined by the mountain mass of Tsemperou to the west / southwest, which separates Asea from Megalopolis. The most important passages of the latter are to the south of the village of Rapsomatis and to Paliochouni, which is also crossed by the national road of Tripoli - Megalopolis. The plains of Manaris and Athinaion are located to the west and east of the Asea field.

There is evidence of continuous habitation

πεδίο στα δυτικά / νοτιοδυτικά οριοθετείται από τον ορεινό όγκο της Τσεμπερούς, ο οποίος χωρίζει το υψίπεδο της Ασέας από την Μεγαλόπολιδα, τα σημαντικότερα περάσματα της οποίας βρίσκονται το ένα νότια του χωριού Ραψωμάτη και το άλλο στην Παλιόχουνη, από το οποίο περνά και η εθνική οδός Τρίπολης - Μεγαλόπολης. Στα δυτικά και στα ανατολικά του Ασεατικού πεδίου βρίσκονται οι πεδινές προεκτάσεις του Μάναρη και του Αθήναιου.

Στο Ασεατικό πεδίο μαρτυρείται διαρκής κατοίκηση από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι και σήμερα. Η σημαντικότερη θέση είναι το «Παλαιόκαστρο» της Ασέας, ο επίπεδος λόφος που υψώνεται στην είσοδο του οικισμού της Κάτω Ασέας στην εθνική οδό Τρίπολης - Μεγαλόπολης, στην κορυφή του οποίου τα ευρήματα χρονολογούνται από τους νεολιθικούς έως και τους βυζαντινούς χρόνους, αν και η κατοίκηση στον λόφο δεν ήταν συνεχής αλλά με περιόδους εγκατάλειψης. Ο νέος αυτοκινητόδρομος που διασχίζει το Ασεατικό πεδίο και τους κάμπους

of the Asea field from the prehistoric times to date. The most important site is “Palaiokastro” of Asea, the flat hill that rises at the entrance of the settlement of Kato Asea at the national road Tripoli – Megalopolis. The findings discovered at the top of the hill date from the Neolithic to the Byzantine times and indicate that the habitation upon the hill was not continuous, as there were periods of abandonment. The new motorway crossing the Asea field and the plains of Manaris and Athinaion, an area which is today bounded by the tunnels of Kalogeriko and Rapsommatis, has brought to light antiquities of all periods.

During the construction of the new Asea toll post, remains of agricultural facilities of the Late Roman era were identified. As reflected in the placename “Stou linou t’ ampelia”, people here have always engaged in viniculture and winery. In particular, two wine presses made of rough stones and mortar were excavated. The bottom of the wine press had an inclination to-

εικ. 13. Διόδια Ασέας. Ληνός των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.
fig. 13. Asea Toll Post. Wine - press of the Late Roman times.

του Μάναρη και του Αθήναιου, έκταση που οριοθετείται σήμερα από τις σήραγγες του Καλογερίκου και του Ραφομμάτη, έφερε στο φως αρχαιότητες όλων των περιόδων.

Κατά την κατασκευή των νέων διοδίων της Ασέας, εντοπίστηκαν κατάλοιπα αγροτικών εγκαταστάσεων των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Όπως άλλωστε μαρτυρά και το τοπωνύμιο «Στου ληνού τ'αμπέλια», στη συγκεκριμένη θέση υπήρξε διαχρονική η ενασχόληση με την αμπελουργία και την οινοποιία. Συγκεκριμένα, ανασκάφησαν δυο ληνοί κτισμένοι από αργούς λίθους και κονίαμα. Ο πυθμένας του ληνού (πατητήρι) ήταν επικλινής προς τον αγωγό απορροής, ο οποίος κατέληγε στο υπόλνιο (κυκλική δεξαμενή μούστου). Το υπόλνιο του βόρειου ληνού, που διατηρείται ακέραιος, δομείτο από πλίνθους και κονίαμα (εικ. 13).

Την έντονη αγροτική δραστηριότητα στην πεδιάδα της Ασέας μαρτυρούν επίσης τα κατάλοιπα δυο σχεδόν παράλληλων χαμηλών τοίχων μεγάλου μήκους (περίπου 20 μ) που εντοπίστηκαν 2,5 χλμ. περίπου νοτιοδυτικά των διοδίων. Τέτοιου είδους κατασκευές συνήθως αποδίδονται είτε σε έργα για την αποστράγγιση της πεδιάδας (φράγματα) είτε σε όρια ιδιοκτησιών. Η απουσία ωστόσο άλλων ευρημάτων καθιστά αδύνατη την χρονολόγησή τους (εικ. 14).

ΑΜΠΕΛΑΚΙ - ΚΛΑΡΑΚΙ

Στη θέση «Κλαράκι» εντοπίστηκε τμήμα πρωτοελλαδικού οικισμού. Το «Κλαράκι» βρίσκεται 2,5 χλμ. περίπου νότια του αρχαιολογικού χώρου στο Παλαιόκαστρο Ασέας, όπου επίσης έχουν εντοπιστεί κατάλοιπα πρωτοελλαδικής περιόδου. Το Παλαιόκαστρο Ασέας κατοικήθηκε ήδη από την νεολιθική περίοδο. Τη συνεχή εδραιωμένη κατοίκηση του λόφου εξυπηρέτησε και το γεωλογικό ανάγλυφο, καθώς πρόκειται για απόκρημνο λόφο, στην κορυφή, του οποίου εδράζεται επίπεδο πλάτωμα. Το Κλαράκι βρίσκεται επίσης σε κορυφή ομαλού λόφου και καλύπτει την έκταση τουλάχιστον των 7 στρεμμάτων που ανασκάφησαν, ενώ τα ευρήματα δείχνουν να εκτείνονται και νοτιοανατολικά του σκάμματος, εκτός των ορίων του έργου (εικ. 15).

Στο χώρο αυτό ανασκάφησαν λιθοσωροί διαφόρων διαστάσεων, στην επιφάνεια των οποί-

wards the drainage pipe that led to a vat (circular tank for the must). The vat of the north wine press, which is preserved to date, was constructed with tiles and mortar (fig. 13).

The intense agricultural activity in the Asea valley is also reflected in the remains of two almost parallel low walls of great length (about 20 m) found at about 2.5 km to the southwest of the toll post. Such constructions are usually attributed either to drainage works (dams) or to property boundaries. The absence of other findings makes it impossible to date them (fig. 14).

ΑΜΠΕΛΑΚΙ - ΚΛΑΡΑΚΙ

At the site "Klaraki" a part of an Early Helladic settlement was unearthed. "Klaraki" is located at about 2.5 km to the south of the archaeological site of Palaiokastro Asea, where remains of the Early Helladic period have also been identified. Palaiokastro Asea has been inhabited since the Neolithic period. The continuous habitation of the hill was also facilitated by the geological

εικ. 14. Άν Γιάννης.
Αποστραγγιστικό έργο ή όριο ιδιοκτησιών.
fig. 14. Ai Giannis.
Drainage work or property boundary.

εικ. 15. Αμπελάκι - Κλαράκι. Αεροφωτογραφία της ανασκαφής.
fig. 15. Ampelaki - Klaraki. Aerial photograph of the excavation.

εικ. 16. Αμπελάκι - Κλαράκι. Πλάτωμα, όπου εντοπίζονται οι δυο διαδοχικές φάσεις.
fig. 16. Ampelaki - Klaraki. Plateau, where the two successive phases are identified.

ων εντοπίστηκε σε μεγάλη ποσότητα πακτωμένη κεραμική. Ειδικότερα, τέσσερις λιθοσωροί διαμορφώνουν ένα μικρό πλάτωμα, πάνω στο οποίο θεμελιώνονται οι λιγοστοί και αποσπασματικά διατηρημένοι τοίχοι που οριοθετούν δυο ορθογώνιους χώρους. Το πλάτωμα αυτό βρίσκεται στο βόρειο τμήμα του ανασκαμμένου χώρου, όπου είναι ορατές δυο διαδοχικές φάσεις της πρωτοελλαδικής περιόδου κατά τις οποίες κατοικήθηκε ο οικισμός (Πρωτοελλαδική Ι / ΙΙ και Πρωτοελλαδική ΙΙ). Επιπλέον, πάνω στο εν λόγω πλάτωμα είχαν διανοιχθεί λάκκοι απόθεσης (λάκκοι για την απόθεση των απορριμμάτων που συνήθως τους γέμιζαν μονομιάς), ενώ οι πρωιμότεροι από αυτούς, που χρονολογούνται στην πρώτη φάση του οικισμού, εντοπίστηκαν χαμηλότερα (**εικ. 16**).

Λάκκοι απόθεσης (**εικ. 17 - 18**), οι οποίοι περιέχουν ίχνη καύσης, σαθρό μαύρο χώμα, κεραμική, μάζες πηλού, λίθινα εργαλεία, εργαλεία αποκεκρουσμένου λίθου (οψιανός, πυριτόλιθος), πυρήνες, απολεπίσματα και φολίδες οψιανού και σε λίγες περιπτώσεις ίχνη οστών ανασκάφησαν σε όλη την έκταση. Οι λάκκοι είναι κυκλικοί και στην πλειονότητά τους έχουν επιμελώς σφραγιστεί με αργούς λίθους, έχουν διανοιχθεί επί του φυσικού βράχου (μαργαϊκό) και χρονολογούνται και στις δυο φάσεις κατοίκησης της θέσης (Πρωτοελλαδική Ι / ΙΙ και Πρωτοελλαδική ΙΙ). Κάποιοι από τους λάκκους μαρτυρούν έντονη εργαστηριακή δραστηριότητα στο χώρο. Για παράδειγμα, τρεις λάκκοι, που περιείχαν μόνον μάζες πηλού, στην πλειονότητά τους καμένες, και έντονα ίχνη καύσης σε όλο το βάθος τους, που χρησιμοποιούνταν για παραγωγή κεραμικής και ένας, που περιείχε πληθώρα εργαλείων αποκεκρουσμένου λίθου, όπου πραγματοποιούνταν η κατεργασία του οψιανού για την παραγωγή εργαλείων. Ξεχωρίζουν επίσης εννέα αβαθείς λάκκοι με έντονη καύση και τμήματα μαγειρικών σκευών, που χρησίμευαν ως εστίες (**εικ. 19 - 20**).

Τη σημασία της θέσης υποδεικνύει επίσης το τμήμα του περιβόλου που ουσιαστικά την οριοθετεί προς νοτιοδυτικά. Έχει συνολικό μήκος 29,8 μ. και μέγιστο σωζόμενο πλάτος 2,4 μ. Κατασκευάστηκε από μικρούς αργούς λίθους

terrain, a steep hill on the top of which lies a flat plateau. "Klaraki" is also located at a hilltop and covers an area of at least 7 acres that was excavated. Nonetheless, it seems that the findings spread further to the southeast of the site, outside the boundaries of the excavation works (**fig. 15**).

In this area stone fills of various dimensions were excavated and large quantity of stacked pottery was found on their surface. In particular, four stone fills form a small plateau, on which the few and fragmentally preserved walls that define two rectangular spaces are laid. This plateau is located at the north part of the excavated area, where the two successive phases of the Early Helladic period during which the settlement was inhabited are encountered (Early Helladic I / II and Early Helladic II). In addition, deposition pits had been opened on this plateau (pits for depositing waste, that were usually filled up at once), while the earliest of them that date back to the first phase of habitation of this settlement were found at a lower level (**fig. 16**).

Deposition pits (**fig. 17 - 18**) which contain traces of combustion, loose black soil, ceramics, clay masses, stone tools, chipped stone tools (obsidian, flint), obsidian cores, waste flakes and flake tools, and in a few cases traces of bones were excavated at the whole area. The pits are circular and most of them have been carefully sealed with rough stones, have been opened on the natural rock (marly) and are dated in both phases of habitation (Early Helladic I / II and Early Helladic II). Some of the pits show intense workshop activity in the area. For example, three pits containing only masses of clay, mostly burned, and ample traces of combustion in their full depth, were used for producing pottery, and one pit containing plenty of chipped stone tools was used for processing obsidian to produce tools. Nine shallow pits with heavy combustion activity and remnants of cooking pots that served as hearths also stand out (**fig. 19 - 20**).

The significance of the location is also indicated by the section of enclosure that actually

εικ. 17 - 18. Αμπελάκι - Κλαράκι. Λάκκοι απόθεσης.
fig. 17 - 18. Ampelaki - Klaraki. Deposition pits.

(φλύσσης) και χώμα, ενώ σε όλη του την επιφάνεια εντοπίστηκε πληθώρα πακτωμένης κεραμικής (**εικ. 21**).

Η κεραμική που συλλέχθηκε χρονολογείται στην πρωτοελλαδική Ι και ΙΙ περίοδο με τα χαρακτηριστικότερα δείγματά της να φέρουν έκκρουστη, εμπίεστη ή εγχάρκτη διακόσμηση. Πολλά όστρακα φέρουν επίσης σχοινοειδή ανάγλυφη διακόσμηση, ανάγλυφες ραβδώσεις, αποτυπώματα ψάθας, λοβοειδή διακόσμηση, λοβοειδείς διακοσμητικές λαβές και κομβόσχημες λαβές (**εικ. 22 - 24**). Αξίζει να αναφερθεί η λαβή τηγανόσχημου σκεύους κυκλαδικού τύπου με εγχάρκτη σπείρα και σικτή διακόσμηση και το τμήμα ρυτού ζωόμορφου αγγείου (οπή χόησης) (**εικ. 25 α,β - 26**). Σε γενικές γραμμές, εντοπίζονται χρηστικά αποθηκευτικά και μαγειρικά σκεύη μεγάλου μεγέθους, όπως λεκανίδες, χύτρες και πίθοι, και επιτραπέζια σκεύη, όπως φρουτιέρες, πρόχοι, κοχλιάρια (κουτάλες), σκύφοι, πυξίδες (**εικ. 27 - 28**), φιάλες και ραμφόστομα αγγεία (σαλτσιέρες) (**εικ. 29 - 32 α,β**).

Εκτός από την κεραμική, εντοπίστηκαν πήλινα ειδώλια (**εικ. 33 - 34**), υφαντικά βάρη (**εικ. 35**) και αξιόλογη ποσότητα λίθινων εργαλείων αποκεκρουσμένου λίθου: πυρήνες (**εικ. 36**), λεπίδες, φολίδες, αιχμές, οπείς, ξέστρα και απολεπίσματα οψιανού και πυριτόλιθου (**εικ. 37 - 38**). Η ύπαρξη πυρήνων, απολεπισμάτων και φολίδων καταδεικνύει μια επιτόπια κατεργασία ηφαιστειακών πετρωμάτων για την παραγωγή εργαλείων. Στα λίθινα εργαλεία συγκαταλέγονται επίσης μικρού και μεσαίου μεγέθους τριβεία, τρυπήτρες, πέλεκεις και χειροπελέκεις, ιγδία (γουδί) και μυλόπετρες.

Τα στρωματογραφικά δεδομένα και η μελέτη της κεραμικής επιβεβαιώνουν την ύπαρξη δυο φάσεων κατοίκησης που χρονολογούνται από την πρωτοελλαδική Ι (3100 - 2600 π.Χ.) έως την πρωτοελλαδική ΙΙ (2600 - 2300 π.Χ.) περίοδο.

Η παραπάνω χρονολόγηση επαληθεύεται και από τα αποτελέσματα των μικροσκοπικών και χημικών αναλύσεων που πραγματοποιήθηκαν το Εργαστήριο Αρχαιομετρίας του Ινστιτούτου Επιστήμης Υλικών ΕΚΕΦΕ «ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ».

delimits it to the southwest. It has a total length of 29.8 m and a maximum preserved width of 2.4 m. It was made of small rough stones (flysch) and soil, and a big amount of pottery was identified on its surface (**fig. 21**).

The pottery collected dates back to the Early Helladic I and II period with its most characteristic samples bearing, impressed or incised decoration. Many sherds also feature rope - like decoration, engraved ribs, mat prints, lobed shaped decoration, lobed shaped decorative handles and knob - shaped handles (**fig. 22 - 24**). It is also worthy of mentioning the Cycladic - type frying pan handle with its incised spiral and its punctuated decoration and the fragment of the rhyton of a zoomorphic vase (serving hole) (**fig. 25 - 26**). In general, big size plain ware for storage and cooking have been detected, such as basins, pots and pithoi, and tableware, like fruit stands, jugs, spoons (ladles), skyphoi, pyxis (**fig. 27 - 28**), bowls and rising - spouted saucers (sauceboats) (**fig. 29 - 32**).

Apart from pottery, clay figurines (**fig. 33 - 34**), loom weights (**fig. 35**) and a remarkable number of chipped stone tools: cores (**fig. 36**), blades, flake tools, spears, holes, scrapers and obsidian and flint waste flakes were found (**fig. 37 - 38**). The existence of cores, waste flakes and flake tools indicates an on - site process of volcanic rocks for the production of tools. The stone tools also include small and medium sized sanders, drills, axes and hand axes, mortar pestles and millstones.

The stratigraphic data and the study of pottery confirm that the habitation took place in two phases dated to the Early Helladic I period (3100 - 2600 BC) and the Early Helladic II period (2600 - 2300 BC). This dating is also verified by the results of microscopic and chemical analyses, carried out by the Archaeometry Laboratory of the Institute of Materials Science, NCSR "DEMOKRITOS".

AGIOS PANTELEIMONAS

In Athinaion, at the site Agios Panteleimonas, near the roundabout connecting the national road with the new motorway, vat, i.e. a place

εικ. 19 - 20. Αμπελάκι - Κλαράκι. Αβαθείς λάκκοι - εστίες.
fig. 19 - 20. Ampelaki - Klaraki. Shallow pits / hearths.

εικ. 22. Αμπελάκι - Κλαράκι. Όστρακα πρωτοελλαδικής περιόδου (3.200 - 2.000 π.Χ) με διακόσμηση.
fig. 22. Ampelaki - Klaraki. Early Helladic (3200 - 2000 BC) decorated sherds.

εικ. 21. Αμπελάκι - Κλαράκι. Τμήμα περιβόλου.
fig. 21. Ampelaki - Klaraki. Section of enclosure.

εικ. 23 - 24. Αμπελάκι - Κλαράκι. Λεκανίδα με σχοινοειδή διακόσμηση και λαβές με ανάγλυφη και εγχάρακτη διακόσμηση.

fig. 23 - 24. Ampelaki - Klaraki. Basin with rope - like decoration and handles with engraved and incised decoration.

εικ. 25 α - 26. Αμπελάκι - Κλαράκι. Λαβή τηγανόσχημου σκεύους και οπή χύσης ρυτού ζωόμορφου αγγείου.

fig. 25 a - 26. Ampelaki - Klaraki. Frying pan handle and serving hole of a rhyton zoomorphic vase.

εικ. 27 - 28. Αμπελάκι - Κλαράκι. Επιτραπέζια σκεύη: πρόχους και κοχλιάριο (κουτάλα).

fig. 27 - 28. Ampelaki - Klaraki. Tableware: prochous and spoon (ladle).

εικ. 29 - 32 α. Αμπελάκι - Κλαράκι. Επιτραπέζια σκεύη: φιάλες και ραμφόστομο αγγείο (σαλτσιέρα)
fig. 29 - 32 a. Ampelaki - Klaraki. Tableware bowls and rising- spouted vase (sauceboat)

εικ. 33 - 34. Αμπελάκι - Κλαράκι. Πήλινα ειδώλια.
fig. 33 - 34. Ampelaki - Klaraki. Clay figurines.

ΑΓΙΟΣ ΠΑΝΤΕΛΕΗΜΟΝΑΣ

Στο Αθήναιον, στη θέση Αγ. Παντελεήμονας, κοντά στον κυκλικό κόμβο που συνδέει την εθνική οδό με τον νέο αυτοκινητόδρομο, ανασκάφηκε σιρός, αποθηκευτικός δηλαδή χώρος για την αγροτική παραγωγή. Επρόκειτο για υποσκαφη κυκλική κατασκευή (ύψους 1,45 μ) (**εικ. 39**), η οποία δομείτο από πλίνθους και κονίαμα. Τα τοιχώματα εσωτερικά ήταν στεγανοποιημένα με υδραυλικό κονίαμα. Το στόμιο και ο πυθμένας είχαν σφραγιστεί με σχιστολιθικές πλάκες. Στο ευρύτερο περιβάλλον του εντοπίστηκε άβαφη χρηστική κεραμική που χρονολογείται στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους και μαρτυρά την ύπαρξη αγροτικής εγκατάστασης στο σημείο.

Γαρυφαλλιά Σμέρου

ΔΗΜΟΣ ΜΕΓΑΛΟΠΟΛΗΣ

ΠΟΤΙΣΤΙΚΑ ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ

Τα έτη 2008 - 2011 έγιναν ανασκαφικές εργασίες λίγο πιο έξω από το χωριό Περιβόλια σε απόσταση 2.5 χλμ. νοτιοανατολικά της Μεγαλόπολης με σκοπό την κατασκευή της συνδετήριας οδού που συνδέει τη νέα εθνική οδό με τη Μεγαλόπολη. Στη θέση «Ποτιστικά» εντοπίστηκε και ανασκάφηκε τμήμα αρχαίου οικισμού με οργανωμένο πολεοδομικό σχέδιο και υδρευτικό και αποχετευτικό σύστημα (**εικ. 40 - 41**). Τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αποκαλύφθηκαν σε πεδινή επίπεδη έκταση με υψόμετρο 430 μ. και αναπτύσσονταν συνολικά σε επιφάνεια εδάφους με εμβαδόν περίπου 5.300 τμ.

Η σύγχρονη αγροτική περιοχή των Ποτιστικών βρίσκεται υδάτων λόγω της ύπαρξης των ρεμάτων «Κουριαλού» στα βόρεια και του «Αδάμ η βρύση» στα νότια. Η θέση ταυτίστηκε από παλαιότερη επιφανειακή έρευνα με τις Αιμονίες, την αρχαία αρκαδική πόλη που σύμφωνα με τον Πausanias συναντάμε έξω από τη Μεγαλόπολη και οικιστής της ήταν ο Αίμων, γιος του Λυκάονα. Πρόσφατα προτάθηκε η ταύτισή της από το Δρ. Στ. Φριτζίλα, υπεύθυνο αρχαιολόγο της ανασκαφής με το αρχαίο *Ὀρεσθάσιον* ή *Ὀρεστεῖον* που προϋπήρχε της ίδρυσης της Μεγάλης Πόλης και κατά τον Pausanias βρισκόταν μετά την πόλη των Αιμονίων (VIII 44, 1 - 2).

εικ. 35. Αμπελάκι - Κλαράκι. Υφαντικά βάρη.
fig. 35. Ampelaki - Klaraki. Loom weights.

εικ. 36. Αμπελάκι - Κλαράκι. Πυρήνες οψιανού.
fig. 36. Ampelaki - Klaraki. Obsidian cores.

for storing agricultural production, was excavated. It was an underground circular construction (1.45 m high) (**fig. 39**), which was made up of bricks and mortar. The internal walls were sealed with hydraulic mortar. The mouth and the bottom were sealed with slate plates. At its surroundings, undecorated plain pottery was found, dating to the Late Roman times verifying the existence of an agricultural settlement at that location.

Garyfallia Smerou

MUNICIPALITY OF MEGALOPOLIS

POTISTIKA PERIVOLIA

In the years 2008 - 2011 excavation works were carried out just outside the village Perivolias, 2.5 km to the southeast of Megalopolis for the construction of the road connecting the new national motorway and Megalopolis. At the site

εικ. 37 - 38. Αμπελάκι - Κλαράκι.
Εργαλεία οψιανού και πυριτόλιθου
fig. 37 - 38. Ampelaki - Klaraki.
Tools of obsidian and flint

εικ. 39. Άγιος Παντελεήμονας. Σιρός ρωμαϊκών χρόνων.
fig. 39. Agios Panteleimonas. Vat of Roman times.

εικ. 40. Ποτιστικά Περιβολίων. Άποψη της αρχαίας πόλης.
fig. 40. Potistika Perivolion. View of the ancient city.

εικ. 41. Ποτιστικά Περιβολίων. Άποψη χώρου στην αρχαία πόλη.
fig. 41. Potistika Perivolion. View of a room in the ancient city.

εικ. 42. Ποτιστικά Περιβολίων. Πήλινη μελαμβαφής λεκανίδα.
fig. 42. Potistika Perivolion. Clay black - glazed basin.

Ο αρχαίος οικισμός ανήκε στον τύπο των «σχεδιασμένων» πόλεων που ιδρύθηκαν με κανονικό σχηματισμό βάσει σχεδίου με την ανάπτυξη παράλληλων οικοδομικών νησίδων που ορίζονταν από οριζόντιους και κατακόρυφους δρόμους.

Στο βόρειο τμήμα του οικισμού ανασκάφησαν τρεις οικοδομικές νησίδες, ενώ στο νότιο εντοπίστηκαν τέσσερις νησίδες προσανατολισμένες κατά τον άξονα Δύση - Ανατολή. Είναι γνωστό από άλλα παραδείγματα αρχαίων πόλεων πως οι οικοδομικές νησίδες περιελάμβαναν οικίες, δημόσια κτήρια και χώρους με εργαστηριακή χρήση. Το πλάτος των νησίδων κυμαινόταν από 23 έως 35 μ. Στο βόρειο και νότιο τμήμα της πόλης υπήρχαν δύο κύριες οδικές αρτηρίες καθώς και δρόμοι μικρότερης κυκλοφορίας που όριζαν τις νησίδες και εξυπηρετούσαν τις καθημερινές ανάγκες των κατοίκων.

Με βάση την κατώτερη στρωματογραφία και τα ευρήματα που συλλέχθηκαν, ο οικισμός των Περιβολίων είχε διάρκεια ζωής από την γεωμετρική περίοδο έως τη βυζαντινή εποχή. Στα πολυπληθή ευρήματα της ανασκαφής (**εικ. 42**) συγκαταλέγονται τμήματα υφαντικών βαριδίων, μελαμβαφών και ερυθρόμορφων αγγείων κλασικής περιόδου, ως επί το πλείστον χρηστικά και συμποσιακά (πιθάρια, λεκανίδες, αμφορείς, πινάκια, σκύφοι, οinoχόες, κύπελλα, κρατήρες κ. α.). Επιπροσθέτως, συλλέχθηκαν μετάλλια αντικείμενα και νομίσματα που αποκαλύπτουν την καθημερινή ζωή στην αρχαία πόλη και τις ποικίλες δραστηριότητες και εμπορικές συναλλαγές των κατοίκων της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για τη μεγάλη εμπορική δραστηριότητα που αναπτύχθηκε στην αρχαία αρκαδική πόλη είναι η εύρεση χάλκινου νομίσματος που προέρχεται από τη δυτική Ιταλία και την πόλη Τερίνα. Στη μία πλευρά του νομίσματος εικονίζεται κάβουρας (καρκίνος) και στην άλλη η κεφαλή της νύμφης της πόλης (380 - 356 π.Χ.).

ΔΙΟΔΙΑ ΒΕΛΙΓΟΣΤΗΣ

Τα έτη 2008 - 2010 πραγματοποιήθηκαν σωστικές ανασκαφικές εργασίες στη νότια Μεγαλοπολιτική χώρα, βορειοδυτικά του χωριού Βελιγοστή. Οι αρχαιότητες επισημάνθηκαν στο 40ό χλμ. της Εθνικής οδού Τρίπολης - Καλα-

“Potistika”, part of an ancient settlement with organized city plan and water supply and drainage system was located and revealed (**fig. 40 - 41**). The architectural remains were unearthed at a flat plain area of 430 m altitude and spread over a surface area of approximately 5,300 m².

The modern rural area of Potistika is full of waters due to the existence of the “Kourialou” streams in the north and the “Adam’s fountain” in the south. Earlier surface survey identified the position to Aimoniai, the ancient arcadian city which, according to Pausanias, was found outside Megalopolis and whose settler was Haemon, son of Lycaon. Recently, a suggestion was made by Dr. St. Fritzilas the coordinator archaeologist of the excavation to identify it to the ancient *Oresthasion* or *Oresteio* that pre-existed the establishment of Megali Poli and which according to Pausanias was located after the city of Aimoniai (VIII 44, 1 - 2).

The ancient settlement belonged to the type of “planned” cities established according to a city plan, with the development of parallel city blocks defined by horizontal and vertical streets.

Three city blocks were found at the north part of the settlement and four blocks at the south, oriented to the West - East axis. It is known from other examples of ancient cities that the city blocks included residences, public buildings and rooms for workshop purposes. The blocks were 23 - 35 m wide. In the north and south part of the city there were two major streets as well as streets of lower traffic that defined the blocks and served the daily needs of the residents.

Based on the lower stratigraphy and the findings collected there, the settlement of Perivolia lasted from the Geometric period to to the Byzantine era. In the numerous findings of the excavation (**fig. 42**) parts of loom weights, black - glazed and red - figured vases of the Classical period, mostly plain ware and symposium vases (pithoi, basins, amphorae, plates, skyphoi, oenochoai, cups, kraters, etc) were collected. Additionally, metal objects and coins were excavated, revealing the daily life in

μάτας στη σημερινή θέση των νέων διοδίων Βελιγοστής, του νέου αυτοκινητόδρομου (**εικ. 43**). Η πρόσφατη ανασκαφική έρευνα υπέδειξε μία άγνωστη στην αρκαδική τοπογραφία παραποτάμια θέση με διαχρονική κατοίκηση και δραστηριότητα. Η περιοχή τοποθετείται πλησίον του Αλφειού ποταμού στις συμβολές των αρχαίων ποταμών Καρνίωνα και Γαθεάτα, όπου κατοικούσε το φύλο των Αιγυτών. Τα ευρήματα μαρτυρούν τη χρήση του χώρου κατά την προϊστορική εποχή, τους ελληνιστικούς, ρωμαϊκούς και υστερορωμαϊκούς - πρωτοβυζαντινούς χρόνους.

Στο σημείο όπου λειτουργούν τα νέα διόδια της Βελιγοστής, σε μικρό βάθος από την επιφάνεια του εδάφους, εντοπίστηκε αρχαίο λίθινο κτιστό φρέαρ (πηγάδι) (**εικ. 44**). Η τοικοποιία του συνίστατο από αργούς και αδρά κατεργασμένους λίθους σε επάλληλες σειρές με λάσπη και λίγα θραύσματα κεραμίδων ως συνδετικό υλικό. Από την ανασκαφή περισυνελέγησαν πληθώρα θραυσμάτων αγγείων από διαφορετικές περιόδους χρονολόγησης (πρωϊστορικών, ελληνιστικών, ρωμαϊκών, υστερορωμαϊκών χρόνων) που δικαιολογούν τη χρήση του ως αποθέτη. Επιπλέον, βρέθηκαν λίθινα προϊστορικά εργαλεία από οψιανό και πυριτόλιθο. Ως επί το πλείστον, τα ευρήματα της πρωτοελλαδικής Ι και ΙΙ περιόδου εντοπίστηκαν σε δοκιμαστική τομή που αποτελούσε σημείο απόθεσης κοντά στο αρχαίο πηγάδι. Πρόκειται για λεπίδες, πυρήνες, ξέστρα και φολίδες κατασκευασμένες από πυριτόλιθο και οψιανό. Βρέθηκε μεγάλη ποσότητα απορριμμάτων από την επεξεργασία των λίθινων εργαλείων που μαρτυρά την επιτόπια λάξευσή τους και τις καθημερινές ανάγκες της προϊστορικής εγκατάστασης.

Πλησίον της θέσης του φρέατος, αποκαλύφθηκε λιθοπερίκλειστος λακκοειδής τάφος. Τα υλικά κατασκευής του ήταν αργοί ασβεστόλιθοι κτισμένοι ακανόνιστα με συνδετικό υλικό το πηλόχωμα. Στο εσωτερικό του τάφου εντοπίστηκαν πήλινες πλάκες δαπέδου με εμπίεστη ταινιωτή διακόσμηση. Ανάμεσα σε δύο μετατοπισμένους ασβεστόλιθους, εντοπίστηκε μονόμυξο λυχνάρι ρωμαϊκής περιόδου με ανάγλυφη διακόσμηση στον κοίλο δίσκο του που απεικονίζει το θεό

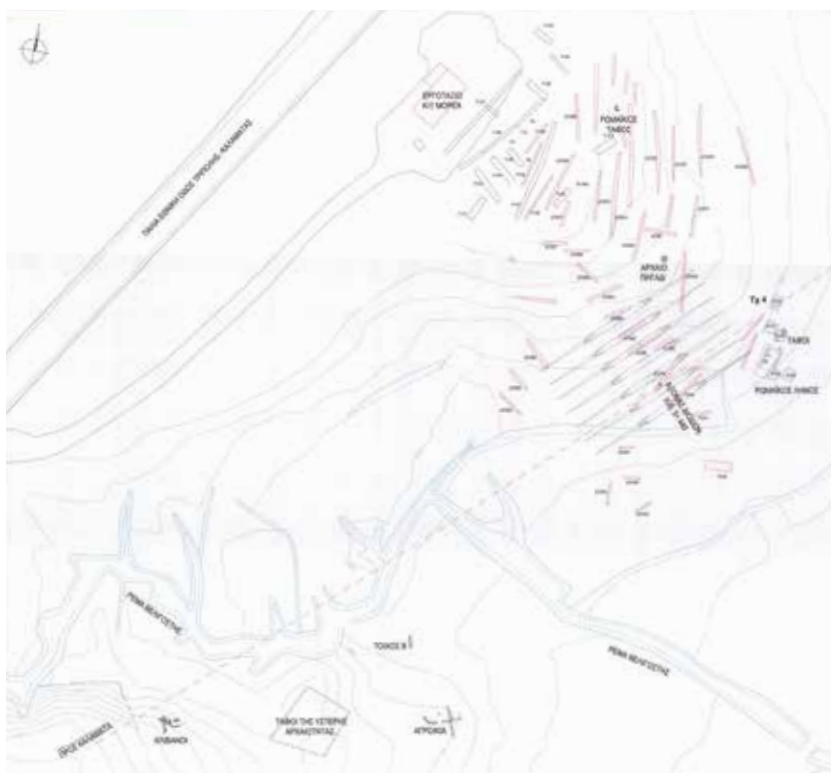
the ancient city as well as the various activities and trade transactions of the residents. Typical example for the great trade activity that took place in the ancient arcadian city is a bronze coin coming from west Italy and the city of Terina. On the one side of the coin the image of a crab (cancer) is pictured and on the other side the head of the city's nymph (380 - 356 BC).

VELIGOSTI TOLL POST

In the years 2008 - 2010 rescue excavation works were carried out in the south area of Megalopolis, to the north of the village "Veligosti". Ancient remains were identified at the 40th km of the Tripoli - Kalamata national road, the current position of Veligosti toll post on the new motorway (**fig. 43**). The recent excavation research revealed a riverside position unknown to the arcadian topography, with ongoing habitation and activity. The area is located near Alfios River, at the confluence of the ancient rivers Karnion and Gatheatas, where the ancient Aigytaï lived. The findings testify to the use of the area during the prehistoric period, the Hellenistic, Roman and Late Roman - Early Byzantine times.

At the site of the new toll post of Veligosti, at a small depth from the ground surface, an ancient stone - built well was found (**fig. 44**). Its masonry consisted of rough and roughly treated stones in successive layers with mud and tile fragments as a binder. From the excavation plenty of vase fragments of different periods (prehistoric, Hellenistic, Late Roman times) were collected, that justify its use as a deposition pit. In addition, prehistoric stone tools were found made of obsidian and flint. The findings of the Early Helladic I and II period were mostly identified at trial trenches that served as a deposition pit near the ancient well. They include blades, cores, scrapers and flake tools made of flint and obsidian. Large quantity of debris from stone tools processing was found as well, that suggests on - spot hewn and indicates the daily needs of the prehistoric settlement.

Next to the well, a stone - enclosed pit - like grave was revealed. It was constructed with rough limestone, built irregularly with clay as

εικ. 43. Διόδια Βελιγοστής. Σταθμός διοδίων Βελιγοστής. Τοπογραφικό (κάτοψη) της ανασκαφής.
fig. 43. Veligosti Toll Post. Veligosti toll post. Topographic plan (top view) of the excavation.

Ήλιο (**εικ. 45**). Στο εσωτερικό του τάφου εντοπίστηκε τμήμα μεγάλου κλειστού αγγείου, ενώ στον περιβάλλοντα χώρο ανασκάφησαν ίχνη καύσης καθώς και ελάχιστα οστά τα οποία φάνονταν καμένα. Πιθανόν το συγκεκριμένο αγγείο να αποτελούσε τεφροδόχο, οπότε και πρόκειται για εναπόθεσή του μέσα στον τάφο.

Δίπλα στο ρέμα της Βελιγοστής, στα νοτιοδυτικά, ανασκάφησαν τα θεμέλια τριών τοίχων που σχημάτιζαν μεγάλο χώρο ορθογωνίου σχή-

a binder. In the interior of the grave, clay plates with impressed decoration in bands were brought to light. Between the two shifted limestones a single - nozzled lamp of the Roman period with relief decoration decoration of god Helios at its disk was identified (**fig. 45**). In the interior of the grave there were also remains of a large closed vase, while in the surrounding area there were traces of combustion and

εικ. 44. Διόδια Βελιγοστής. Αρχαίο φρέαρ.
fig. 44. Veligosti Toll Post. Ancient well.

εικ. 45. Διόδια Βελιγοστής.
 Ρωμαϊκό λυχνάρι (2ος αι. μ.Χ.) με παράσταση του θεού Ήλιου.
fig. 45. Veligosti Toll Post.
 Roman lamp (2th century AD) with a representation of God Helios.

εικ. 46. Διόδια Βελιγοστής.
Κατάλοιπα Αγροικίας ή Οίκου Υπαίθρου.
fig. 46. Veligosti Toll Post.
Remains of a Farmhouse or Countryside House.

ματος και αποτελούσαν τμήμα αγροικίας ή οίκου υπαίθρου (**εικ. 46**). Το μεγαλύτερο μέρος των καταλοίπων της αγροικίας δε σώθηκε, ενώ δεν βρέθηκε και μεγάλη ποσότητα κεραμικής. Από τα ευρήματα ξεχωρίζει μία βάση από αγγείο με μελανό γάνωμα της ελληνιστικής περιόδου.

Δυτικά των καταλοίπων της αγροικίας εντοπίστηκε κεραμικός κλίβανος ρωμαϊκής περιόδου κυκλικής διατομής. Είχε διάμετρο 3 μ. και έσωζε σε αρκετά καλή κατάσταση ολόκληρη τη νοτιο-ανατολική μισή πλευρά του, ενώ αντίθετα η βορειοδυτική είχε καταρρεύσει. Η τοιχοποιία του δεν ήταν επιμελημένη καθώς αποτελείτο από κεραμίδες διαφόρων ειδών σε δεύτερη χρήση που συνδέονταν μεταξύ τους με πηλόχωμα. Το σωζόμενο τμήμα του κλιβάνου ανήκε στο θάλαμο όπτησης, γιατί βρισκόταν κάτω από την επιφάνεια του εδάφους, ενώ η θόλος, η εσχάρα και το δάπεδο δε σώθηκαν. Η καύσιμη ύλη τοποθετούνταν στο στόμιο πυροδότησης που ανασκάφηκε στο βορειοδυτικό πλευρικό τοίχωμα του κλιβάνου. Δίπλα στον κεραμικό κλίβανο βρέθηκαν κατάλοιπα ασβεστοκάμινου (**εικ. 47**). Επρόκειτο για λίθινη, ημικυκλική κατασκευή στην οποία βρέθηκαν καμένοι λίθοι και ίχνη κοινάματος. Η κατασκευή σώθηκε αποσπασματικά και δομείται από αργούς ασβεστόλιθους. Το καμίνι χρησιμοποιήθηκε για την καύση της πέτρας με σκοπό την ασβεστοποίηση.

Αρχαίο νεκροταφείο υστερορωμαϊκών χρόνων αποκαλύφθηκε μεταξύ του κεραμικού κλιβάνου και της αγροικίας. Η ανασκαφή έφερε στο φως σαράντα δύο κεραμοσκεπείς ταφές

εικ. 47. Διόδια Βελιγοστής.
Ασβεστοκάμινος - Κεραμικός κλίβανος.
fig. 47. Veligosti Toll Post.
Lime kiln - Ceramic kiln.

few bones that seemed to have been burnt. This vase was probably a cinerary urn, which justifies its placement inside the grave.

The excavations near the stream of Veligosti, in the southwest, revealed the foundations of three walls that formed a large rectangular space and constituted part of a farmhouse or a countryside house (**fig. 46**). Most of the farmhouse remains were not preserved, while a small amount of pottery was found. In the findings, the bottom of a black - glazed vase of the Hellenistic period stands out.

To the west of the farmhouse, remains of a circular ceramic kiln of the Roman period were identified. Its diameter was 3 m and its entire southeast side was well preserved, while its northwest side was ruined. Its masonry was not elaborate, as it consisted of used tiles of different kinds, bound together with clay soil. The preserved part of the kiln belonged to the firing chamber as it was located underground, while the dome, the eschara and the floor were not preserved. Fuel was placed at the mouth of the firing compartment that was excavated at the northwest side wall of the kiln. Next to the ceramic kiln, remains of a lime kiln were found (**fig. 47**). It was a stone, semi - circular construction, in which burnt stones and traces of mortar were found. The construction was fragmentarily preserved and was made up of rough limestone. The kiln was used for burning stone for calcification.

An ancient cemetery of the Late Roman

εικ. 48. Διόδια Βελιγοστής. Ληνός - Υπολύνιο.
fig. 48. Veligosti Toll Post. Wine press - Vat.

κατά τον άξονα Δύση - Ανατολή. Ως επί το πλείστον, οι τάφοι ήταν ακτέριστοι και δε σώζονται σε καλή κατάσταση.

Στην ίδια θέση, βορειοανατολικά του ρέματος της Βελιγοστής, αποκαλύφθηκε ορθογώνιος ληνός (πατητήρι) της ρωμαϊκής περιόδου (**εικ. 48**). Η τοικοποιία του συνίστατο από αργούς ασβεστόλιθους τοποθετημένους σε επάλληλες στρώσεις μαζί με τμήματα κεραμίδων σε ορισμένα σημεία. Ο τρόπος δόμησής του ήταν επιμελημένος, γεγονός που αποδεικνύεται από τη χρήση ισχυρού ασβεστοκονιάματος λευκού χρώματος το οποίο εμφανιζόταν μέχρι και τα θεμέλια και χρησιμοποιείτο ως συνδετικό υλικό μαζί με χώμα. Το δάπεδό του ήταν διαμορφωμένο από μία στρώση λευκού κονιάματος μέσα στο οποίο είχαν τοποθετηθεί αργοί ασβεστόλιθοι, ενώ στο σημείο ένωσης του δαπέδου με τα θεμέλια των τοίχων παρατηρήθηκε τεχνική στεγανοποίησης του χώρου. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών εντοπίστηκε εξωτερικά του ανατολικού τοίχου το υπολύνιο. Πρόκειται

times was revealed between the ceramic kiln and the farmhouse. The excavation brought to light forty two tile covered graves on the West - East axis. In their biggest part, the graves had no offerings and they were not well preserved.

At the same site, to the northeast of the Veligosti stream, a rectangular wine press of the Roman period was discovered (**fig. 48**). Its masonry consisted of rough limestone placed in successive layers along with tile fragments at certain parts. Its structure was elaborate, as indicated by the use of strong white mortar which appeared even in its foundations and was used as a binder along with soil. Its floor was formed by a layer of white mortar, in which rough limestone had been placed, while at the joining point of the floor with the wall foundations a sealing technique was observed. During the excavations, a vat was identified at the exterior of the east wall. It was a small circular structure with maximum diameter of 1.05 m. It was made up of small rough limestone and

εικ. 49. Διόδια Βελιγοστής. Κεραμοσκεπής τάφος.
fig. 49. Veligosti Toll Post. Tile - covered grave .

για μία μικρού μεγέθους κυκλική κατασκευή με μέγιστη διάμετρο 1,05 μ. Δομείτο από μικρούς αργούς ασβεστόλιθους και θραύσματα κεραμίδων. Στο στόμιό του επισημάνθηκαν αυλακώσεις απορροής από ισχυρό ασβεστοκονίαμα, οι οποίες ακολουθούσαν τη φυσική κατωφέρεια του εδάφους και κατέληγαν στα ανατολικά του ληνού. Πιθανότατα συνδέονται με πρωϊμότερη εργαστηριακή χρήση του χώρου. Η άποψη αυτή ενισχύεται από την εύρεση πήλινης τετράπλευρης μήτρας για το σφράγισμα αγγείων. Σε δεύτερη χρήση και σε μεταγενέστερη φάση, κατά την υστερορωμαϊκή - πρωτοβυζαντινή εποχή, ο ληνός χρησιμοποιήθηκε για ταφές. Στο δάπεδο του ληνού ανασκάφησαν τέσσερις κεραμοσκεπείς, καλυβίτες τάφοι κατά τον άξονα Δύση - Ανατολή (**εικ. 49**). Στον ένα εκ των τεσσάρων τάφων βρέθηκαν ως κτερίσματα δύο χάλκινα δακτυλίδια και ένα χάλκινο ενώτιο. Επιπλέον, στην εξωτερική γωνία άλλου τάφου συλλέχθηκε μία φιάλη με φυλλόσχημη διακόσμηση στο εσωτερικό της και ακέραιος αμφορίσκος (τέλη 3ου - αρχές 4ου αι. μ.Χ.). Στον εξωτερικό χώρο βόρεια του ληνού σε μικρή απόσταση ανασκάφησαν έξι κεραμοσκεπείς τάφοι με προ-

tile fragments. In its mouth there were drainage grooves of strong mortar, which followed the natural slope of the ground and ended up to the east of the wine press. They are probably connected to an earlier use of the area as workshop. This view is strengthened by the excavation of a clay quadrilateral matrix for sealing vases. In later use, during the Late Roman - Early Byzantine times, the wine press was used for burials. On the wine press floor four tile covered graves were excavated on the West - East axis (**fig. 49**). In one of these four graves, offerings of two bronze rings and a bronze earring were found. Moreover, in the external corner of another grave a bowl with leaf - shaped decoration in its interior and a fully preserved small amphora (late 3rd - early 4th century BC) were found. In the surrounding area, to the north of the wine press, six tile covered graves were excavated with west - east direction. A burial contained animal bones placed at a lateral position. This burial was probably linked to the nearby human burials in the surrounding area.

Theoni Christofilou

σανατολισμό δυτικά - ανατολικά. Μία ταφή περιείχε οστά ζώου τοποθετημένα σε πλάγια θέση. Πιθανότατα η ταφή σχετίζεται με έναν από τους παρακείμενους ανθρώπινους ενταφιασμούς στον περιβάλλοντα χώρο.

Θεώνη Χριστοφίλου

ΜΑΡΜΑΡΑ ΚΑΜΑΡΙΤΣΑΣ

Η θέση βρίσκεται κοντά στο σημερινό χωριό Καμαρίτσα, ανάμεσα στο Τσαρπανόρεμα προς Βορρά και το ρέμα της Κουτιφαρίνας (ή Κουτουφαρίνας), που ταυτίζεται με τον αρχαίο ποταμό Θειούντα, στο Νότο. Εκεί, οι έρευνες που ξεκίνησαν από τη ΛΘ' ΕΠΚΑ (εικ. 50) και ολοκληρώθηκαν από την 25^η ΕΒΑ, έφεραν στο φως λουτρικό συγκρότημα των πρώιμων βυζαντινών χρόνων.

Λίγο νοτιότερα, σε πλαγιά χαμηλού λόφου, αποκαλύφθηκε μικρής έκτασης νεκροταφείο της ίδιας περιόδου (εικ. 51). Ανασκάφησαν συνολικά τέσσερις κεραμοσκεπείς τάφοι με προσανατολισμό Ανατολή - Δύση. Σε όλες τις περιπτώσεις ο νεκρός ήταν τοποθετημένος στο πετρώδες έδαφος και δεν συνοδευόταν από κτερίσματα.

Η μικρή απόσταση μεταξύ του λουτρού και του νεκροταφείου δεν μπορεί να είναι τυχαία. Με βάση άλλα αντίστοιχα παραδείγματα της νότιας Μεγαλοπολίτιδας, μας επιτρέπεται η υπόθεση ότι στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε και μία αγροτική εγκατάσταση, η οποία μάλλον συνδεόταν με τη λειτουργία του λουτρού και της οποίας οι κάτοικοι θάφτηκαν στο μικρό νεκροταφείο.

ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ ΚΑΙ ΞΕΡΟΚΑΜΠΟΣ - ΑΓ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Προχωρώντας νοτιότερα στην ευρύτερη περιοχή της κοινότητας Σουλαρίου, κατά τη διάνοιξη παράπλευρων του κεντρικού άξονα οδών, εντοπίστηκαν αρχαία λείψανα στις θέσεις «Παναγίτσα» και «Ξερόκαμπος - Άγιος Κωνσταντίνος».

Εκεί βρίσκονταν τα όρια των αρχαίων επικρατειών του Λεύκτρου και της Μαλέας, δύο κωμών στρατηγικής σημασίας, χτισμένων εκατέρωθεν του αρχαίου οδικού άξονα που συνέδεε τη Σπάρτη με τη Μεγαλοπολίτιδα και κατ' επέκταση με τη δυτική Πελοπόννησο.

Συγκεκριμένα το **Λεύκτρο**, που ταυτίζεται με

εικ. 50. Μάρμαρα Καμαρίτσας. Αποθηκευτικός πίθος, όπως αποκαλύφθηκε κατά την πρώτη φάση της ανασκαφής.
fig. 50. Kamaritsa Marbles. Storage pithos, as revealed during the first phase of the excavation.

ΜΑΡΜΑΡΑ ΚΑΜΑΡΙΤΣΑΣ

The site is located near the modern village of Kamaritsa between the stream Tsarpanorema to the north and the stream Koutifarina (or Koutoufarina), identified as to the ancient river Thiountas, to the south. There, the excavations were initiated by the 39th Ephorate of Prehistoric and Classical Antiquities (EPKA) (fig. 50) and completed by the 25th Ephorate of Byzantine Antiquities (EBA), bringing to light a bathing facility of the Early Byzantine times.

A little further to the south, on the slope of a low hill, a small - scale cemetery of the same period was revealed (fig. 51). In total, four tile - covered graves oriented toward the East were excavated. In all cases, the deceased was placed on the rocky ground and was not accompanied by grave offerings.

The proximity between the bath and the cemetery cannot be a coincidence. Based on other relevant examples of south Megalopolis we are allowed to assume that in the wider region

εικ. 51. Μάρμαρα Καμαρίτσας.
Ένας από τους κεραμοσκεπείς τάφους του νεκροταφείου.
fig. 51. Kamaritsa Marbles.
One of the tile - covered graves of the cemetery.

το σημερινό Λεοντάρι, υπήρξε τοιχισμένος οικισμός πιθανόν της Αιγύτιδας χώρας, ήδη από την κλασική περίοδο, με ενδείξεις δραστηριότητας και κατά τον 6ο αι. π.Χ. Λόγω της καίριας θέσης του για τον έλεγχο και την άμυνα της περιοχής, το Λεοντάρι γνώρισε ιδιαίτερη άνθιση στους βυζαντινούς χρόνους, τη Φραγκοκρατία και την Τουρκοκρατία. Ο σημερινός επισκέπτης έχει την ευκαιρία να περιηγηθεί στο σύγχρονο οικισμό και να γνωρίσει μνημεία όλων των προηγούμενων περιόδων με χαρακτηριστικότερα την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων και το κάστρο (**εικ. 52 - 53**).

Σχεδόν απέναντι και προς τα βορειοανατολικά, κοντά στην κοινότητα του Βουτσαρά στη θέση Μαλιόκαμπος, σε παλαιότερες έρευνες εντοπίστηκαν κατάλοιπα που οδήγησαν στην ταύτιση του σημείου με την κώμη της **Μαλέας**, όπου διαπιστώνεται δραστηριότητα από τα αρχαϊκά και πρώιμα κλασικά χρόνια (6ος - 5ος αι. π.Χ.). Αν και ο οικισμός δεν αναφέρεται στις αρχαίες πηγές, ο Ξενοφώντας στα *Ελληνικά* του

there was also a rural settlement, which was probably related to the operation of the baths and whose residents were buried in this small cemetery.

PANAGITSA AND XEROKAMPOS - AGIOS KONSTANTINOS

Moving further to the south, in the wider region of the community of Soulari, during the opening of side roads on the central road axis, ancient remains were found at the sites "Panagitsa" and "Xerokampos - Agios Konstantinos".

It is the area of the boundaries between the ancient territories of Lefktro and Malea, two settlements of strategic significance, built on either side of the ancient road axis that connected Sparta to Megalopolis and therefore to the western Peloponnese.

Specifically, **Lefktro**, which is identified to modern Leontari, had been a walled - in settlement, probably of Aigyti territory since the Classical period, with earlier evidence of activity dating in the 6th century BC. Due to its strategic position for controlling and defending of the region, Leontari flourished particularly in the Byzantine times, the Venetocracy and the Turkish occupation. Today visitors have the opportunity to tour the modern settlement and admire monuments of all previous periods, with the most typical ones being the church of the Holy Apostles and the Castle (**fig. 52 - 53**).

Almost opposite and to the northeast, near the community of Voutsaras, at the site of Maliokampos, the remains found in earlier research led to the identification of the place with the settlement of **Malea**, where evidence of activity dates back to the Archaic and Early Classical period (6th - 5th century BC). Although there is no reference of the settlement in the ancient sources, Xenophon in his *Hellenica* (VI 5, 24) names the territory *Maleatis* and gives its geographic position in relation to the neighboring Lefktro (*ἐπὶ Λεύκτρῳ ὑπὲρ τῆς Μαλεάτιδος*).

This area which is located at the Arcadia - Lacedaemon border has always led Arcadians and Spartans to controversy and claim. The reason was the constant need of the latter to

(VI 5, 24) παραδίδει το όνομα της χώρας, *Μαλεάτις*, και τη γεωγραφική της θέση σε σχέση με το γειτονικό Λεύκτρο (*ἐπί Λεύκτρῳ ὑπέρ τῆς Μαλεάτιδος*).

Η περιοχή αυτή, που βρίσκεται στη μεθόριο Αρκαδίας - Λακεδαίμονας, αποτέλεσε διαχρονικά πεδίο αντιπαράθεσης και διεκδίκησης μεταξύ Αρκάδων και Σπαρτιατών. Αιτία ήταν η διαρκής ανάγκη των τελευταίων να εξασφαλίσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερο ζωτικό χώρο. Στα τέλη της αρχαϊκής περιόδου η αντιπαράθεση μεταξύ Τεγεατών και Σπαρτιατών φαίνεται ότι οδήγησε τους πληθυσμούς των περιοχών της Αιγύτιδας, της Μαλεάτιδας και της Βελμινάτιδας, όπως θα δούμε αμέσως παρακάτω, να ταχθούν οικειοθελώς ή με τη βία στο πλευρό των Λακεδαιμονίων. Πιθανόν, κατά τον 6ο αι. π.Χ. να ανήκαν στις περιοϊκίδες περιοχές της Σπάρτης, χωρίς να είναι εξακριβωμένος ο βαθμός πολιτικής εξάρτησής τους (οι κάτοικοί τους διατηρούσαν τα κτήματά τους και τις προσωπικές τους ελευθερίες αλλά δεν είχαν την ιδιότητα του πολίτη).

Κατά τον 4ο αι. π.Χ. ωστόσο, με την άνοδο της θηβαϊκής ηγεμονίας, η κατάσταση άλλαξε υπέρ των αρκαδικών συμφερόντων. Οι περιοχές της Αιγύτιδας, της Σκιρίτιδας και της Βελμινάτιδας αποδεσμεύτηκαν από την επικράτεια της Σπάρτης και τέθηκαν υπό αρκαδική επιρροή. Προκειμένου μάλιστα να προστατευθεί καλύτερα η κοιλάδα του Αλφειού από τη συνεχιζόμενη σπαρτιατική απειλή, το Αρκαδικό Κοινό, με τη βοήθεια των Θηβαίων, προχώρησε στην ίδρυση της Μεγάλης Πόλης, η οποία τοποθετείται χρονολογικά μετά την Άδακρυ μάχη, που έγινε

secure as much vital space as possible. In the Late Archaic period, the controversy between Tegea and Sparta seems to have led the populations of Aigytis, Maleatis and Belminatis, as indicated right below, to voluntarily or violently join the Lacedaemonians. They probably belonged to the *perioikides* areas of Sparta, during the 6th century BC, but the degree of their political independence is not verified (residents maintained their land and personal freedom but did not have the title of citizen).

During the 4th century BC, however, with the rise of the Theban hegemony, the situation changed in favor of the Arcadian interests. The areas of Aigytis, Skiritis and Belminatis were released from the rule of Sparta and went under the Arcadian influence. In fact, to protect the valley of Alfios River from the continuous Spartan threat more effectively, the Arcadian League aided by the Thebans founded *Megali Polis*, which is dated after the so - called Tearless Battle that took place in Malea, probably in 368 BC. The historian Diodorus of Sicily (1st century BC) lists the approximately twenty settlements that participated in the *polismos* (foundation) of Megali Poli, among which the newly acquired areas mentioned above were also included. The participation of the settlements in the establishment of the new city did not necessarily trigger their abandonment, with Lefktro being a typical example. However none of these is mentioned in the sources after the 4th century BC.

Evidence of the early history of the area are considered the new archaeological data that

εικ. 52. Λεοντάρι. Κατάλοιπα του αρχαίου τείχους.
fig. 52. Leontari. Remains of the ancient wall.

εικ. 53. Λεοντάρι. Ο Ι.Ν. των Αγίων Αποστόλων.
fig. 53. Leontari. The Holy Church of the Holy Apostles.

εικ. 54. Παναγίτσα. Άποψη της ανασκαφής από Νότο.
fig. 54. Panagitsa. View of the excavation from the south.

στην περιοχή της Μαλέας, πιθανόν το 368 π.Χ. Ο Διόδωρος ο Σικελιώτης (1ος αι. π.Χ.) απαριθμεί τις είκοσι περίπου κώμες που συμμετείχαν στην ίδρυση της Μεγάλης Πόλης, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και οι νεοαποκτηθείσες περιοχές, που αναφέρθηκαν παραπάνω. Η συμμετοχή των κωμών στο συνοικισμό της νέας πόλης δεν σήμανε απαραίτητα την εγκατάλειψή τους, με χαρακτηριστικό παράδειγμα το Λεύκτρο, ωστόσο σε καμία από αυτές δεν γίνεται αναφορά στις πηγές μετά τον 4ο αι. π.Χ.

Ενδείξεις σχετικά με την πρώιμη ιστορία της περιοχής αποτελούν και τα νέα αρχαιολογικά δεδομένα που προέκυψαν κατά τις εργασίες κατασκευής του νέου αυτοκινητόδρομου.

Στη θέση «Παναγίτσα», σε σημείο που βρίσκεται πολύ κοντά στο εκκλησάκι της Γεννήσεως της Θεοτόκου Σουλαρίου, εντοπίστηκαν κατάλοιπα που χρονολογούνται πιθανόν στα τέλη της γεωμετρικής περιόδου και τις αρχές των αρχαϊκών χρόνων. Πρόκειται για μια κατασκευή σχεδόν ελλειψοειδούς σχήματος, από λίθους και θραύσματα κεραμίδων, μήκους 1,10 μ. και πλάτους 0,40 μ. Η χρήση της δεν κατέστη δυνατό να εξακριβωθεί αλλά τα ευρήματα που προέκυψαν, αν και λίγα σε αριθμό, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ξεχωρίζει ένα μικρογραφικό κύπελλο, το τμήμα αρύταινας (κουτάλας) και ένα υφαντικό βάρος (**εικ. 54 - 55**).

Στη θέση Άγιος Κωνσταντίνος στην Τ.Κ. Σου-

εικ. 55. Παναγίτσα. Το μικρογραφικό κύπελλο, όπως βρέθηκε κατά χώραν.
fig. 55. Panagitsa. The miniature cup, as found in situ.

were gathered from the new motorway construction works.

At the site “Panagitsa”, at a location very close to the chapel of Theotokos’ Nativity of Soulari, remains dating probably in the Late Geometric and the Early Archaic period were identified. It is a construction of almost oval shape, made of stones and tile fragments, 1.10 m long and 0.40 m wide. Its use could not be specified but the findings, though few in number, are of great interest. Those that stand out are a miniature cup, a part of a ladle and a loom weight (**fig. 54 - 55**).

At “Agios Konstantinos” in the vicinity of the community of Soulari, Municipality of Megalopolis, near the west slope of the Lefktro - Sparta branch of the new motorway (5.5 km - 5.8 km), a residential settlement was identified and fragmentarily excavated (**fig. 56**), which according to the findings date from the late 6th century to the first half of the 4th century BC. Architectural remains of seven walls have been found, damaged by a byzantine cemetery that was partly built at the same site (**fig. 57**).

Twenty six stone cist graves and one pit - grave were excavated. They follow the typical orientation of the Christian cemeteries, East - West (**fig. 58**). The deceased, oriented to the East, was placed on the ground with the

εικ. 56. Άγιος Κωνσταντίνος. Μερική άποψη της ανασκαφής. Διακρίνονται τα ταφικά μνημεία και οι κατεστραμμένοι τοίχοι.
fig. 56. Agios Konstantinos. Partial view of the excavation. A number of graves and wall remains can be seen.

λαρίου του Δήμου Μεγαλόπολης, πλησίον του δυτικού πρानούς του κλάδου Λεύκτρο - Σπάρτη του νέου αυτοκινητόδρομου (5.5 χλμ. - 5.8 χλμ.), εντοπίσθηκε και ανασκαφή αποσπασματικά, οικιστική εγκατάσταση (**εικ. 56**) που με βάση τα ευρήματα χρονολογείται από τα τέλη του 6ου αιώνα έως και το α' μισό του 4ου αιώνα π.Χ. Έχουν εντοπισθεί αρχιτεκτονικά λείψανα από επτά τοίχους, οι οποίοι έχουν υποστεί φθορές από βυζαντινό νεκροταφείο που κατέλαβε εν μέρει το χώρο (**εικ. 57**).

Διερευνήθηκαν είκοσιέξι (26) απλοί κιβωτιόσχημοι τάφοι και ένας που ανήκει στον τύπο του απλού λακκοειδούς. Ακολουθούν τον τυπικό προσανατολισμό των χριστιανικών κοιμητηρίων, Α - Δ, ώστε η κεφαλή να στρέφεται προς την Ανατολή (**εικ. 58**). Όπου μπορεί να αναγνωριστεί, η στάση του νεκρού είναι ύπτια εκτεταμένη με τα χέρια σταυρωμένα στο υπογάστριο. Οι τάφοι καλύπτονται με σχιστολιθικές πλάκες, εσωτερικά είναι επενδυμένοι με κάθετα τοποθετημένες πλάκες και έχουν διαμορφωθεί εντός του φυσικού εδάφους (**εικ. 59**). Τα κτερίσματα εντός των ταφών περιορίζονται σε ένα μικρό μεταλλικό εγχειρίδιο, ένα χάλκινο ενώτιο, έναν

arms. The graves are subterranean constructions whose sides were faced with slabs (**fig. 59**). The offerings inside the graves are limited to one small metal dagger, a bronze earring, a bone cross, beads and ceramic fragments dated to the Late Byzantine times. Several of these graves held child burials (**fig. 60**).

The excavation of the architectural remains brought to light fragments of plain and decorated pots, remains of coarse - pottery storage vases (pithoi), black - glazed sherds, tiles of reddish and yellowish clay, several with red and black glaze, rivets, an iron ring, metal objects, small open spouted vases, an oenochoe, handleless skyphoi, a basin, a plate and clay pyramid - shaped loom weights (**fig. 61 - 66**).

The survey at the site was not completed, as priority was given to the excavations within the expropriated area of the central road axis.

BELMINATIS

The fertile and water - rich area, which is today defined by the sources of Eurotas in Kefalari Logaras, the location of Agia Irini - Metochi Kritikou at the exit of the upper reaches of the river

εικ. 57. Άγιος Κωνσταντίνος. Άποψη τάφων.
fig. 57. Agios Konstantinos. View of the graves.

εικ. 58. Άγιος Κωνσταντίνος. Τάφος 6.
fig. 58. Agios Konstantinos. Grave 6.

Eurotas (Lagadas ravine), the Helmos mountain range, the torrent of Kotistani and the eastern foothills of Taygetus, is identified according to contemporary research with Belminatis of historical times.

Certainly, since the prehistoric period, the area has been inhabited by populations who exploited its comparative advantages, as evidenced by the archaeological data that have come to light in recent years. Of great importance is the "Troupitses" cave, which was discovered in 2005 at a distance of about 500 m to the west - southwest of Skortsinos village and was investigated by the Ephorate of Paleanthropology & Speleology of Southern Greece. The cave seems to have been occasionally used as a storage space during the Final Neolithic period. As for the habitation area, it should be sought at a neighbouring settlement, according to the practice ascertained from other sites in the Peloponnese which is related to the increase of agricultural and livestock production.

εικ. 59. Άγιος Κωνσταντίνος. Ανασκαφικές εργασίες εντός τάφου.
fig. 59. Agios Konstantinos. Excavation works inside a grave.

οστέινο σταυρό, χάντρες, σκουλαρίκι και αποτμήματα κεραμικής τα οποία χρονολογούνται στους ύστερους βυζαντινούς χρόνους. Αρκετοί από τους τάφους φιλοξενούσαν παιδικές ταφές (**εικ. 60**).

Η επίχωση κατά μήκος των ανασκαφικών τετραγώνων απέδωσε αρκετά αποτμήματα άβανθης κεραμικής αλλά και με γραπτή φυτική και γεωμετρική διακόσμηση, τμήματα από χονδροειδή αποθηκευτικά αγγεία (πίθοι), μελαμβαφή όστρακα, κεραμίδες από ερυθρωπό και κιτρινωπό πηλό - αρκετές με ερυθρό και μελανό γάνωμα - , ήλους, σιδερένιο δακτύλιο, μεταλλικά αντικείμενα (καρφιά), μικρά ανοιχτά αγγεία, μια οينوχόη, άωτους σκύφους, μια λεκανίδα, ένα πινάκιο και πήλινες πυραμιδόσχημες αγνύθες (**εικ. 61 - 66**).

Η ανασκαφική έρευνα δεν ολοκληρώθηκε, καθώς δόθηκε προτεραιότητα στις ανασκαφές που ήταν εντός του κεντρικού άξονα και των ορίων απαλλοτρίωσης.

ΒΕΛΜΙΝΑΤΙΔΑ ΧΩΡΑ

Η εύφορη και υδατοβριθής περιοχή, που ορίζεται σήμερα από τις πηγές του Ευρώτα στο Κεφαλάρι του Λογαρά, τη θέση Αγία Ειρήνη - Μετόχι Κρητικού στην έξοδο του άνω ρου του Ευρώτα (ρεματιά Λαγκάδας), τον ορεινό όγκο

New data about the prehistoric activity in the wider region at the beginning of the Bronze Age as well as during the Mycenaean period arose during the construction of the new motorway, as will be explained in detail right below.

The area preserved its significance during the historical times, as attested by the ancient sources. Specifically, Pausanias, the traveler of

εικ. 60. Άγιος Κωνσταντίνος. Παιδικές ταφές.
 Εργασίες συντήρησης κατά χώραν.
fig. 60. Agios Konstantinos.
 Child burials. Conservation work in situ.

εικ. 61. Άγιος Κωνσταντίνος. Πιθοειδές αγγείο κατά χώραν.
fig. 61. Agios Konstantinos. Pithoid vase in situ.

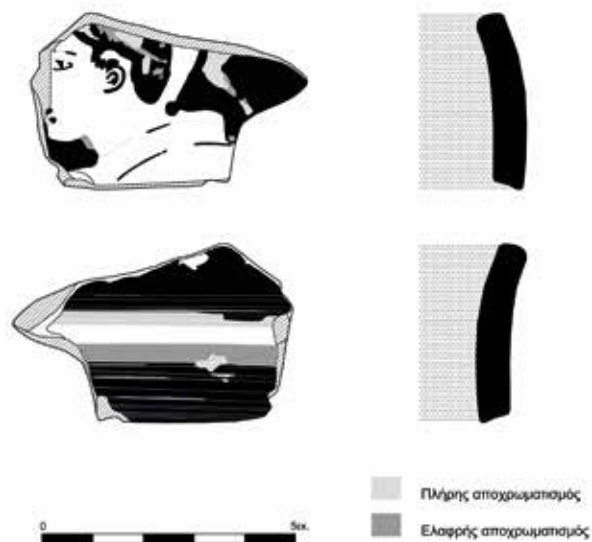
εικ. 64. Άγιος Κωνσταντίνος. Μελαμβαφής ανοικτός λύχνος.
fig. 64. Agios Konstantinos. Black - glazed open lamp.

εικ. 62. Άγιος Κωνσταντίνος.
 Τριφυλλόστομος ηθμός (σουρωτήρι).
fig. 62. Agios Konstantinos. Trefoil - mouthed sieve (strainer).

εικ. 65. Άγιος Κωνσταντίνος. Μελαμβαφές πινάκιο.
fig. 65. Agios Konstantinos. Black - glazed plate.

εικ. 63. Άγιος Κωνσταντίνος.
 Ερυθρόμορφο όστρακο που σώζει ανθρώπινη μορφή.
fig. 63. Agios Konstantinos.
 Red - figure sherd that preserves a human figure.

εικ. 66. Άγιος Κωνσταντίνος. Θραύσματα από ερυθρόμορφο κρατήρα με διακόσμηση φύλλων.
fig. 66. Agios Konstantinos. Fragments of a red - figure crater with leaf decoration.

του Χελμού, το χείμαρρο του Κοτιστάνη και τις ανατολικές υπώρειες του Ταϋγέτου ταυτίζεται σύμφωνα με τη σύγχρονη έρευνα με τη Βελμινάτιδα χώρα των ιστορικών χρόνων.

Βέβαια ήδη από την προϊστορική περίοδο στην περιοχή εγκαταστάθηκαν πληθυσμοί εκμεταλλευόμενοι τα συγκριτικά της πλεονεκτήματα, όπως μαρτυρούν τα αρχαιολογικά δεδομένα που ήρθαν στο φως τα τελευταία χρόνια. Εξαιρετικής σημασίας είναι το σπήλαιο «Τρουπίτσες» που εντοπίστηκε το 2005 σε απόσταση περίπου 500μ δυτικά - νοτιοδυτικά του χωριού Σκορτσινός και διερευνήθηκε από την Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας - Σπηλαιολογίας Νοτίου Ελλάδος. Το σπήλαιο φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε περιστασιακά κατά την τελική νεολιθική περίοδο, πιθανόν ως χώρος αποθήκευσης. Ως χώρος κατοίκησης θα πρέπει να αναζητηθεί ένας γειτονικός ανοιχτός οικισμός, σύμφωνα με την πρακτική που βεβαιώνεται και από άλλες θέσεις στην Πελοπόννησο και σχετίζεται με την αύξηση της αγροτικής και κτηνοτροφικής παραγωγής αυτήν την περίοδο.

Νέα στοιχεία για την προϊστορική δραστηριότητα στην ευρύτερη περιοχή, στις αρχές της Εποχής του Χαλκού και κατά τη μυκηναϊκή περίοδο, προέκυψαν και κατά τις εργασίες διάνοιξης του νέου αυτοκινητόδρομου, όπως θα δούμε με λεπτομέρειες αμέσως παρακάτω.

Η σημασία της περιοχής παρέμεινε σταθερή κατά τους ιστορικούς χρόνους, όπως μαρτυρείται και από τις αρχαίες πηγές. Χαρακτηριστικά ο περιηγητής του 2ου αι. μ.Χ. Πausanias την περιγράφει ως *μάλιστα ἄρδεσθαι πέφυκεν, ἥντινα διοδεύει μὲν τοῦ Εὐρώτα τὸ ὕδωρ* (III, 21, 3) ενώ ο γεωγράφος Στράβων την ονομάζει *πρῶτο-ρεῖθρο τοῦ Εὐρώτα*. Και αυτός είναι ακριβώς ο λόγος που κατέστησε τη Βελμινάτιδα χώρα εξαιρετικής στρατηγικά σημασίας. Η Σπάρτη χρησιμοποίησε διαχρονικά την κοιλάδα του Ευρώτα ως κύριο άξονα σύνδεσής της με την υπόλοιπη Πελοπόννησο. Η αμαξήλατη αυτή οδός, που εξυπηρετούσε πρωτίστως στρατιωτικούς σκοπούς και δευτερευόντως εμπορικούς, έφτανε ως τη Βελμινάτιδα χώρα και εκεί διακλαδιζόταν σε τέσσερις άξονες. Το ένα σκέλος της ακολουθούσε τις ανατολικές υπώρειες του Ταϋγέτου

the 2nd c.AD, describes it as *μάλιστα ἄρδεσθαι πέφυκεν, ἥντινα διοδεύει μὲν τοῦ Εὐρώτα τὸ ὕδωρ* (III, 21,3) (*the best watered region, seeing that the river Eurotas passes through it*), while Strabo the Geographer names it *πρῶτο ρεῖθρο τοῦ Εὐρώτα* (*first channel of Eurotas*). And this is exactly the reason why Belminatis was an area of exceptional strategic importance. Over time, Sparta used the Eurotas valley as its main axis of connection to the rest of the Peloponnese. This paved road, serving primarily military purposes and, secondarily, commercial ones, reached up to Belminatis and there branched into four axes. One part followed the eastern foothills of Taygetus with a junction at Lefktro and directed towards Messenia. The corresponding eastern part went along the west slopes of Mount Tsemperou with direction towards Megalopolis, Asea and Tegea. The Lacedaemonians usually used as military route, the one passing south of Helmos towards the area of Metochi - Agia Irini, at the confluence of Lagadas, and from there towards Asea and Tegea. In addition, remnants of wheel - tracks at the top of Malevos testify to the existence of another axis that followed the ridge of Taygetus. According to the sources, the Spartan army used this route in 479 BC heading to Plataea in Boeotia.

At the junction of these roads dominates the conical hill of Helmos, which has been identified to the ancient fortified settlement of Athenaeum. Reference to, *καλούμενον Ἀθήναιον ἐν τῇ τῶν Μεγαλοπολιτῶν χώρᾳ* (*to the called Athenaeum, in the territory of Megalopolis*) is made by the historian Polybius (*Histories*, II, 54, 1 - 3) while Plutarch observes that *το περί την Βέλβιναν Ἀθήναιον, ἐμβολή δὲ τῆς Λακωνικῆς τὸ χωρίον ἐστὶ* (*the precinct of Atheneum at Belbina, commands an entrance into Laconia*) (*Cleomenes*, 4). The ongoing use of the hill is testified by the remains of the fortification walls that date back to three different periods, an early one, the Hellenistic and the Byzantine. The archaeological site of Helmos has been recently enhanced, being accessible to visitors, offering stunning views ranging from the fortress of Agios Konstantinos in Sellasia to the south, to the village

με κόμβο το Λεύκτρο και κατεύθυνση προς τη Μεσσηνία. Το αντίστοιχο ανατολικότερα έβαινε κατά μήκος των δυτικών υπωρειών του όρους Τσεμπερού με κατεύθυνση προς την Μεγαλοπολίτιδα, την Ασφατική και την Τεγεάτιδα. Ως στρατιωτική οδό οι Λακεδαιμόνιοι χρησιμοποιούσαν συνήθως αυτή που περνούσε νότια του Χελμού για να βγει στην περιοχή Μετόχι - Αγία Ειρήνη, στη συμβολή της Λαγκάδας, και από εκεί στο υπίπεδο της Ασέας και την Τεγέα. Εξάλλου, κατάλοιπα αρματοτροχιών στην κορυφή του Μαλεβού μαρτυρούν την ύπαρξη ενός ακόμα άξονα που ακολουθούσε την κορυφογραμμή του Ταυγέτου. Από τις πηγές πληροφορούμαστε ότι από εδώ διήλθαν οι σπαρτιατικές στρατιές το 479 π.Χ. κατευθυνόμενες στις Πλαταιές της Βοιωτίας.

Στον κόμβο αυτών των δρόμων κυριαρχεί ο κωνικός λόφος του Χελμού που έχει ταυτιστεί με τον αρχαίο οχυρό οικισμό Ἀθήναιον. Μνεία στο *καλούμενον Ἀθήναιον ἐν τῇ τῶν Μεγαλοπολιτῶν χώρα* κάνει ο ιστορικός Πολύβιος (*Ιστορίαι*, II, 54, 1 - 3) ενώ ο Πλούταρχος παρατηρεί ότι *το περί την Βέλβιναν Ἀθήναιον, ἐμβολὴ δὲ τῆς Λακωνικῆς τὸ χωρίον ἐστί* (Κλεομένης, 4). Τη διαχρονική χρήση του λόφου μαρτυρούν τα κατάλοιπα της οχύρωσης που χρονολογούνται σε τρεις διαφορετικές περιόδους, την πρώιμη, την ελληνιστική και τη βυζαντινή. Ο αρχαιολογικός χώρος του Χελμού έχει πρόσφατα αναδειχθεί και είναι προσβάσιμος στους επισκέπτες προσφέροντας εκπληκτική θέα από το οχυρό του Αγίου Κωνσταντίνου Σελλασίας προς Νότο μέχρι την Καρύταινα στα βόρεια (**εικ. 67 - 68**).

Οικιστικό κέντρο της περιοχής θεωρείται η Βελεμίνα ή Βέλβινα των αρχαίων πηγών, που τοποθετείται στη θέση Αγία Ειρήνη - Μετόχι Κρητικού, στην ευρύτερη περιοχή της Μονής Καλτεζών, χωρίς ωστόσο να έχει τεκμηριωθεί και ανασκαφικά.

Ιστορικά η Βελμινάτις ακολούθησε πορεία αντίστοιχη της Αιγυτίδας και της Μαλεατίδας, που αναφέρθηκαν παραπάνω. Ευρισκόμενη στα φυσικά όρια της Λακωνίας και της Αρκαδίας, αποτέλεσε συχνά το προπύργιο των Σπαρτιατών βασιλέων για την προσάρτηση των παραμεθόριων περιοχών της Σκιρίτιδας ανατολικά και

of Karytaina in the north (**fig. 67 - 68**).

The residential centre of the area is considered to be Belemina or Belbina, as mentioned in the ancient sources, which is considered to be at the site of Agia Irini - Metochi Kritikou, in the wider area of the Kaltezes Monastery, though this has not been documented by excavations.

Historically, the territory of Belminatis followed a course similar to that of Aigytiis and Maleatis mentioned above. Situated in the natural boundaries of Laconia and Arcadia, it often became the bastion of the Spartan kings for the annexation of the border areas of Skiritis to the east and Aigytiis to the west and north. During the Spartan influence in the area (7th - 4th century BC), rural settlements of the Archaic and Classical times were developed, with the most notable one being the one excavated to the north of the Lykovoutsio torrent, at the so - called Velonas bridge, right on the border with Laconia. The excavations carried out there under the supervision of the 5th EPCA, brought to light a particularly rich settlement.

After the Battle at Leuctra Boeotia (371 BC) the fate of Belminatis was linked to the weakening of Sparta and the simultaneous rise of the Theban hegemony as well as the establishment of the Arcadian League. The victorious expeditions of the Thebans under the leadership of Epaminondas during 370 - 369 BC resulted in the liberation of Belminatis from the domination of Sparta and its inclusion in the influence sphere of the Arcadians. Indicative of this change was the participation of local residents in the foundation of Megali Polis.

Over the centuries that followed, Belminatis was at the epicentre of warfare on the occasion of either the Spartans claiming their old territories, with their greatest success being that of Kleomenes III in 229 - 222 BC, or the troops opposing Sparta crossing the area and plundering its proximal region.

After the fall of the Achaean League and the prevalence of the Romans, which followed the destruction of Corinth by Leucus Mammilius in 146 BC, Belminatis was once again a subject of territorial conflict. This time Roman - friendly

εικ. 67. Βελμινάτιδα Χώρα. Οχυρός οικισμός Αθήναιον. Τμήμα του τείχους της ελληνιστικής περιόδου.
fig. 67. Belminatis. Fortified settlement of Athinaion. Part of the wall of the Hellenistic period.

εικ. 68. Βελμινάτιδα Χώρα. Άποψη του υπό διάνοιξη αυτοκινητόδρομου από το λόφο του Χελμού.
fig. 68. Belminatis. View of the under construction motoway from the Helmos hill.

της Αιγύτιδας δυτικά και βόρεια. Στη διάρκεια της σπαρτιατικής επιρροής στην περιοχή (7ος - 4ος αι. π.Χ.), αγροτικές οικιστικές εγκαταστάσεις των αρχαϊκών και κλασικών χρόνων αναπτύχθηκαν στην περιοχή, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αυτή που εντοπίστηκε βόρεια από το χείμαρρο του Λυκοβουταίου, στη λεγόμενη γέφυρα του Βελονά, ακριβώς στα σύνορα με τη Λακωνία. Οι ανασκαφές που διεξήχθησαν εκεί από την τότε εποπεύουσα την περιοχή Ε' ΕΠΚΑ, έφεραν στο φως μια ιδιαίτερα πλούσια εγκατάσταση.

Μετά τη μάχη στα Λεύκτρα της Βοιωτίας (371 π.Χ.), η τύχη της Βελμινάτιδας συνδέθηκε με την αποδυνάμωση της Σπάρτης και την ταυτόχρονη άνοδο της θηβαϊκής ηγεμονίας καθώς και τη σύσταση του Αρκαδικού Κοινού. Οι νικηφόρες εκστρατείες των Θηβαίων, υπό τον στρατηγό Επαμεινώνδα κατά τα έτη 370 - 369 π.Χ., είχαν ως αποτέλεσμα την αποδέσμευση της Βελμινάτιδας από την κυριαρχία της Σπάρτης και την ένταξή της στην σφαίρα επιρροής των Αρκάδων. Αποκορύφωμα αυτής της μεταβολής στάθηκε η συμμετοχή κατοίκων της περιοχής στον πολισμό της Μεγάλης Πόλης.

Κατά τους αιώνες που ακολούθησαν, η Βελμινάτις βρέθηκε στο επίκεντρο πολεμικών αναταραχών, με αφορμή είτε τη διεκδίκηση - εκ μέρους των Σπαρτιατών - των παλαιών τους εδαφών, με σημαντικότερη την επιτυχία του Κλεομένη Γ' το 229 - 222 π.Χ., είτε τη διέλευση από την περιοχή στρατευμάτων που κινούνταν εναντίον της Σπάρτης λεηλατώντας ταυτόχρονα και την εγγύς περιφέρειά της.

Μετά την πτώση της Αχαϊκής Συμπολιτείας και την επικράτηση των Ρωμαίων, που επακολούθησε της καταστροφής της Κορίνθου από τον Λεύκιο Μόμμιο το 146 π.Χ., η Βελμινάτις αποτέλεσε και πάλι αντικείμενο εδαφικής διαμάχης. Αυτή τη φορά η φιλορωμαϊκή Σπάρτη, που ανακηρύχθηκε ελεύθερη και ατελής, επανέκτησε τελικά την περιοχή. Ακολούθησε μια μακρά ειρηνική περίοδος με αξιόλογη αγροτική, βιοτεχνική και εμπορική δραστηριότητα που διακόπηκε προσωρινά το 267 μ.Χ. με τη λεηλασία των Ερούλων και τελικά με την επιδρομή των Βησιγόθων του Αλαρίχου το 396 μ.Χ.

Sparta, declared independent and tax free, finally regained the region. A long peaceful period with remarkable agricultural, craft and commercial activity followed which probably was temporarily interrupted in 267 AD by the plundering of the Herules and finally terminated with the invasion of Alaricus and his Visigoths in 396 AD.

AGIA IRINI / LAGADAS STREAM PETRINA - SPANEIKA STREAM

In 2009, architectural remains dating the Early Helladic period to the Late Roman times (3rd - 4th century AD) were identified and excavated on the borders of the Districts of Petrina and Spaneika of the Municipality of Megalopolis. The excavation at "Agia Irini Lagadas - Spaneika stream" is located by the ancient road network connecting the ancient territories of Megalopolis and Sparta, near two streams leading to the springs of Eurotas, the remains of the ancient fortified settlement of Athenaeum are preserved (**fig. 69**).

This excavation, covering 5.000 m², was conducted at the 12.5th km of the motorway axis and was divided into two research areas, the east and the west (**fig. 70**).

In the east sector, architectural remains of a ceramics workshop dating to the Roman imperial times were discovered, consisting of a group of two arched and four rectangular spaces (**fig. 71**).

One of the two arched buildings, which is also the most well preserved, was internally covered with a dense layer of destruction comprising fragments of undecorated roof tiles and a plethora of fragmented vases. This space probably served as one of the workshop's storage areas. A large number of intact and fragmented vases belonging to different types and intended for everyday use were also collected. Among them one - handled storage vases with lids - the use of which appears to be related not only to storage but also to the transport of products (**fig. 72 - 73**) - basins, skyphoi, plates, oenochoai, lamps as well as workshop debris, namely defected vases. The list of findings is completed by loom weights, lamps, fragments of glass

ΑΓΙΑ ΕΙΡΗΝΗ / ΡΕΜΑ ΛΑΓΚΑΔΑΣ ΠΕΤΡΙ- ΝΑΣ - ΣΠΑΝΑΪΚΟ ΡΕΜΑ

Στα όρια των Δ. Δ. Πετρίνας και Σπαναϊκών του Δήμου Μεγαλόπολης, το 2009 εντοπίστηκαν και ανασκάφηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα που χρονολογούνται από την πρωτοελλαδική περίοδο έως και τους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους (3ος - 4ος αιώνας μ.Χ.). Η ανασκαφή στη θέση «Αγία Ειρήνη Λαγκάδας - Σπαναϊκό ρέμα», οριοθετείται επί του αρχαίου οδικού δικτύου που συνέδεε τις αρχαίες επικράτειες Μεγαλόπολης και Σπάρτης, πλησίον δύο χειμάρρων που καταλήγουν στις πηγές του Ευρώτα, όπου και το ελληνιστικό οχυρό του Αθήναιου Βελεμίνας (**εικ. 69**).

Η εν λόγω ανασκαφική έρευνα, συνολικής έκτασης 5000 τμ. διεξήχθη στο 12,5 χλμ. του κεντρικού άξονα, χωρισμένη σε δυο τομείς έρευνας, ανατολικό και δυτικό (**εικ. 70**).

Στον ανατολικό τομέα, αποκαλύφθηκαν αρχιτεκτονικά κατάλοιπα βιοτεχνικής εγκατάστασης παραγωγής κεραμικών προϊόντων των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, τα οποία συνίστανται σε συγκρότημα από δύο αψιδωτούς και τέσσερις ορθογώνιους χώρους, που ανήκουν σε εργαστήριο (**εικ. 71**).

Ένα από τα δυο αψιδωτά κτίσματα, το οποίο και αποτελεί και το καλύτερα σωζόμενο, καλυπτόταν εσωτερικά με ένα πυκνό στρώμα καταστροφής από τμήματα άβαφων κεραμίδων στέγης καθώς και πλήθος τμημάτων αγγείων. Πιθανότατα ο χώρος αυτός αποτελούσε και έναν από τους αποθηκευτικούς χώρους του εργαστηρίου. Στο χώρο περισυνελέγη σημαντικός αριθμός από αγγεία ολόκληρα και σε θραύσματα που ανήκουν σε διαφορετικούς τύπους και προορίζονταν για καθημερινή χρήση. Μόνωτα (με μία λαβή) αποθηκευτικά αγγεία με πώματα - η χρήση των οποίων φαίνεται να σχετίζεται όχι μόνο με την αποθήκευση αλλά και τη μεταφορά προϊόντων (**εικ. 72 - 73**) - λεκανίδες, σκύφοι, πινάκια, οينوχές, υφαντικά βάρη, λύχνους, αποτμήματα από γυάλινα αγγεία, λίθινη ψηφίδα από κροκεάτη λίθο, μεταλλικά ελάσματα και ήλοι αλλά και απορρίμματα του εργαστηρίου, δηλαδή ελαττωματικά αγγεία.

Ιδιαίτερη μνεία πρέπει να γίνει στα πήλινα

εικ. 71. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναϊκό ρέμα. Άποψη των αψιδωτών κατασκευών και του συστήματος αγωγών.

fig. 71. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. View of the arched constructions and the pipeline system.

vases, a Krokean stone tile, sheet metals and nails.

Particular reference should be made to the clay kiln supports (**fig. 74**), the vase support rings (**fig. 75**), the vitrified and raw clay masses, the fragments of cylindrical pipes as well as to the slags, the sponge iron metal products and a funnel for effusion of ores into moulds - saving traces of the metal itself. All the above demonstrate undoubtedly that this space is related to the function of a workshop.

After the thorough cleaning of this room, a two - phase clay pipeline drainage system was revealed. The revelation of the course of the system ascertains the communication between the workshop premises (**fig. 76 - 77**). The pipelines are clearly inclined to the southeast, leading to the adjacent stream. The discovery of a well, just a few metres from the complex, is directly linked to the workshop premises, which seems to take advantage of both river water collectors, with the help of the pipeline

εικ. 72. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Τμήματα χρηστικών αγγείων εργαστηρίου.

fig. 72. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Parts of utilitarian workshop vases.

στηρίγματα κλιβάνου - σφήνες (**εικ. 74**), τους δακτύλιους στηριγμάτων αγγείων (**εικ. 75**), τις πήλινες υαλοποιημένες μάζες εκκαμίνευσης, τις μάζες ωμού πηλού και τα αποτμήματα πήλινων κυλινδρικών αγωγών, τις σκωρίες, τη χοάνη για έκχυση μεταλλεύματος σε μήτρες - που σώζει και ίχνη από το ίδιο το μέταλλο - αλλά και στα προϊόντα σπογγώδους μεταλλικού σιδήρου. Όλα τα ανωτέρω αποδεικνύουν τη σίγουρη εργαστηριακή χρήση του χώρου, τουλάχιστον στην πρώτη του φάση.

Έπειτα από ενδελεχή καθαρισμό του συγκεκριμένου δωματίου, αποκαλύφθηκε ένα σύστημα αποχετευτικών πήλινων αγωγών δύο φάσεων. Η αποκάλυψη της πορείας του συστήματος καθιστά την επικοινωνία μεταξύ των χώρων του εργαστηρίου βέβαιη (**εικ. 76 - 77**). Οι αγωγοί παρουσιάζουν εμφανή κλίση προς νοτιοανατολικά καταλήγοντας στον παρακείμενο χείμαρρο. Ο εντοπισμός και ενός πηγαδιού, λίγα μόλις μέτρα από το συγκρότημα, συνδέεται άμεσα με τις λειτουργίες του εργαστηριακού χώρου, καθώς φαίνεται πως εκμεταλλεύονται, με τη βοήθεια του δικτύου αγωγών, και τους δυο υδατοσυλλέκτες του ποταμού.

Σε μια δεύτερη οικοδομική φάση, στο πλαίσιο επισκευών μετά την επιδρομή των Ερούλων του έτους 267 μ.Χ., ανήκει τμήμα ενεπίγραφης λίθινης στήλης χρησιμοποιημένης ως οικοδομικό υλικό στην ενίσχυση της θεμελίωσης (**εικ. 78**). Διατηρείται μόνο ένα τμήμα της που σώζει τα παρακάτω γράμματα:

εικ. 73. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Πώματα αποθηκευτικών αγγείων.

fig. 73. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Lids of storage vases.

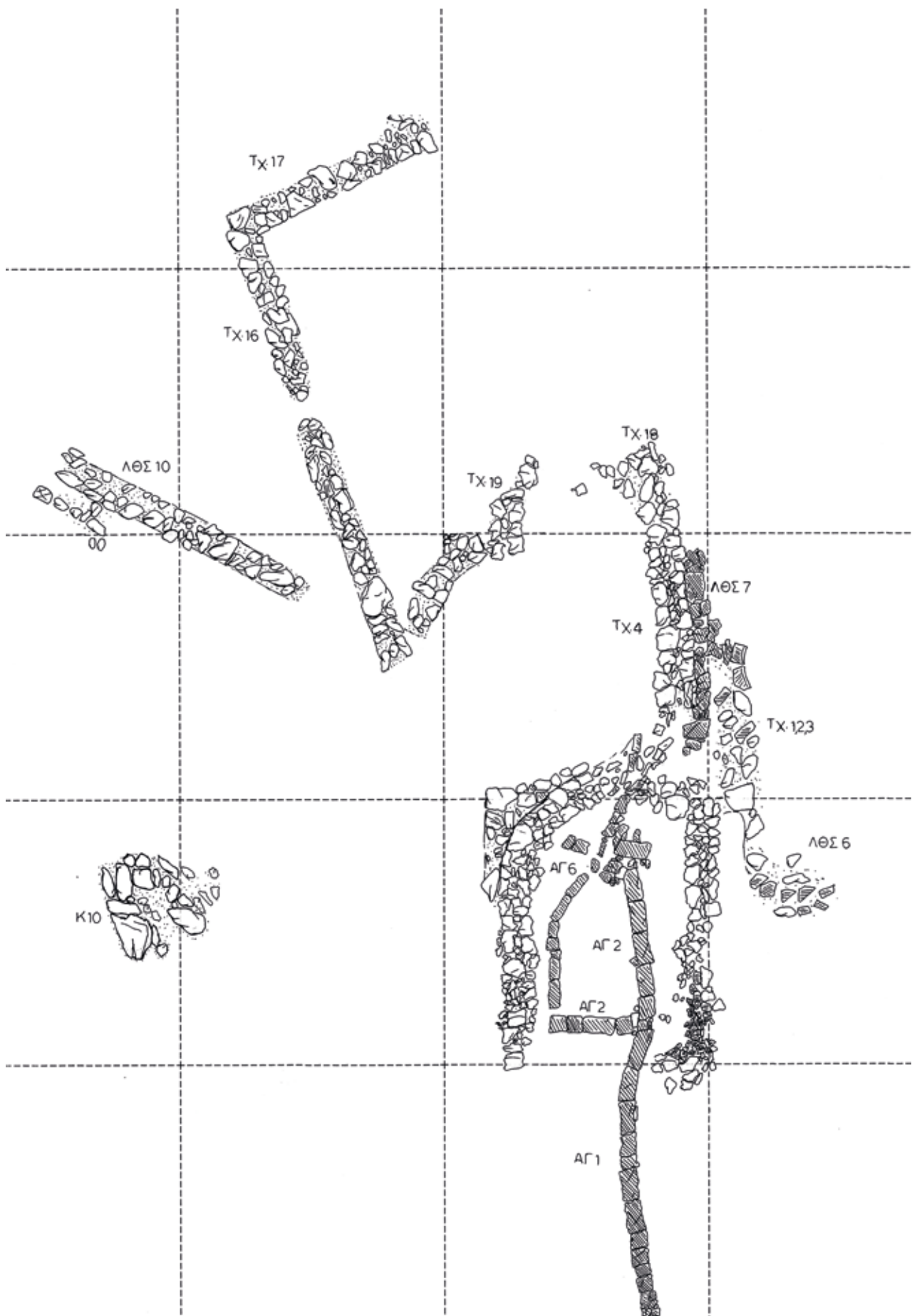
εικ. 74. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Πήλινα στηρίγματα κλιβάνου - σφήνες.

fig. 74. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Clay supports of the kiln.

εικ. 75. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Δακτύλιος στηρίγματος αγγείου.

fig. 75. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Vase support ring.

εικ. 76. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Σχεδιαστική απεικόνιση συστήματος πήλινων αγωγών.
fig. 76. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Design of the clay pipeline system.

[ω] [Υ ή Λ]

ΦΑ[Λ ή Ν ή Μ]

[Υ]ΠΑ

Χρονολογούμενη από τον τύπο των γραμμάτων αλλά και τα συνευρήματα, στην περίοδο της Ρωμαιοκρατίας (2ος έως α' μισό 3ου αι.), πιθανότατα πρόκειται για επιγραφή δημόσιου χαρακτήρα, ίσως «όρο», σημάδι που όριζε δηλαδή δρόμους ή διοικητικά όρια περιοχών ή γενικά δημόσιους χώρους.

Λίγα μόλις μέτρα βορειανατολικά του εργαστηρίου, εντοπίστηκε απούσχημος κλίβανος με κεντρικό στήριγμα, ο οποίος έχει διαμορφωθεί εντός της βραχώδους πλαγιάς του χαμηλού παρακείμενου λοφίσκου. Από το εσωτερικό του περισυνελέγη σημαντική ποσότητα σκωρίας.

Οι τροχήλατοι δακτύλιοι στήριξης αγγείων, οι φυλλόσχημες σφήνες, οι μάζες υαλοποιημένου και ωμού πηλού, που βρέθηκαν σε σημαντική ποσότητα σε όλη την έκτασή του, ασφαλώς συνδέουν το εργαστήριο με την παραγωγή κεραμικών προϊόντων. Ωστόσο, η περαιτέρω ανάλυση των εκκαμινευμάτων μετάλλου θα μας βοηθήσει να απαντήσουμε στο ερώτημα, αν η παραγωγή αφορούσε και σε μεταλλουργικά προϊόντα.

Το συγκρότημα των εργαστηριακών χώρων φαίνεται πως βρισκόταν σε μια μελετημένα προνομιούχα θέση. Τοποθετημένο αφενός μεν στη συμβολή δυο χειμάρρων του Ευρώτα, αφετέρου δε σε αργιλούχο περιοχή με άφθονη πρώτη ύλη, αλλά και επί του κύριου αρχαίου οδικού

εικ. 77. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Λεπτομέρεια πήλινου αγωγού - Πήλινος δακτύλιος κατά χώραν.

fig. 77. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Detail of a clay pipeline - Clay ring in situ.

network.

As part of a second building phase of the same room, perhaps in the context of repairs after the Herules invasion in 267 AD, is considered the fragment of an inscribed stone stele used as building material material to strengthen its foundations (**fig. 78**). Only the section bearing the following letters is preserved:

[ω] [Υ or Λ]

ΦΑ[Λ or N or M]

[Υ]ΠΑ

Dated, judging from the type of the letters and the adjacent findings, to the Roman domination (second to first half of the 3rd century), it is probably a public inscription, perhaps a "horos", i.e. a sign that defined streets or administrative boundaries of areas or generally public places.

Just a few metres to the north of the workshop a pyriform kiln with a central support system was identified, being formed in the rocky slope of the low adjacent hill. A considerable amount of slag was collected from the interior.

The wheel - made vase support rings, the

εικ. 78. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Αποσπασματικά σωζόμενη επιγραφή

fig. 78. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Fragmentarily preserved inscription.

εικ. 79α. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Σπαρτιατικό νόμισμα (εμπροσθότυπος).

fig. 79a. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Spartan coin (obverse).

εικ. 79β. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Σπαρτιατικό νόμισμα (οπισθότυπος).

fig. 79b. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Spartan coin (reverse).

δικτύου που συνέδεε τη Σπάρτη με τη Μεγαλόπολη και την Ολυμπία, διευκόλυνε τη μεταφορά πρώτων υλών αλλά και τη διακίνηση των κεραμικών προϊόντων.

Ο ανασκαφικός χώρος απέδωσε συνολικά δεκατέσσερα χάλκινα νομίσματα των ρωμαϊκών χρόνων (2ος - 4ος αι. μ.Χ.), με πρωιμότερο ένα σπαρτιατικό ασσάριο με παράσταση του αυτοκράτορα Αδριανού ή του Τραιανού στον εμπροσθότυπο και έφιππους Διόσκουρους με την επιγραφή ΛΑΚΕΔΑΙ - ΜΟΝΙΩΝ στον οπισθότυπο. Χρονολογείται μεταξύ των ετών 118 - 129 μ.Χ.

leaf – shaped clay supports and the vitrified and raw clay masses, found in a significant amount to the extent of the excavation, certainly associate the workshop with the production of ceramic products. However, further analysis of metal smelting products would help us answer the question whether the production involved metallurgical products as well.

The complex of the workshop premises seems to have been constructed in a privileged position. Located on the one hand at the confluence of two streams of Eurotas. The location

εικ. 80. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Ανασκαφικές εργασίες εν εξελίξει.
fig. 80. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Excavation work in progress.

εικ. 81. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Αεροφωτογραφία του δυτικού τομέα.
fig. 81. Agia Irini / Lagadas Stream Petrinas / Spaneika Stream. Aerial photograph of the western sector.

(εικ. 79α - β).

Στο δυτικό ανασκαφικό τομέα, και σε απόσταση περίπου 35 μ. δυτικά του εργαστηριακού χώρου, εντοπίστηκε και ανασκάφηκε μικρό κτιριακό συγκρότημα ελληνιστικών χρόνων **(εικ. 80)**. Αποτελείται από δύο κύριους ορθογώνιους χώρους, καθώς και από μικρότερους, τετράγωνους και αψιδωτούς **(εικ. 81)**. Η κεραμική που εντοπίστηκε συνίσταται κυρίως σε μελαμβαφή όστρακα αλλά και ακέραια μικκύλα αγγεία **(εικ. 82 α, β, γ)**. Χαρακτηριστικό είναι ένα απότμημα από γένεση λαβής ανοικτού μελαμβαφούς αγγείου που φέρει έμβλημα λεοντοκεφαλής **(εικ. 83)**. Η κεραμική αυτή ίσως σχετίζεται με λατρευτικές ανάγκες και χρονολογείται από τα τέλη του 3ου αι. π.Χ. έως και τις αρχές του 1ου αι. μ.Χ.

Στα ανατολικά, το συγκρότημα οριοθετείται από έναν μεγάλο αναλημματικό τοίχο, μήκους 7.05 μ, πλάτους 0.90 μ. x 1.45 μ. και μέγιστου σωζόμενου ύψους 0.75 μ. Στην ανατολική του παρειά εντοπίστηκε ημικυκλική κατασκευή με μέγιστο εσωτερικό πλάτος 2.00 μ. Περιμετρικά του εκτείνονταν λιθωστοί διαστάσεων 10.00 x 12.00 μ. Διάσπαρτα, στα κατώτερα στρώματα της ανασκαφικής έρευνας, περισηνελέγησαν

on the other hand at an area rich in clay as well as by the main ancient route connecting Sparta to Megalopolis and Olympia, facilitated the transportation of raw materials and ceramic products.

During the excavation, fourteen roman bronze coins dating between the 2nd and 4th centuries AD were collected. The earliest, of the years 118 - 129 AD, has been a spartan assarium depicting the head of Emperor Hadrian or Trajan on the obverse and Dioskouroi on horseback with the inscription LACEDAE - MONIANS on the reverse **(fig. 79 a - b)**.

At the west excavation sector, 35 m to the west of the workshop area, a small building complex of the Hellenistic period was excavated **(fig. 80)**. It consists of two main rectangular spaces, as well as of smaller ones, square and arched in plan **(fig. 81)**. The pottery comprises miniature vases and black - glazed sherds in significant number **(fig. 82 a, b, c)**. The most characteristic example is a fragment of an open black - glazed vase handle bearing a lion head emblem **(fig. 83)**. This kind of pottery may serve cult needs and is dated from the late 3rd

εικ. 82 α, β, γ. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα. Μικκύλα αγγεία.
fig. 82 a, b, c. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream. Miniature vases.

από λιθοσωρούς αποτμήματα χρηστικών αγγείων άβαφων, καθώς και λεπίδες οφριανού της πρώιμης Εποχής του Χαλκού (έως 2000 π.Χ.).

Συμπερασματικά, προχωρώντας σε μια πρώτη ερμηνεία, ο υπεύθυνος αρχαιολόγος του χώρου, ταυτίζει τη θέση με το κατά Βελεμίναν Ερμαίον που αποτελούσε και το όριο μεταξύ Μαγελόπολης και Σπάρτης στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ.

Τα αρχιτεκτονικά λείψανα του κτηριακού συγκροτήματος στο δυτικό τομέα της ανασκαφής, το μεγάλο διαστάσεων ανάλημμα καθώς και τα ευρήματα, μπορούν να συσχετιστούν με τον παραδιδόμενο από τον Πausανία, στο δεύτερο μισό του 2ου αι. μ.Χ., παρόδιο λατρευτικό χώρο που ήταν αφιερωμένος στον Ερμή. Ο περιηγητής αναφέρει χαρακτηριστικά ότι στη νότια Μεγαλοπολίτιδα χώρα, στα σύνορα με τη Λακωνία, επί του οδικού δικτύου που συνδέει τη Μεγαλόπολη με τη Σπάρτη «...οι Φαλαισίες απέχουν είκοσι στάδια από το Ερμαίο της Βελεμίνας».

century BC to the early 1st century AD.

To the east, the complex is defined by a large retaining wall, 7.05 m long, 0.90 m x 1.45 m wide, with maximum preserved height of 0.75 m.

On its eastern side a semicircular structure was found, with maximum internal width of 2.00 m. Stone piles sized 10.00 x 12.00 m extended to the perimeter of the structure. In the lower archaeological strata of the excavation, fragments of utilitarian undecorated vases and Early Bronze Age obsidian blades (up to 2000 BC) were collected from the stone piles.

In conclusion, proceeding to an early interpretation of the archaeological data, the excavator of the site has related the site to the Hermaeum of Belemina, which defined the boundary of Megalopolis and Sparta in the middle of the 2nd century AD.

The architectural remains of the building complex in the western section of the exca-

εικ. 83. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίικο ρέμα.
Σχεδιαστική αποτύπωση αποτμήματος μελαμβαφούς αγγείου που φέρει έμβλημα λεοντοκεφαλής.
fig. 83. Agia Irini / Lagadas Stream Petrina / Spaneika Stream.
Design of a black - glazed vase fragment bearing a lion head emblem.

Ο αφιερωμένος στον Ερμή λατρευτικός χώρος, ήταν ένα «σήμα», δηλαδή είτε ένας σωρός από λίθους, είτε ένας υπαίθριος βωμός είτε και ένα μικρό ναΐδριο, όπως και οι αντίστοιχοι στα Χρύσαφα της Λακεδαίμονος και στη Βόρεια Κυνουρία. Το ανασκαφθέν ανάλημμα του δυτικού τομέα, πιθανόν χρησιμοποιούταν για να συγκρατεί τις συσσωρευμένες λίθους των προσκυνητών - οδοιπόρων, αλλά παράλληλα αποτελούσε και την κύρια πλευρά πρόχειρης στοάς για τη φύλαξη των αναθημάτων του θεού Ερμή.

Ιστοριογεωγραφικές και τοπογραφικές μελέτες παλαιότερων ερευνητών, ταυτίζουν με σχετική ασφάλεια τα αρχαία οικιστικά κέντρα της Φαλαισίας και της Βελεμίνας στην περιοχή. Στα όρια της Βελμινάτιδος χώρας και σε άμεση εποπτεία από τον οχυρωμένο λόφο του Αθήναιου στη θέση «Χελμός» στις πηγές του Ευρώτα, στις πεδινές και πλούσια αρδευόμενες περιοχές του «Βελονά» και του «Λογαρά», η τοποθέτηση του Ερμαίου δεν περιορίζει το ζωτικό χώρο των αρχαίων Φαλαισίων και αποτελεί το οροθέσιο των δυο επικρατειών. Ο εντοπισμός μικκύλων αγγείων, το τμήμα της ενεπίγραφης στήλης, το αρχαίο οδικό δίκτυο αλλά και οι εργαστηριακές εγκαταστάσεις στην ανασκαφική μας θέση, συνάδουν προς αυτή την ταύτιση.

ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΑΚΟ ΡΕΜΑ - ΑΜΠΕΛΑΚΙ

Η δεύτερη μεγάλης έκτασης ανασκαφική έρευνα στο τμήμα αυτό του νέου αυτοκινητόδρομου διεξήχθη στο 13,7 χλμ. του άξονα. Η θέση βρίσκεται στη στενή κοιλάδα που ορίζεται δυτικά από τις υπώρειες του Ταϋγέτου, όπου βρίσκεται η Ιερά Μονή Γεννήσεως της Θεοτόκου Αμπελακίου, ανατολικά από το ρέμα του Βελονά και νότια από το αμπελακιώτικο ρέμα κοντά στα σημερινά όρια Αρκαδίας και Λακωνίας. Από το σημείο της ανασκαφής το οχυρό του Αθήναιου στο λόφο του Χελμού απέχει περίπου 2 χλμ.

Συνολικά διερευνήθηκε έκταση 9.600 τμ. εντός και εκτός των ορίων του κεντρικού άξονα του αυτοκινητόδρομου, η οποία χωρίστηκε σε τρεις τομείς έρευνας (**εικ. 84**). Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα καλύπτουν χρονικά τρεις περιόδους, την πρώιμη Εποχή του Χαλκού, τους μυκηναϊκούς χρόνους και την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο, αποδεικνύοντας τη διαχρονική σημασία της πε-

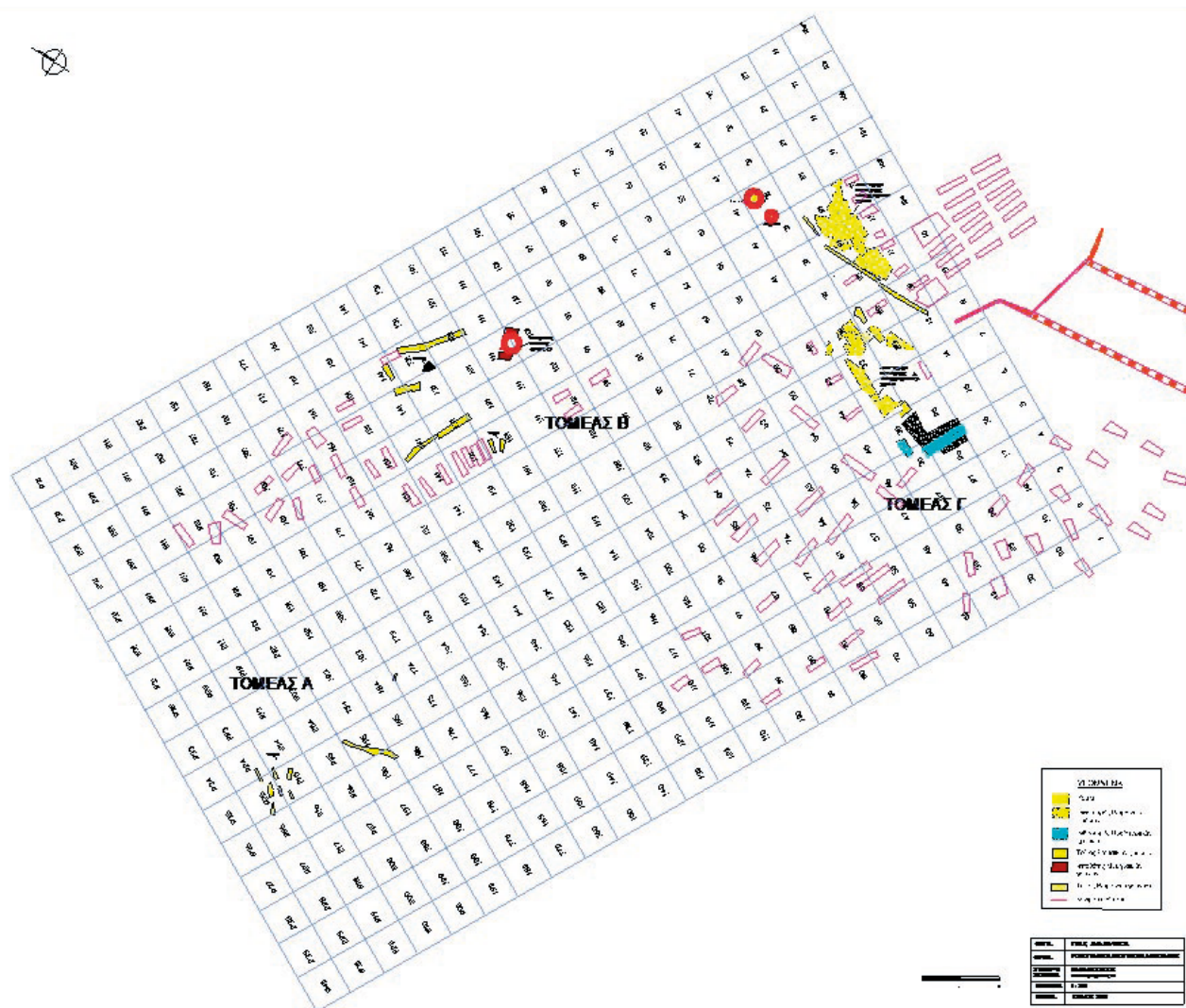
vation, the large retaining wall as well as the findings can be related to the roadside place of worship devoted to Hermes, as mentioned in Pausanias' writings in the second half of the 2nd century AD. The traveler points out that in the southern Megalopolis, on the border with Laconia, on the road network connecting Megalopolis with Sparta "...Phalaesiae is twenty stades away from the Hermaeum at Belemina".

The place of worship devoted to Hermes was a "*sema*", i.e. either a pile of stones, or an outdoor altar, or a small temple, like the ones in Chrysafa of Lacedaemon and in North Kynouria. The excavated retaining wall of the western section was probably constructed to retain the accumulated stones of the pilgrims - travelers, and at the same time it formed the main side of a kind of *stoa* serving as a storage area for the offerings to the god Hermes.

Historical, geographic and topographic studies of earlier researchers indicate with relative certainty that this was the wider area of the ancient settlements of Phalaesiae and Belemina. At the borders of the Belminatis territory, under the direct supervision from Athenaeum, on the fortified hill of Helmos near the springs of Eurotas, in the plain and richly irrigated areas of "Velonas" and "Logaras", the identification of the Hermaeum here does not restrict the vital space of the ancient Phalaesiae, but forms the landmark of the two territories. The collection of miniature vases, the fragment of the inscribed stele, the vicinity to the ancient road network and the presence of the workshop at the same site conform with this identification.

MONASTERY STREAM - AMPELAKI

The second major excavation in this section of the new motorway was conducted on the 13.7th km of the axis. The site is located at the narrow valley enclosed to the west by the foothills of Taygetus, where the Holy Monastery of the Assumption in Ampelaki is located, to the east by the Velonas stream and to the south by the Ampelaki stream near the modern boundaries of Arcadia and Laconia. It should be noted that the fort of Athenaeum on the hill of Helmos is about 2 km away from the excavation.

εικ. 84. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Τοπογραφικό διάγραμμα της ανασκαφής.
fig. 84. Monastery Stream - Ampelaki. Ground plan of the excavation.

ριοχής.

Ακολουθώντας χρονολογική σειρά, τα πρωιμότερα κατάλοιπα ανήκουν πιθανόν σε οικιστική εγκατάσταση της πρωτοελλαδικής ΙΙ περιόδου και συνίστανται σε αποσπασματικά σωζόμενους τοίχους, λίθινες κατασκευές ελλειψοειδούς σχήματος άγνωστου μέχρι στιγμής χαρακτήρα (εικ. 85) και ένα σημαντικό αριθμό λιθοσωρών ποικίλων διαστάσεων.

Επί όλων αυτών των οικοδομικών καταλοίπων βρέθηκε σημαντικός αριθμός από αγγεία καθημερινής χρήσης. Από αυτά ξεχωρίζει μία ακέραια φιάλη με ανάγλυφη σχοινοειδή διακόσμηση (εικ. 86) ενώ αρκετά ήταν τα τμήματα από πινάκια, ραμφόστομες πρόχους, μικρές φιάλες και κύπελλα (εικ. 87). Ιδιαίτερης σημασίας είναι οι λεπίδες οψιανού (εικ. 88) και ένα τμήμα λίθινου εργαλείου.

A total area of 9.600 m² was excavated within and outside the boundaries of the central axis of the motorway and was divided into three areas of research (fig. 84). The archaeological remains cover three periods, the Early Bronze Age, the Mycenaean times and the Late Roman period, proving the timeless significance of the area.

In chronological order, the earlier remains probably belong to a residential settlement of the Early Helladic II period and consist of fragmentally preserved walls, stone constructions of ellipsoidal shape of unknown to date character (fig. 85) and significant numbers of stone piles of various dimensions.

On these structural remains, significant numbers of utilitarian vases were found. From these, a complete bowl with rope - like decora-

εικ. 85. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Λίθινη κατασκευή προϊστορικών χρόνων.
fig. 85. Monastery Stream - Ampelaki. Prehistoric stone construction.

Στο ανατολικό τμήμα της ανασκαφής, μεταξύ του κεντρικού άξονα του αυτοκινητόδρομου και της παράπλευρης οδού, εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα που χρονολογούνται στη μυκηναϊκή περίοδο, και συγκεκριμένα στην υστεροελλαδική IIIA περίοδο.

Πρόκειται για έναν υπόγειο αποθήκη διαστάσεων 1,84 μ. x 1,70 μ. που ορίζεται από δύο παράλληλους ισχυρούς τοίχους (**εικ. 89**). Ο χώρος απόθεσης, σε βάθος που συνολικά ξεπέρασε τα 2,50 μ, ήταν γεμάτος με λίθους, καμένο χώμα, πλήθος θραυσμάτων αγγείων καθημερινής χρήσης (**εικ. 90 - 91**), αντικείμενα μικροτεχνίας (**εικ. 92 - 96**) και οστά ζώων.

Τα ευρήματα αυτά της μυκηναϊκής περιόδου είναι εξαιρετικής σημασίας καθώς είναι τα μοναδικά που έχουν εντοπιστεί μέχρι σήμερα στο νοτιοανατολικό τμήμα της επαρχίας Μεγαλόπολης, αφού η πλησιέστερη γνωστή μυκηναϊκή θέση βρίσκεται 3 χλμ. νοτιότερα, στον Άγιο Κωνσταντίνο Λογκανίκου Λακωνίας. Η περιορισμένη αυτή έκταση των ανασκαφικών δεδομένων καθιστά δύσκολη την αιτιολογία της ύπαρξης και του περιεχομένου του αποθήκη. Ίσως θα μπορούσαμε να δεχτούμε την πιθανότητα ότι ανήκει σε κάποιον αγροτικό υπαίθριο λατρευτικό χώρο.

Η τρίτη και τελευταία φάση κατοίκησης του χώρου ανήκει στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους. Τα κατάλοιπα που ήρθαν στο φως και στους τρεις τομείς διερεύνησης της ανασκαφής ανήκουν σε μια αγροικία. Πρόκειται για μια ακόμα εγκατάσταση αυτού του είδους που διαπιστώνεται στην περιοχή νότια και νοτιοανατολικά

εικ. 87. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι.
Κεραμική της ΠΕ περιόδου.

fig. 87. Monastery Stream - Ampelaki.
Pottery of the Early Helladic period.

εικ. 86. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι.
Φιάλη με σχοινοειδή διακόσμηση.

fig. 86. Monastery Stream - Ampelaki.
Bowl with rope-like decoration.

tion stands out (**fig. 86**), while there are several fragments of plates, rising spouted prochoi (jugs) and small bowls and cups (**fig. 87**). Of particular importance are the obsidian blades (**fig. 88**) and a stone tool fragment.

In the east part of the excavation, between the central axis of the motorway and the side road, architectural remains were found, dating back to the Mycenaean period and specifically to the Late Helladic IIIA period.

It is an underground deposit sized 1.84 m x 1.70 m, defined by two parallel strong walls (**fig. 89**). The deposit area, at a depth that totally exceeded 2.50 m, was full of stones, burnt soil, plenty of utilitarian vase fragments (**fig. 90 - 91**), miniature artefacts (**fig. 92 - 96**) and animal bones.

These finds of the Mycenaean period are of utmost importance as they are the only ones that have been found so far in the southeast part of Megalopolis, since the closest known

εικ. 88. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Λεπίδες οψιανού.
fig. 88. Monastery Stream - Ampelaki. Obsidian blades.

εικ. 89. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Αρχιτεκτονικά κατάλοιπα αποθέτη μυκηναϊκών χρόνων.
fig. 89. Monastery Stream - Ampelaki. Architectural remains of the Mycenaean deposit.

εικ. 90. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Κεραμική από τον αποθέτη, όπως εντοπίστηκε κατά χώραν.
fig. 90. Monastery Stream - Ampelaki. In situ pottery inside the deposit.

εικ. 91. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Τμήματα από κύλικες.
fig. 91. Monastery Stream - Ampelaki. Fragments of kylikes.

εικ. 92. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Κεφάλι μυκηναϊκού γυναικείου ειδωλίου.
fig. 92. Monastery Stream - Ampelaki. Head of Mycenaean female figurine.

εικ. 93. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Τμήμα από τον κορμό πήλινου ειδωλίου.
fig. 93. Monastery Stream - Ampelaki. Part of the trunk of a clay figurine.

εικ. 94. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Πήλινα χειροποίητα ζωόμορφα ειδώλια.
fig. 94. Monastery Stream - Ampelaki. Clay handmade zoomorphic figurines.

εικ. 95. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Χάλκινος διπλός πέλεκυς.
fig. 95. Monastery Stream - Ampelaki. Bronze double-headed axe.

εικ. 96. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Πήλινο σφονδύλι.
fig. 96. Monastery Stream - Ampelaki. Clay spindle whorl.

της Μεγαλόπολης.

Οι αγροικίες ή οίκοι υπαίθρου (*villae rusticae*) ήταν πολύ διαδεδομένοι κατά τη ρωμαϊκή περίοδο. Οι βασικές λειτουργίες και ο σχεδιασμός μιας αγροτικής έπαυλης εξάλλου καθορίζονται στα συγγράμματα των Λατίνων συγγραφέων. Από εκεί προκύπτει ότι βασικές κατηγορίες λειτουργιών των αγροικιών αφορούσαν στο εργατικό αγρόκτημα, στην αγροτική εγκατάσταση, που σχετίζεται με την αγροτική εκμετάλλευση, στο αγροτικό καταφύγιο για ξεκούραση και στην πολυτελή διαμονή των κατόχων τους. Για να καλυφθούν όλες αυτές οι ανάγκες, οι αγροικίες διέθεταν μια πληθώρα χώρων και εγκαταστάσεων, όπως π.χ. ελαιοτριβείο, αποθήκες, μαντριά αιγοπροβάτων, κεραμικούς κλιβάνους. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι χτισμένες κοντά σε κεντρικούς οδικούς άξονες για την ευκολότερη μετακίνηση ανθρώπων και προϊόντων.

Στο πρότυπο αυτό εντάσσεται και η αγροικία που αποκαλύφθηκε στο Μοναστηριακό ρέμα. Ο σχεδιασμός και το μέγεθός της βέβαια βρίσκεται σε αντιστοιχία με τα χαρακτηριστικά της περιοχής που διαθέτει περιορισμένες προς καλλιέργεια εκτάσεις και κατά συνέπεια παράγει λιγότερο πλούτο. Ο αποσπασματικός χαρακτήρας των σωζόμενων αρχιτεκτονικών καταλοίπων δυστυχώς δεν επιτρέπουν την αποκατάσταση της κάτοψης της αγροικίας. Εντοπίστηκε σημαντικός αριθμός τοίχων και εκτεταμένων λιθωρών (**εικ. 97**). Κατά τη διερεύνηση των οικοδομικών καταλοίπων και περιμετρικά αυτών, αποκαλύφθηκαν εκτεταμένα ίχνη καύσης, ένδειξη πιθανότατα κάποιας βίαιης καταστροφής.

Το μεγαλύτερο όγκο των ευρημάτων καταλαμβάνει η κεραμική (**εικ. 98**). Πρόκειται για αποθηκευτικά αγγεία (πίθοι, μόνωτα οξυπύθμενα αγγεία με αντίστοιχα πώματα) και αγγεία καθημερινής χρήσης (λύχνοι, λεκανίδες, χύτρες). Δεν λείπουν επίσης τα θραύσματα γυάλινων αγγείων και μεταλλικών αντικειμένων από χαλκό και σίδηρο (καρφιά, εργαλεία).

Σημαντικός ήταν και ο αριθμός των χάλκινων νομισμάτων που ανήκουν κυρίως σε τύπους των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων. Τα πρωιμότερα είναι δύο ασσάρια της Μεγαλόπολης της εποχής των Σεβήρων με χρονολογία κοπής την

Mycenaean site is located 3km to the south, at Agios Konstantinos of Longanikos in Laconia. The limited excavation data make difficult to justify the existence and content of the pit. Perhaps we could accept the possibility that it belonged to a rural outdoor place of worship.

The third and last phase of habitation at the site belongs to the Late Roman times. The remains that have come to light in all three areas of research are part of a rural facility. It is another facility of this kind found in the area south and southeast of Megalopolis.

Farmhouses or countryside houses (*villae rusticae*) were very popular during the Roman period. Besides the basic functions and design of a rural villa are delineated in the writings of Latin writers. According to these, the basic categories of functions of a farmhouse concerned the farm, the establishment, in relation to the rural activities, the shelter for rest and the luxurious residence of the owners. To cover all these needs, the farmhouse had a plethora of spaces and facilities, e.g. olive press, warehouses, sheep and goat pens, ceramic kilns. In most cases, they are built close to main roads for the easier movement of people and goods.

The farmhouse discovered in the Monastery stream was built according to this model. Its design and size are, of course, in line with the characteristics of the region that has limited areas for cultivation and therefore produces less wealth. The fragmentary character of the surviving architectural remains does not unfortunately allow the restoration of the farmhouse's ground plan. A significant number of walls and extensive stone piles have been identified (**fig. 97**). During the investigation of the architectural remains and to the perimeter thereof, extensive traces of combustion were revealed, possibly indicative of a violent disaster.

The findings mainly concern pottery (**fig. 98**). Specifically, there are storage containers (pithoi, single - handed jars with flat narrow bottom and respective lids) and vases of everyday use (lamps, basins, cooking pots). There are also fragments of glass vases and metal objects made of copper and iron (nails, tools).

εικ. 97. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Οικοδομικά κατάλοιπα των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων από τον τομέα Γ της ανασκαφής.
fig. 97. Monastery Stream - Ampelaki. Late Roman building remains at the sector C of the excavation.

περίοδο 198 - 209 μ.Χ. Εξαιρετικής σημασίας είναι η εύρεση ενός Αντωνινιανού του Λεύκιου Δομίτιου Αυρηλιανού (270 - 275 μ.Χ.) (**εικ. 99 α, β**), που συνιστά μαρτυρία για τη συνέχιση της ζωής στην αγροικία μετά από τις καταστροφές που προκάλεσε η επιδρομή των Ερούλων το 267 μ.Χ. Οψιμότερα χρονολογικά νομίσματα είναι αυτά της οικογένειας του Μεγάλου Κωνσταντίνου (324 - 361 μ.Χ.).

Τις εγκαταστάσεις της αγροικίας συμπλήρωνε ένας κεραμικός κλίβανος, κατάλοιπα του οποίου εντοπίστηκαν στο νοτιοανατολικό τμήμα της ανασκαφής. Είναι σχεδόν κυκλικής κάτοψης με εσωτερικές διαστάσεις 2,30 μ. x 2 μ. και από αυτόν σώθηκε μόνο το κατώτερο τμήμα του θαλάμου θέρμανσης, κατασκευασμένο από μάζες πηλού (**εικ. 100**). Η εύρεση δε δύο πήλινων μητρών υποδηλώνει ότι ο κλίβανος εξυπηρετούσε τις ανάγκες της αγροικίας σε αγγεία μικρού μεγέθους και μικροαντικείμενα (**εικ. 101 - 103**).

Η αγροικία του Μοναστηριακού ρέματος διέθετε τέλος και μικρής έκτασης νεκροταφείο, το οποίο χωροθετείται κατά κύριο λόγο επί βρα-

A significant number mainly of Late Roman bronze coins was collected. The earliest are two asses (*assaria*) issued at Megalopolis during the Severan era between 198 and 209 AD. Of utmost importance is also an Antoninianus of the era of Lucius Domitius Aurelianus (270 - 275 AD), that testifies to the continuation of life in the farm after the destruction caused by the Herules' invasion in 267 AD. The latest coins are those of the family of Constantine the Great (324 - 361 AD) (**fig. 99 a, b**).

The premises of the farmhouse included a ceramic kiln, remains of which were located at the southeast part of the excavation. What is preserved of it, is the lower part of the heating chamber, of almost circular plan, with internal dimensions of 2.30m x 2m made of clay masses (**fig. 100**). The discovery of two clay moulds suggests that the kiln served the needs of the farmhouse for small vases and objects (**fig. 101 - 103**).

Finally, the farmhouse of the Monastery stream had a small cemetery, which is mainly

χώδους πλαγιάς σε απόσταση 100 - 120 μ. δυτικά της εγκατάστασης. Ανασκάφθηκαν συνολικά δεκατρείς ταφές διαφορετικού τύπου (κιβωτίοσχημοι και κεραμοσκεπείς τάφοι, εγχυτρισμός, ελεύθερη ταφή) (**εικ. 104 - 105 α, β**). Οι τάφοι ανάλογα με το είδος τους έχουν κατασκευαστεί από κεραμίδες ή σχιστολιθικές πλάκες. Σε μία περίπτωση, δύο τύποι συνδυάστηκαν δημιουργώντας ένα διώροφο τάφο, με τον κεραμοσκεπή να εδράζεται επί του κιβωτίοσχημου. Όλοι οι τάφοι ήταν ακτέριστοι με εξαίρεση μία πιθανότατα παιδική ταφή, όπου εκτός από τα αποσπασμένα οστά βρέθηκε και ένα χάλκινο σκουλαρίκι.

Τα αίτια της καταστροφής ή εγκατάλειψης της αγροικίας θα πρέπει να αναζητηθούν πιθανότατα τόσο σε πολεμικά γεγονότα, όσο και σε φυσικά αίτια. Οι σεισμοί που έπληξαν τη νότια και δυτική Πελοπόννησο τη δεκαετία 365 - 375 μ.Χ., και ιδιαίτερα αυτός του Ιουλίου του 365 μ.Χ., ίσως να είναι η αιτία αυτής της καταστροφής. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε ότι οι κοπές των νομισμάτων που εντοπίστηκαν φτάνουν έως και το 361 μ.Χ., δηλαδή λίγα χρόνια πριν από το μεγάλο σεισμό. Η κατοίκηση πάντως στην περιοχή συνεχίστηκε τουλάχιστον έως και τα τέλη του 4ου αιώνα, οπότε η νότια Αρκαδία και η Λακεδαίμονα επλήγησαν από την επιδρομή των Βησιγόθων του Αλαρίχου το 396 μ.Χ.

*Ευαγγελία Αργυροπούλου
Γεωργία Παπαδοπούλου*

B. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Τα ανασκαφικά ευρήματα, που προήλθαν από τις ανασκαφές για τις ανάγκες υλοποίησης του υποέργου «Αρχαιολογικές εργασίες και έρευνες της ΛΘ΄ ΕΠΚΑ», στο πλαίσιο του Μεγάλου Έργου «Σύμβαση Παραχώρησης Μελέτη - Κατασκευή - Χρηματοδότηση - Λειτουργία - Συντήρηση και Εκμετάλλευση του Αυτοκινητόδρομου Κόρινθος - Τρίπολη - Καλαμάτα και κλάδος Λεύκτρο Σπάρτη», απαιτούσαν άμεσες επεμβάσεις από την ομάδα συντήρησης προκειμένου να αναγνωριστεί μεθοδολογικά η φυσική σύσταση και να αναδειχθεί η ιστορική και η αισθητική αξία τους (**εικ. 106**). Γίνεται κατανοητό, λοιπόν, πως πέρα από την δημιουργία μητρώου επεμβάσεων των αντικειμένων και τις όποιες εργασίες

εικ. 98. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Αμφορίσκος των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

fig. 98. Monastery Stream - Ampelaki. Small amphora of Late Roman times.

located at a rocky slope 100 - 120 m to the west of the facility. A total of thirteen burials of different types were excavated (cist and tile covered tombs, jar burial, free burial) (**fig. 104 - 105 a, b**). The graves, depending on their type, are made of tiles or stone slabs. In one case, two types were combined creating a two - storey grave, with the tile covered one being on the top of the cist grave. All the deceased were buried without offerings except from one, probably a child, where besides the disintegrated bones a bronze earring was found.

The causes of destruction or abandonment of the farmhouse should probably be sought at both war events and natural causes. The earthquakes that hit the southern and western Peloponnese in 365 - 375 AD, and particularly the one of July 365 AD, may also be the cause of this disaster. Thus, it is no coincidence that the coins date until 361 AD, a few years before the great earthquake. However, the habitation of the area continued at least until the end of

εικ. 99 α, β. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Χάλκινο νόμισμα (Αντωνινιανός) της εποχής του Λεύκιου Δομίτιου Αυρηλιανού (270 - 275μ.Χ.).

fig. 99 a, b. Monastery Stream - Ampelaki. Bronze coin (antoninianus) of the era of the Lucius Domitius Aurelianus (270 - 275 AD).

the 4th century, when southern Arcadia and Lacedaemon were struck by the invasion of the Visigoths of Alaric in 396 AD.

*Evangelia Argyropoulou,
Georgia Papadopoulou*

B. CONSERVATION OF THE FINDINGS

The findings that emerged from the excavations carried out for the implementation of the project "Archaeological work and research of the 39th EPCA", in the framework of the large project "Contract for the Concession, Design,

εικ. 100. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Τα κατάλοιπα του κεραμικού κλιβάνου των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.
fig. 100. Monastery Stream - Ampelaki. The remains of the ceramic kiln of Late Roman times.

εικ. 101. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Πήλινη μήτρα λυχναριού.

fig. 101. Monastery Stream - Ampelaki. Clay mould of a lamp.

εικ. 102. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Πήλινη μήτρα ειδωλίου.

fig. 102. Monastery Stream - Ampelaki. Clay mould of a figurine.

εικ. 103. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Κεφάλι πήλινου γυναικείου ειδωλίου.

fig. 103. Monastery Stream - Ampelaki. Head of a clay female figurine.

εικ. 104. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Τμήμα του νεκροταφείου. Στο βάθος ο λόφος του Χελμού.

fig. 104. Monastery Stream - Ampelaki. Part of the cemetery. Helmos hill in the background.

προληπτικής συντήρησης των ευρημάτων στο εργαστήριο συντήρησης, υπήρξε παράλληλα επιτακτική και η ανάγκη σωστικής επέμβασης in situ σε αρκετά ευρήματα λόγω της ευαισθησίας και της ιδιαιτερότητας που παρουσίαζαν (**εικ. 107 - 109**).

ΚΕΡΑΜΙΚΗ

Η συντήρηση των κεραμικών αντικειμένων περιελάμβανε τις αναλύσεις του υλικού του κεραμικού, του υαλώματος, του χρώματος, όπου υπήρχε, και των επικαθίσεων. Παράλληλα, περιελάμβανε τον καθαρισμό των επιφανειών από τις διάφορες επικαθίσεις, τη στερέωση σαθρών επιφανειών, τη συγκόλληση των τεκμηριωμένα συγκολλώμενων τμημάτων, τη συμπλήρωση, κυρίως για στατικούς λόγους των τεκμηρίων και τέλος την αισθητική αποκατάσταση των αντικειμένων, όπου αυτή ήταν απαιτητή (**εικ. 110 - 111**).

Το σύνολο των τεκμηρίων, από τη θέση «Αμπελάκι - Κλαράκι», που εισήχθησαν στο εργαστήριο προς συντήρηση, αποτελούσαν δείγματα χονδροειδούς (**εικ. 112**), ημιχονδροειδούς και λεπτής κεραμικής με τα χαρακτηριστικότερα

εικ. 105. α, β. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι. Τάφοι των ύστερων ρωμαϊκών χρόνων.

fig. 105 a, b. Monastery Stream - Ampelaki. Late Roman graves.

Construction, Financing, Operation and Maintenance of the Corinthos - Tripoli - Kalamata Motorway and Lefktro - Sparti Branch", required immediate interventions from the conservation team in order to methodologically identify their composition and to highlight their historic and aesthetic value (**fig. 106**). Therefore, it is understandable that besides the creation of a register of interventions on the objects and apart

εικ. 106. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι.

Θραύσματα πήλινου γυναικείου ειδωλίου

fig. 106. Monastery Stream - Ampelaki.

Fragments of a clay female figurine.

δείγματα της να φέρουν εκκρουστή, εμπίεστη ή εγχάρακτη διακόσμηση. Πέραν τούτων, στη συγκεκριμένη περιοχή παρατηρήθηκαν αρκετά κεραμικά ευρήματα χονδροειδούς ερυθρές, πορώδους, ακάθαρτης και ανομοιογενούς όπτησης, που ψήθηκαν πιθανόν σε θερμοκρασίες χαμηλότερες των 900°C και παρουσίαζαν αστάθεια και ευθρυπτότητα στην δομή τους.

Η ομάδα συντήρησης με μακροσκοπικές αλλά και μικροσκοπικές αναλύσεις διαπίστωσε την ύπαρξη διαλυτών αλάτων αλλά και αδιάλυτων επικαθίσεων στο μεγαλύτερο ποσοστό των ευρημάτων. Για την απομάκρυνσή τους πραγματο-

εικ. 107 - 109. Αμπελάκι - Κλαράκι. Σωστικές επεμβάσεις in situ πήλινης λεκανίδας.

fig. 107 - 109. Ampelaki - Klaraki. Rescue in situ interventions on a clay basin.

from any preventive preservation of the findings in the preservation laboratory, there was also imperative need for in situ rescue interventions on several findings because of the fragility and particularity they displayed (**fig. 107 - 109**).

POTTERY

The conservation of ceramic objects included analyses of ceramic material, glaze, colour, if any, and deposits. It also included cleaning of surfaces from various deposits, fixing of loose surfaces, welding of documented welded parts, filling, mainly for static purposes, of items, and finally aesthetic restoration of objects (**fig. 110 - 111**).

All the items found at "Ampelaki - Klaraki", which were sent to the lab for preservation, were samples of coarse (**fig. 112**), semi - coarse and fine pottery, with the most characteristic samples bearing embossed, impressed

εικ. 110 - 111. Αγία Ειρήνη / Ρέμα Λαγκάδας Πετρίνας - Σπαναίοκο ρέμα. Πριν τον καθαρισμό και συγκόλληση πήλινων αντικειμένων.

fig. 110 - 111. Agia Irini / Lagadas Stream Petrinas / Spaneika Stream. Before the cleaning and welding of clay objects.

εικ. 112. Αμπελάκι - Κλαράκι.
Συγκόλληση χονδροειδούς αγγείου.

fig. 112. Ampelaki - Klaraki. Welding of a coarse - pottery vase.

ποιήθηκαν μηχανικοί καθαρισμοί, εφαρμόστηκαν κομπρέσες ουδέτερου χαρτιού, μετρήθηκε κατ' επανάληψη η αγωγιμότητα των προς εφαρμογή διαλυμάτων απομάκρυνσης αλάτων και έγιναν, όπου ήταν δυνατόν, πλύσεις με αραιά διαλύματα υδροχλωρικού οξέος με ταυτόχρονες εκπλύσεις από άφθονο απιονισμένο νερό. Στη συνέχεια αποφασίστηκε από την ομάδα συντήρησης η στερέωση των κεραμικών με αραιό διάλυμα αιθυλ - μεθακρυλικού πολυμερούς (Paraloid) σε τολουόλη, που πληροί τους όρους αντιστρεψιμότητας, προκειμένου να καταστούν τα τέχνεργα επαρκώς προστατευμένα (**εικ. 113**).

Από την περιοχή του Αθήναιου εισήλθαν στο εργαστήριο συντήρησης πολύ ανθεκτικά κατάλοιπα ημιχονδροειδούς κεραμικής, όπου τα εγκλείσματα στο σύνολο του πηλού ήταν ελάχιστα, καθώς το κύριο συστατικό αυτών ήταν η άμμος. Ο πηλός χρώματος γκρι (πιθανόν κατεξοχήν προϊόν της περιοχής) εξετάστηκε από την ομάδα συντήρησης και διαπιστώθηκε πως πρόκειται για πηλό καλής ποιότητας, ως προς την σκληρότητά του, ανθεκτικό στις θερμοκρασιακές και περιβαλλοντικές διακυμάνσεις. Οι επεμβάσεις συντήρησης που απαιτήθηκαν για την διατήρηση των τέχνεργων αυτών αφορούσαν κυρίως μηχανικό καθαρισμό και ελάχιστο ή καθόλου χημικό, καθώς δεν παρατηρήθηκαν ιδιαίτερες επικαθίσεις διαλυτών ή αδιάλυτων αλάτων ή ύπαρξη οργανικών υλικών. Παράλληλα, έγιναν οι απαραίτητες συγκολλήσεις για την απόδοση της αρχικής μορφής. Η στερέωση που

or engraved decoration. Moreover, in this area, several ceramic findings of red, porous, crude and non - homogeneous firing were observed, probably fired at temperatures below 900oC, and exhibited structural instability and friability.

The conservation team, conducting both macroscopic and microscopic analyses, found the presence of soluble salts and insoluble deposits in most of the findings. For their removal, mechanical cleanings were performed, neutral paper compresses were applied, conductivity of salt removal solutions to be applied was repeatedly measured, and, where possible, washes with dilute solutions of hydrochloric acid and simultaneous washings with plenty of deionised water were applied. It was then decided by the team to fix the ceramics with dilute solution of ethyl - methacrylate polymer (Paraloid) to toluene, which meets the reversibility conditions, in order to adequately protect the artefacts (**fig. 113**).

From the area of Athinaion the pottery sent to the conservation lab included resistant remains of semi - coarse pottery, where the inclusions throughout the clay were minimal, as their main ingredient was sand. The grey clay (possibly a common product of the area) was examined by the conservation team and was found to be clay of good quality in terms of hardness, resistance to temperature and environmental fluctuations. The preservation interventions required to maintain these artefacts concerned maximum mechanical cleaning and minimum or none chemical cleaning, as no par-

εικ. 113. Αμπελάκι - Κλαράκι. Συγκόλληση αγγείου.
fig. 113. Ampelaki - Klaraki. Welding of a vase.

απαιτήθηκε ήταν μηδενική.

Από τη θέση «Διόδια Βελιγοστής» ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσίαζε η άβαφη, χωρίς ομοιογένεια, από ερυθρόχρωμο πηλό κεραμική με λίγες ή περισσότερες ενίοτε προσμείξεις. Πληθώρα θραυσμάτων χονδροειδούς και λεπτής κεραμικής, διάφορα θραύσματα αγγείων με μελανό γάνωμα, θραύσματα, που φέρουν ερυθρό επίχρισμα, ελάχιστα όστρακα με λευκή και κόκκινη εφυάλωση, αρκετά όστρακα από γκρι πηλό, καθώς και μικρές βάσεις απαιτούσαν στο σύνολό τους επεμβάσεις, όπως πλύσεις με απιονισμένο νερό, διαρκή έλεγχο της αγωγιμότητας του νερού, μηχανικό και χημικό καθαρισμό, συγκολλήσεις και στερεώσεις.

Συμποσιακά αγγεία, συγκολλώμενα όστρακα αγγείων, αγνύθες, πηνία, υλικό που αφορά αποτμήματα αγγείων, λεπτής κυρίως κεραμικής πορτοκαλόχρωμου και ωχροκίτρινου πηλού, πήλινα υφαντικά βαρίδια, μικρά αγγεία μελαμβαφή ή μη, πήλινες λεκανίδες, οινόχοες, τμήμα πήλινης κυκλικής μήτρας και έναν πήλινο μονόμυξο λύχνος, είναι τα ευρήματα, που απαιτούσαν πρωτίστως τη λήψη μέτρων προστασίας από τη μεταξύ τους τριβή. Αυτό επιτεύχθηκε με την τοποθέτηση φύλλων αντιόξινου χαρτιού ανάμεσα στα κεραμικά τμήματα και μετέπειτα με τη τοποθέτησή τους σε διάτρητες σακούλες πολυαιθυλενίου, ώστε να αερίζονται και να αποφευχθεί η συμπύκνωση υγρασίας μέσα σε αυτές. Στη συνέχεια η μικροσκοπική παρατήρηση κατά την οποία διαπιστώθηκαν επιφανειακές ρωγμές στα τεκμήρια λόγω της διαφοράς στον όγκο και στον συντελεστή θερμικής συστολής - διαστολής μεταξύ του υλικού και των επικαθίσεων, οδήγησε στην λήψη μέτρων προληπτικής συντήρησης, όπως ξήρανση των αντικειμένων σε ξηρό αέρα, στερέωση μόνο της εγγεγραμμένης επιφάνειας και απομάκρυνση κρυσταλλικών επικαθίσεων με διαδικασίες αφαλάτωσης και μηχανικού καθαρισμού.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΕΠΕΜΒΑΣΗΣ INSITU ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΟΡΑΣ ΚΙΝΗΤΟΥ ΜΝΗΜΕΙΟΥ

Στη θέση «Ποτιστικά Περιβολίων» αξιόλογο εύρημα αποτέλεσε πήλινη κατασκευή, η οποία έπειτα από τις πρώτες σωστικές επεμβάσεις in situ από την ομάδα συντήρησης (πρώτος καθαρισμός με μαλακό πινέλο, προσωρινή στερέω-

τική deposits of soluble or insoluble salts or organic materials were observed. At the same time, all necessary welding was done to restore the original form. There was no consolidation required.

From the pottery found at the site "Veligosti Toll Post", of particular interest was the plain, non - homogeneous red - coloured clay pottery with a few or more occasional impurities. Numerous fragments of coarse and fine ceramics, various fragments of vases with black glaze, fragments with a red coating, and several white and red glaze sherds, small bases of grey clay, all required interventions such as deionized water washes, continuous checks of water conductivity, mechanical and chemical cleaning, welding and consolidating.

Symposium vases, welded sherds of vases, loom weights, coils, material concerning fragments of vases, of mainly orange and pale yellow clay fine pottery, clay loom weights, small vases, black - glazed or not, clay basins, oinochoai, part of a circular clay matrix and a single - nozzled clay lamp were the findings that primarily required protection measures against friction between them. This was achieved by placing acid free paper sheets between the ceramic parts and then placing them in perforated polyethylene bags to ventilate and prevent condensation of moisture therein. Following, the microscopic observation, which revealed surface cracks in the items due to the difference in volume and the coefficient of thermal contraction / expansion between the material and the deposits, led to preventative preservation measures, such as drying the objects in dry air, fixing only the recorded surface and removing the crystalline deposits by desalination and mechanical cleaning.

EXAMPLE OF IN SITU INTERVENTION AND FINDING TRANSFER

At the site "Potistika Perivolia" a remarkable finding concerned a construction made of clay, which, after the first in situ rescue operations by the preservation team (first cleaning with a soft brush, temporary consolidation of dismantled sections, welding of fragments collected during

ση αποσαθρωμένων τμημάτων, συγκόλληση θραυσμάτων, που περισυλλέχθηκαν κατά την αποξήλωση των μελών) μεταφέρθηκε στο εργαστήριο για την περάτωση αναγκαίων συστηματικών επεμβάσεων συντήρησης. Οι επεμβάσεις αυτές στηρίχθηκαν ουσιαστικά στις αναλύσεις του χώματος στο γύρω χώρο προκειμένου να εντοπιστεί η περίπτωση ενός μολυσμένου δείγματος από τα υλικά στεγανοποίησης που είχαν χρησιμοποιηθεί (π.χ πίσσα, ρητίνη κ.α).

Στη συνέχεια, κρίθηκε απαραίτητη η διαμόρφωση ειδικού χώρου στο εργαστήριο με σκοπό την πλήρη πλαγιοκάλυψη του αντικειμένου και τον επαρκή κλιματισμό του. Η ανεύρεση των καταλληλότερων μεθόδων ελέγχου και αντιμετώπισης της επικαθήμενης βιολογικής κρούστας, η αδρανοποίηση των μηχανισμών διάβρωσης από ιζήματα και διαλυτά άλατα με μηχανικό και χημικό καθαρισμό, οι δοκιμές συγκόλλησης με υλικά που μελετήθηκαν και αποδείχθηκαν συμβατά με την κοκκομετρική διαβάθμιση του υφιστάμενου πηλού, η τελική στερέωση και αισθητική αποκατάσταση που εφαρμόστηκαν για την στατική επάρκεια και τη συνοχή του συνόλου της εστίας, είχαν ως αποτέλεσμα την διατήρηση, συγκράτηση και ανάδειξη των αυθεντικών τμημάτων αυτού του εξαιρετικά αρχαιολογικού ενδιαφέροντος τεκμηρίου.

ΛΙΘΙΝΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Λίθινα ευρήματα περιελάμβαναν πυρήνες, λεπίδες, απολεπίσματα, φολίδες οψιανού και ερυθρά, μαύρα, λευκά και γκρί είδη πυριτόλιθου, λίθινα εργαλεία, όπως χειροπέλεκεις, τρυπήτρες, σφαιρικά εργαλεία και μηλόπετρες.

Η σύστασή τους έπεται από μικροσκοπική και μακροσκοπική ανάλυση διαπιστώθηκε πως αποτελείτο από διαφόρων ειδών λίθους, όπως γρανίτης μάρμαρο, ντόπιο ασβεστόλιθος, κροκάλες κ.α.. Χαρακτηριστική υπήρξε η εισαγωγή στο εργαστήριο συντήρησης πέλεκυ από κροκέατη λίθο και πυρήνων οψιανού, που πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν και ως πελέκεις, ακατέργαστη ορεία κρύσταλλος και ακατέργαστος χαλαζίας (**εικ. 114**). Στα περισσότερα τεκμήρια παρατηρήθηκε στην επιφάνεια η ύπαρξη λεπτότατου στρώματος γαιώδους υφής κρούστες, αλλά και οξικά άλατα ασβεστίου που υποδή-

the dismantling of the parts), was transferred to the laboratory for the necessary systematic preservation interventions. These interventions were based essentially on soil analyses in the surrounding area, in order to identify the sample infected by the different types of coatings (tar, resin, etc.) used for sealing the surface of the item.

Then, the construction of a special area in the laboratory for the full side covering of the object and its adequate air conditioning was considered necessary. Finding the most appropriate methods for controlling and dealing with the overlying biological crust, inactivation of erosion mechanisms against sediment and soluble salts by mechanical and chemical cleaning, welding tests with materials that were studied and proved to be compatible with the granulometric gradient of the existing clay, final consolidation and aesthetic restoration that was implemented for the static adequacy and consistency of the whole spot, resulted in the preservation, retention and promotion of the original segments of this very interesting archaeological item.

STONE FINDINGS

Stone finds included cores, blades, flakes, obsidian flake tools and red, black, white and grey types of flint, stone tools such as hand axes, drilling tools, spherical tools and millstones.

After microscopic and macroscopic analyses their composition was found to consist of various kinds of stones, such as granite, marble, local limestone, cobblestones etc.. An axe of Krokean stone and obsidian cores, possibly also used as axe, rock crystal and raw quartz were sent to the conservation lab (**fig. 114**). In the surface of most items a very thin layer of earthy texture crusts was observed, as well as acid calcium salts suggesting the involvement of biological activity. The preservation interventions relied on the consideration of the nature and condition of the original material, the nature and status of the product to be removed, and binding mode with the sub - layer, the examination of any protective or corrosive activi-

λωναν συμμετοχή βιολογικής δραστηριότητας. Οι επεμβάσεις συντήρησης στηρίχθηκαν στην συνεκτίμηση της φύσης και της κατάστασης του αυθεντικού υλικού, της φύσης και της κατάστασης των προς απομάκρυνση προϊόντων, καθώς και του τρόπου σύνδεσης με το υπόστρωμα, στην εξέταση της ενδεχόμενης προστατευτικής ή διαβρωτικής δράσης των υπό απομάκρυνση προϊόντων στο υπόστρωμα, στην εξέταση ύπαρξης ευγενούς πατίνας στην επιφάνεια, στην τεκμηρίωση της επίδρασης των υλικών και των μεθόδων καθαρισμού, στην πρόβλεψη της κατάστασης της αποκαλυφθείσας επιφάνειας, στο κατά πόσο δηλ. αυτή θα υπήρξε ευπρόσβλητη σε περαιτέρω φθορά και στην πρόβλεψη προστασίας του αυθεντικού υλικού μετά τον καθαρισμό. Έτσι έγινε αξιολόγηση των μεθόδων επέμβασης με δοκιμές καθαρισμού ανά υλικό και έλεγχος των αποτελεσμάτων σε λεπτές τομές με πολωτικό μικροσκόπιο, καθώς και μηχανικός καθαρισμός προκειμένου να διαπιστωθεί η πιθανότητα βελτίωσης της κοκκομετρικής διαβάθμισης και η μηχανική αντοχή των τεκμηρίων. Αποφασίστηκε η πλήρης εμβάπτιση των αντικειμένων σε απιονισμένο νερό με συνεχή ροή για την απομάκρυνση των διαλυτών αλάτων λόγω του μικρού μεγέθους των αντικειμένων και αφού δεν διαπιστώθηκε σαθρότητα στην επιφάνεια ή στον εσωτερικό όγκο τους. Στη συνέχεια, εφαρμόστηκε η μέθοδος της μηχανικής απομάκρυνσης των επικαθίσεων, τόσο των υπολειπόμενων διαλυτών αλάτων όσο και των βιολογικών επικαθίσεων. Τα αποτελέσματα υπήρξαν άριστα κι έτσι δεν χρειάστηκε να γίνει περαιτέρω επέμβαση με χρήση βιοκτόνων για την απομάκρυνση των μικροοργανισμών. Ακολούθησε η διαδικασία στερέωσης και προστασίας των αντικειμένων, όπου αυτό ήταν απαιτητό, αφού πρώτα αξιολογήθηκε η συνολική εικόνα του κάθε αντικειμένου, η ανθεκτικότητα και η σταθερότητα των υλικών στους διαβρωτικούς χημικούς παράγοντες, η ανθεκτικότητα και σταθερότητα των υλικών σε σχέση με την επίδραση των υπεριωδών ακτινών, η δυνατότητα αδιαβροχοποίησης, η υδροφοβίωση των υλικών, η ικανότητα των υλικών να είναι περατά από το νερό σε μορφή ατμών και ο αποκλεισμός της

εικ. 114. Αμπελάκι - Κλαράκι.
Μετά τη συντήρηση λίθινων εργαλείων.
fig. 114. Ampelaki - Klaraki.
After the conservation of stone tools.

ty of the removed products on the sub - layer, the existence of noble patina on the surface, the documented effect of the cleaning materials and methods, the prediction of the status of the revealed surface, i.e. to what extent it would be vulnerable to further wear, as well as on the provision for the protection of the original material after cleaning. Therefore, the intervention methods were evaluated by means of cleaning tests per material and checks of the results in thin sections with a polarising microscope, as well as by mechanical cleaning, in order to determine the possibility of improvement of the granulometric gradient and the mechanical strength of the items. It was decided to thoroughly immerse the items in deionised water with continuous flow, in order to remove soluble salts due to the small size of the items and since their surface and internal volume was not found to be weak. Then, the method of mechanically removing the deposits of both the residual solvents and the biological deposits was

περίπτωσης παραγωγής διαβρωτικών υποπροϊόντων. Προσοχή δόθηκε από την ομάδα συντήρησης στην αντιστρεψιμότητα των υλικών και στην ευκολία εφαρμογής της μεθόδου. Επιλέχτηκε για εφαρμογή η επί τόπου στερέωση με ψεκασμό αραιών διαλυμάτων εποξειδικών ρητινών, αφού αυτές παρουσιάζουν μεγάλη αντίσταση στα οξέα, στις βάσεις, στους οργανικούς διαλύτες και στο νερό, καθώς και μεγάλη αντίσταση σε μηχανικές ιδιότητες όπως η συμπίεση, ο εφελκυσμός, η ροπή έλξης και η διάτμηση.

Οι ίδιες διαδικασίες προληπτικής συντήρησης και επέμβασης εφαρμόστηκαν και σε αρκετά λίθινα αντικείμενα, που υπήρξαν προϊόντα ανασκαφής των υπόλοιπων περιοχών του έργου (**εικ. 115**). Στο εργαστήριο συντήρησης εισήλθαν και τεκμηριώθηκαν ψηφιακά αλλά και επεμβατικά προϊστορικά λίθινα λαξευμένα εργαλεία, κυρίως από οψιανό, ορισμένοι κατεργασμένοι λίθοι σε μορφή εργαλείων, εργαλεία από πυριτόλιθο, λεπίδες με οδοντωτή επεξεργασία στις πλευρές του, φολίδες διαφόρων μεγεθών, πυρήνες με νευρώσεις και αρνητικά απολέπισης στην εξωτερική και εσωτερική όψη καθώς επίσης και απολεπίσματα από οψιανό.

ΜΕΤΑΛΛΑ

Στο εργαστήριο συντήρησης εισήχθηκε ένας μεγάλος αριθμός μεταλλικών ελασμάτων, ήλων, δακτύλιων, περόνων, εργαλείων κυρίως χάλκινων και σιδερένιων, καθώς και αρκετή ποσότητα νομισμάτων, χάλκινων και αργυρών, προϊόντα της ανασκαφικής δραστηριότητας της

applied. The results were excellent and thus no further intervention with the use of biocides to remove micro - organisms was required. The process of consolidating and protecting the items was followed, where required, after assessing the overall image of each object, the durability and stability of the materials to the corrosive chemical agents, the durability and stability of the materials in relation to the effect of ultraviolet rays, the waterproofing ability of the stone object, the hydrophobisation of materials, the water vapor permeability of the materials and the exclusion of corrosive sub - products being produced. Finally, the conservation team focused mainly on the reversibility of the materials and the easement of implementing the method. The application of in situ consolidation by spraying dilute solutions of epoxy resins has been chosen, since they are highly resistant to acids, bases, organic solvents, water and to mechanical properties such as compression, tension, torque and shear.

The same preventive conservation and intervention procedures were applied to several stone objects that were excavated in the surrounding areas (**fig. 115**). The conservation laboratory received and documented digitally and invasively prehistoric stone carved tools, mainly made of obsidian, a few processed stones in form of tools, pyrite tools, blades with serrated edges, flakes of various sizes, ribbed cores and negatives of waste flakes on the interior and exterior of the materials as well as obsidian waste flakes.

METALS

In the conservation laboratory a large number of metal plates, rivets, rings, pins, tools, mainly of bronze and iron, was transferred, as well as a sufficient quantity of bronze and silver coins and of products from the excavation works in the areas conducted by the Ephorate of Antiquities of Arcadia (**fig. 116 - 117**). Due to the lack of specialised diagnostic techniques, a selection of objects was created by drafting a list of three priority intervention levels. At the first level, the objects selected were those that could be dated and exhibited signs of active

εικ. 115. Αμπελάκι - Κλαράκι.
Μετά τη συντήρηση λίθινου εργαλείου.
fig. 115. Ampelaki - Klaraki.
After the conservation of a stone tool.

ΕΦΑ Αρκαδίας στις περιοχές του έργου (**εικ. 116 - 117**). Λόγω της έλλειψης εξειδικευμένων διαγνωστικών τεχνικών, έγινε επιλογή των αντικειμένων με σύνταξη καταλόγου τριών επιπέδων προτεραιότητας επέμβασης. Στο πρώτο επίπεδο επιλέχθηκαν όσα μπορούσαν να χρονολογηθούν και παρουσίαζαν σημάδια ενεργής διάβρωσης, στο δεύτερο όσα δεν μπορούσαν να χρονολογηθούν και παρουσίαζαν ίχνη ενεργούς διάβρωσης ή μπορούσαν να χρονολογηθούν και παρουσίαζαν σταθερά προϊόντα διάβρωσης και τέλος στο τρίτο επίπεδο τέθηκαν όσα δεν μπορούσαν να χρονολογηθούν και παρουσίαζαν σταθερά προϊόντα διάβρωσης.

Ως προς τα σιδερένια αντικείμενα του πρώτου επιπέδου επέμβασης, η ομάδα συντήρησης γνωρίζοντας πως ανακαλύφθηκαν σε υγρή κατάσταση επενέβη σε ορισμένα από αυτά σε ένα πρώτο στάδιο για την αναστολή περαιτέρω διάβρωσής τους. Η μακροσκοπική και η μικροσκοπική μελέτη απέδειξε, πως υπήρχε ενεργός διάβρωση σε αρκετά ευρήματα, αφού παρουσίαζαν αποκόλληση κομματιών, ρηγματώσεις στην επιφάνεια και κονιοποιημένη σκωρία και προϊόντα διάβρωσης κόκκινου - καφέ χρώματος σε σημεία θραύσης. Ακολουθήθηκε η μέθοδος ομαδικής αποχλωρίωσης και έγιναν αλληπάλληλες πλύσεις με απιονισμένο νερό μέχρι να ουδετεροποιηθεί το ΡΗ των αντικειμένων και η μέτρηση συγκέντρωσης χλωριόντων με συλλογή ποσότητας του διαλύματος σε πλαστικά μπουκάλια με ποτενσιομετρική τιτλοδότηση. Την επίτευξη της σταθεροποίησής τους ακολούθησε η προσπάθεια να απομακρυνθεί το κρυσταλλικό νερό με τοποθέτηση των αντικειμένων σε κλίβανο. Ακολούθησε μηχανικός καθαρισμός με νυστέρι και οδοντιατρικό τροχό, που απέδωσε άριστα αποτελέσματα, αφού μετά την αποχλωρίωση τα στρώματα των προϊόντων διάβρωσης αφαιρέθηκαν με μεγάλη ευκολία. Όλα τα αντικείμενα, αφού πρώτα συγκολλήθηκαν - στις περιπτώσεις που ήταν εφικτό και απαιτητό - επικαλύφθηκαν στη συνέχεια με μετατροπέα προϊόντων διάβρωσης και τοποθετήθηκαν σε στρώμα Ethafoam με silicagel, ώστε να προστατευθούν από τις μηχανικές καταπονήσεις και να απομωνωθούν από τις μη ελεγχόμενες θερμοϋγρο-

εικ. 116 - 117. Μοναστηριακό ρέμα - Αμπελάκι.
Πριν και μετά τη συντήρηση χάλκινου νομίσματος.
fig. 116 - 117. Monastery Stream - Ampelaki.
Before and after the conservation of a bronze coin.

corrosion, at the second level the items included those that could not be dated and exhibited signs of active corrosion or that could be dated and exhibited stable corrosion products, and finally at the third level there were those that could not be dated and showed stable corrosion products.

In regard to the iron objects of the first level of intervention, the conservation team, knowing that they were discovered in liquid condition, intervened up to a point in order to inhibit further corrosion of certain objects. The macroscopic and microscopic analyses showed that there was active corrosion in several findings, since they showed detachment of particles, cracks in the surface and powdered slag, as well as in red - brown corrosion products at break points. The group dechlorination method followed and successive washings with deionised water were performed until the pH of the articles was neutralised. Chlorine concentration was measured by collecting the amount of the solution in plastic bottles with potentiometric titration. The

μετρικές συνθήκες του αποθηκευτικού χώρου του εργαστηρίου συντήρησης.

Για όσα αντικείμενα δεν επιλέχθηκε η μέθοδος αποχλωρίωσης, αυτό έγινε λόγω μεγάλου βαθμού ορυκτοποίησης τμημάτων των αντικειμένων, τα οποία παρουσίαζαν μεγάλη ευθρυπτότητα, αποκόλληση και έλλειψη συνοχής είτε μεταξύ τους είτε με τον μεταλλικό πυρήνα τους. Για όσα αντικείμενα δεν ήταν δυνατόν να συντηρηθούν άμεσα επιλέχθηκε η μέθοδος αποθήκευσης σε σφραγισμένο μικροκλιματικό θάλαμο, που διατηρεί χαμηλή RH και αφαιρεί οξυγόνο, για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα.

Για τα χάλκινα αντικείμενα, τα spot tests, η μικροσκοπική και μακροσκοπική ανάλυση έδειξαν σχηματισμούς ανθρακικών προϊόντων διάβρωσης (μαλαχίτη, αζουρίτη) και οξειδία χαλκού (κυπρίτη). Για τον καθαρισμό των προϊόντων διάβρωσης εφαρμόστηκε μηχανικός καθαρισμός με χρήση νυστεριού, υαλόβουρτσας, οδοντιατρικού τροχού και χρήση οργανικών διαλυτών.

Σε ελάχιστες περιπτώσεις αντικειμένων απαιτήθηκε εφαρμογή συγκόλλησης, ενώ πριν έγινε ομαδική ξήρανση σε κλίβανο, ώστε να αποφευχθεί περαιτέρω τυχούσα διάβρωση των αντικειμένων. Η προστασία των επιφανειών αποφασίστηκε να γίνει με την εφαρμογή ακρυλικού βερνικιού, που παρουσιάζει ικανοποιητική αντιστρεψιμότητα, αντοχή στη θερμότητα και φωτοξείδωση. Η μέθοδος αποθήκευσης στο εργαστήριο συντήρησης, που ακολουθήθηκε, είναι η ίδια, που εφαρμόστηκε και στην αποθήκευση των τεκμηρίων από σίδηρο.

Οι προαναφερθείσες εργασίες υλοποιήθηκαν με τη μορφή του επείγοντος και επέφεραν σημαντική βελτίωση στην κατάσταση διατήρησης των τεκμηρίων. Κρίνεται όμως απαραίτητη η περαιτέρω έρευνα, ως προς τη συμπεριφορά των συντηρημένων αντικειμένων στο πέρασμα του χρόνου (έκθεση σε μεταβαλλόμενες συνθήκες σχετικής υγρασίας και θερμοκρασίας, σε ακτίνες UV, μύκητες, βακτήρια κ.α.). Οι μη καταστρεπτικές φυσικοχημικές διαγνωστικές, τις οποίες προτείνει το ειδικευμένο προσωπικό του εργαστηρίου συντήρησης της ΕΦ.Α. Αρκαδίας, μπορούν να δώσουν χρήσιμες πληροφορίες σχετικές με την κατάσταση διατήρησης των

achievement of their stabilisation was followed by the attempt to remove the crystalline water by placing the articles in a furnace. This was followed by mechanical cleaning with scalpel and dental wheel, which produced excellent results, as evidenced by the fact that after dechlorination the layers of corrosion products were easily removed. All the articles, after being welded - where this was feasible and necessary - they then were coated with a corrosion transducer and were placed in an Ethafoam layer with silicagel, to be protected by mechanical stresses and to be isolated from the uncontrolled temperature / humidity conditions of the storage area of the preservation lab.

In objects where the dechlorination method was not chosen, this was due to a high degree of mineralisation of parts of the objects, which exhibited great friability, detachment and lack of coherence either to each other or to their metal core. For those objects that could not be immediately preserved the method of storage in a sealed microclimate chamber was selected that maintains low RH and removes oxygen for a fairly long period of time.

For the bronze objects, spot tests, microscopic and macroscopic analysis showed formation of corrosion products of carbon (malachite, azurite) and of copper oxides (cuprite). Mechanical cleaning was applied to corrosion products with the use of lancet, glass brush, dental wheel and organic solvents.

In a few cases, welding was required and kiln - drying was implemented, in order to avoid further corrosion of the items. For the surface protection the application of acrylic varnish was selected, which exhibits satisfactory reversibility, heat resistance and photooxidation. The storage method applied to the conservation lab is the same that was applied for storing iron items.

The aforementioned work was carried out in the form of urgency and brought about a significant improvement in the preservation status of the items. However, further research on the behaviour of the preserved objects over time (exposure to changing relative humidity and

αντικειμένων και να συνεισφέρουν στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων σχετικά με την αποτελεσματικότητα των διεργασιών συντήρησης, που πραγματοποιήθηκαν.

Επιπλέον, θα πρέπει να μελετηθούν περαιτέρω οι φυσικές και μηχανικές ιδιότητες των αντικειμένων, αλλά και να πραγματοποιηθούν επεμβάσεις διατήρησης - συντήρησης των αποθηκευμένων τεκμηρίων, που δεν υπέστησαν το ικανό μέγεθος προληπτικής συντήρησης από το εξειδικευμένο προσωπικό, λόγω ελλείψεως χρόνου.

Νικολέττα Θ. Πλατανίτη.

Γ. ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΧΩΡΟΥ ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗΣ ΚΙΝΗΤΩΝ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Στη Τοπική Κοινότητα Μερκοβουνίου βρίσκεται το Κοινοτικό Κατάστημα το οποίο παραχωρήθηκε στο Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού για την εγκατάσταση υποστηρικτικών γραφείων και αποθηκών της Υπηρεσίας με έδρα την Τρίπολη. Το κτήριο αποτελείται από ισόγειο 459,27 τμ., όροφο 475,40 τμ. και υπόγειο 219,53 τμ. και μαζί με τον περιβάλλοντα χώρο καταλαμβάνει συνολική έκταση 9741,14 τμ. **(εικ. 118 - 119).**

Στο πλαίσιο υλοποίησης του υποέργου 5 «Αρχαιολογικές Εργασίες και Έρευνες της ΛΘ' Ε.Π.Κ.Α. στον Νομό Αρκαδίας» αποκαλύφθηκε πληθώρα αρχαιολογικών ευρημάτων. Η ανάγκη συντήρησης και αποθήκευσής τους ήταν άμεση και σε συνδυασμό με την έλλειψη κατάλληλα διαμορφωμένων αποθηκευτικών χώρων, η Υπηρεσία αποφάσισε να αξιοποιήσει τον υπόγειο χώρο του κτηρίου για το σκοπό αυτό **(εικ. 120).**

Η Εφορεία Αρχαιοτήτων Αρκαδίας μέχρι το 2011 πραγματοποίησε εργασίες αποκατάστασης του φέροντος οργανισμού, καθώς και εργασίες για τη στατική και αντισεισμική ενίσχυση του.

Η βασική αρχή του σχεδιασμού ήταν να δημιουργηθεί ένας ενιαίος αποθηκευτικός χώρος, ένας χώρος συντήρησης και ένας χώρος μελέτης σε συνάρτηση με το περίγραμμα του υφιστάμενου κτηρίου. Με την έναρξη των εργασιών, η Εφορεία προέβη σε εργασίες εξυγίανσης και αντιμετώπισης φθορών που οφείλονταν σε ελλείψεις ή κακοτεχνίες της αρχικής κατασκευής και στην πολυετή έκθεση της ημιτελούς οικοδο-

temperature conditions, UV rays, fungi, bacteria, etc.) is necessary. Non - destructive physicochemical diagnostics, suggested by the qualified personnel of the preservation laboratory of the Ephorate of Antiquities of Arcadia, can provide useful information regarding the preservation status of the objects and help to draw useful conclusions about the effectiveness of the preservation processes carried out.

In addition, the physical and mechanical properties of the objects should be studied further and the maintenance and preservation of the stored items should be enhanced, because there were cases that did not go through adequate preventive preservation by the qualified personnel due to lack of time.

Nikoletta Th. Plataniti

C. CONFIGURATION OF THE MOVABLE FINDINGS STORAGE SPACE

The Municipality of Tripolis granted to the Ministry of Culture and Sports the unfinished building planned to house the cultural centre of the local community of Merkovouni, outside Tripolis. The goal was the building to accommodate offices and warehouses of the local Ephorate of Antiquities. The building comprises a ground floor of 459.27 m², a first floor of 475.40 m² and an underground floor of 219.53 m² occupying in total an area of 9741.14 m² including the surrounding space **(fig. 118 - 119).**

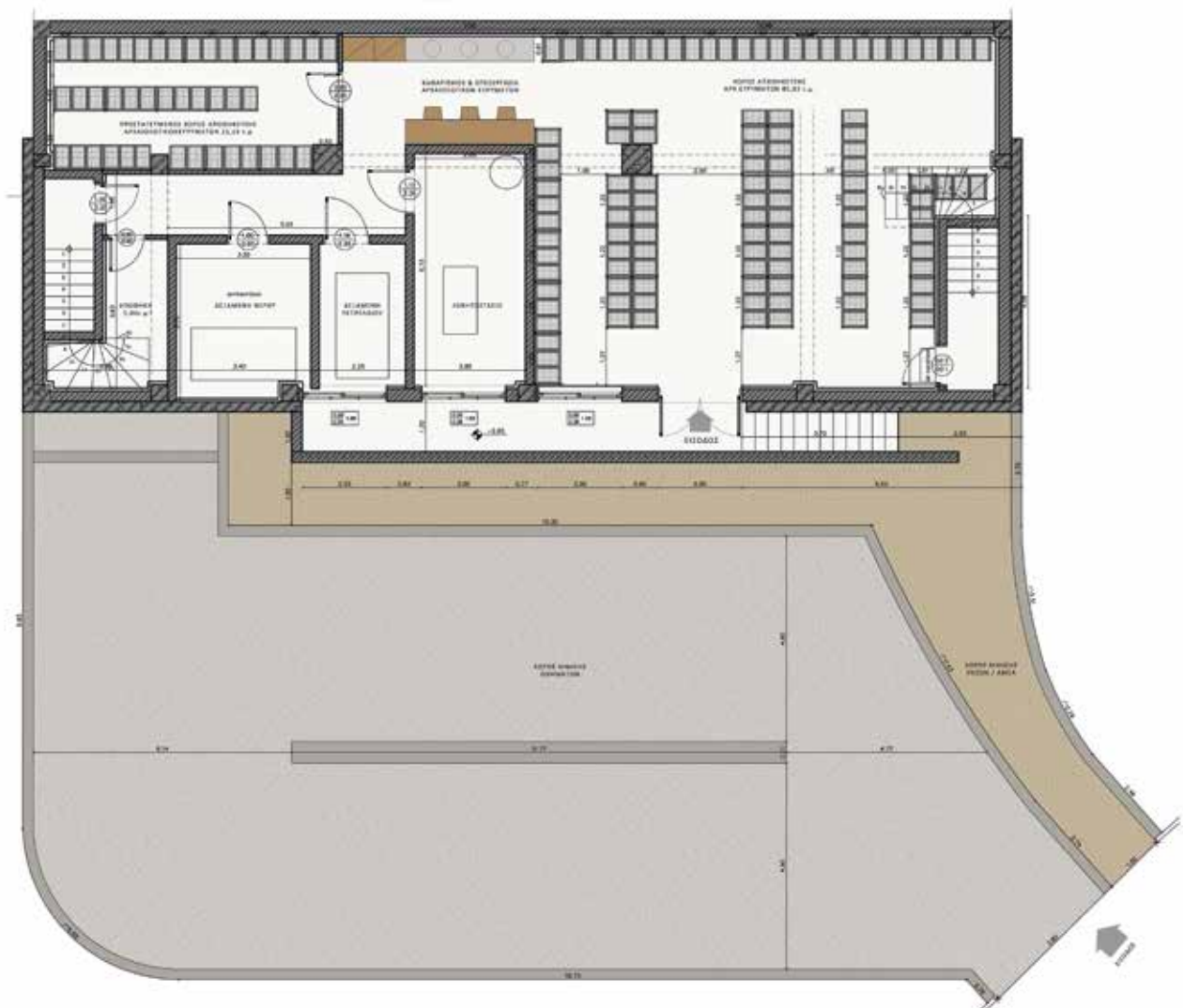
In the framework of the implementation of project no. 5 "Archaeological Work and Research of the 39th EPCA in the Prefecture of Arcadia", a plethora of archaeological findings was revealed. The need for their conservation and storage was immediate and in combination with the lack of properly designed storage facilities, the Ephorate decided to use the underground floor of the building **(fig. 120).**

Until 2011 the Ephorate of Antiquities of Arcadia carried out works for the restoration of the load - bearing elements as well as for its static and antiseismic strengthening.

The basic design principle was to create a single storage area, a conservation area and a study area, in conjunction with the outline of

εικ. 118. Μερκοβούνι. Άποψη του κτηρίου.
fig. 118. Merkonouni. View of the building.

εικ. 119. Μερκοβούνι. Κάτοψη του κτηρίου.
fig. 119. Merkonouni. Top view of the building.

εικ. 120. Μερκοβούνι. Ο υπόγειος χώρος του κτηρίου.
fig. 120. Merkovouni. Underground floor of the building.

εικ. 121 - 123. Μερκοβούνι. Εργασίες διαμόρφωσης του εξωτερικού χώρου.
fig. 121 - 123. Merkovouni. Configuration works on the outdoors.

εικ. 124 - 126. Μερκοβούνι.
Εργασίες διαμόρφωσης του εσωτερικού χώρου.
fig. 124 - 126. Merkouni.
Configuration works on the indoors.

μής στα καιρικά φαινόμενα (**εικ. 121 - 126**). Η εξασφάλιση της θερμικής άνεσης στο χώρο και η ελαχιστοποίηση των απωλειών ενεργείας του πραγματοποιήθηκε με σύγχρονες τεχνικές μόνωσης του κελύφους και συστήματα κλιματισμού. Στο κτήριο, για να καταστεί άμεσα λειτουργικό, εφαρμόστηκαν οι εγκεκριμένες ηλεκτρομηχανολογικές μελέτες και η σύνδεσή του με τα δίκτυα κοινής ωφέλειας. Η προστασία ενισχύθηκε με κατάλληλο σύστημα ασφάλειας - συναγερμού και πυρανίχνευσης.

Τα ευρήματα αποθηκεύτηκαν σε πλαστικές κλούβες και τοποθετήθηκαν σε πλαίσια τύπου ντέξιον (50 τεμάχια) (**εικ. 127 - 128**). Για τη μελέτη και συντήρηση των εν λόγω αντικειμένων διαμορφώθηκε κατάλληλος χώρος εργασίας σε συνδυασμό με ξύλινες κατασκευές (πάγκος μελέτης και πάγκος συντήρησης) (**εικ. 129**). Ο περιβάλλον χώρος, αφού εξυγιάνθηκε, επιστρώθηκε με εφαρμογές κυβολίθων σχηματίζοντας διαδρομές για την ομαλή πρόσβαση στις υπόγειες αποθήκες. Παράλληλα, ο υπαίθριος χώρος παρκινγκ οριοθετήθηκε με την επί-

the existing building. Upon the commencement of the works, the Ephorate carried out decontamination and repair work due to deficiencies or defects of the original construction and the multi - annual exposure of the incomplete building to weather conditions (**fig. 121 - 126**). The thermal comfort of the room and the minimisation of its energy losses was accomplished with modern insulation techniques and air conditioning systems. For the building to become functional, approved electromechanical studies and connection with the utilities network were implemented. Protection was enhanced by installing appropriate security / alarm and fire detection systems.

The findings were stored in plastic crates within dexion type frames (50 pieces) (**fig. 127 - 128**). Furthermore a suitable workplace for the research and conservation of the objects was formed combined with wooden constructions (study and conservation benches) (**fig. 129**). The surrounding area, after being cleared, was paved with paving blocks,

εικ. 127 - 128. Μερκοβούνι.
Εσωτερικός χώρος αποθήκευσης των κινητών ευρημάτων.
fig. 127 - 128. Merkovouni.
Internal storage space for the movable findings.

εικ. 129. Μερκοβούνι. Εσωτερικός χώρος. Πάγκος συντήρησης - πάγκος μελέτης.
fig. 129. Merkovouni. Internal space. Conservation bench - study bench.

στρωση χαλικιού και κρασπέδων **(εικ. 130)**. Για λόγους ασφαλείας τοποθετήθηκε μεταλλικό κιγκλίδωμα στη στέψη του τοιχίου αντιστήριξης επί του μετώπου της εισόδου και άνωθεν αυτής μεταλλικό στέγαστρο για την προστασία από καιρικά φαινόμενα.

*Ευσταθία Αργυροπούλου,
Κωνσταντίνος Μπαρούφης*

forming paths that ensure the access to the underground warehouse. At the same time, the outdoor parking area was demarcated with the coating of gravel and curbs **(fig. 130)**. For security reasons, a metal railing was placed at the cornice of the retaining wall on the front of the entrance, and on top of it a metal canopy for weather protection was put.

*Efstathia Argyropoulou,
Konstantinos Mparoufis*

εικ. 130. Μερκοβούνι. Διαμόρφωση του περιβάλλοντος χώρου.
fig. 130. Merkovouni. Configuration of the surrounding area.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

...και ύστερα;

Τον ενθουσιασμό της αποκάλυψης και τη χαρά των αρχαιολογικών εργασιών σε ένα έργο κατασκευαστικής φύσης, ως είθισται, ακολούθησε η δύσκολη απόφαση για την “τύχη” των αρχαιολογικών ευρημάτων, καθώς το έργο έπρεπε να συνεχιστεί. Δεδομένου ότι ο χαρακτήρας αυτών των ανασκαφών ήταν καθαρά σωστικός, προκειμένου να διασωθούν οι αρχαιότητες, μονόδρομος αποτέλεσε η απόφαση του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου για την κατάχωση ή και την αποδόμηση των αρχιτεκτονικών καταλοίπων, κατά περίπτωση.

Ο αρχαίος δρόμος έξω από τα τείχη του Παλλαντίου, οι αγροτικές εγκαταστάσεις ρωμαϊκών χρόνων στα διόδια της Ασέας, ο πρωτοελλαδικός οικισμός στο Αμπελάκι, το νεκροταφείο στο Βρωμόξυλο, η αρχαία πόλη στα Περιβόλια, οι εργαστηριακές εγκαταστάσεις στην Πετρίνα, ο μυκηναϊκός αποθέτης κάτω από τη Μονή Αμπελακίου, οι ρωμαϊκές αγροικίες....όλα είναι δρόμοι πια!

Αφού κάθε τομέας ανασκάφθηκε, αποτυπώθηκε σε αρχαιολογικά ημερολόγια, σε σκαριφήματα, σχέδια και φωτογραφίες, με ιδιαίτερη επιμέλεια και ακολουθώντας επιστημονικές μεθόδους, ο “αποχωρισμός” ξεκίνησε...

EPILOGUE

...and then?

The excitement of revelation and joy of archaeological work on a construction project, as usual, was followed by the difficult decision on the “fate” of all the archaeological findings, as the project had to be continued. Since the nature of these excavations was purely rescue, with primary concern to preserve the antiquities, the decision of the Central Archaeological Council to bury or deconstruct the architectural remains, where applicable, was a one - way street.

The ancient road outside the walls of Pallantio, the Roman rural settlements at the Asea toll posts, the Early Helladic settlement at Ampelaki, the cemetery at Vromoxylo, the ancient town of Perivolia, the workshop facilities at Petrina, the Mycenaean deposit under the Monastery of Ampelaki, the Roman farmhouses... they all transformed to motorway!

After each area was excavated, recorded in archaeological diaries, sketches and drawings and captured in photographs, with great care and according to scientific methods, the “separation” began...

Εργασίες κατάχωσης – Reburial works

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΤΟΥ ΕΡΓΟΥ

Το έργο που εκτελέστηκε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Υποδομών, Μεταφορών και Δικτύων “Αποπεράτωση οδικών υποδομών του Αυτοκινητόδρομου Κόρινθος - Τρίπολη - Καλαμάτα και κλάδος Λεύκτρο - Σπάρτη” και συγκεκριμένα το υπόεργο “Αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες της Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας” υλοποιήθηκε στο πλαίσιο του προγράμματος ΕΣΠΑ 2007 - 2013 και πραγματοποιήθηκε με προϋπολογισμό 2.320.000€. Για την υλοποίηση εργάστηκαν επιστημονικό και τεχνικό - εργατοτεχνικό προσωπικό, που προσλήφθηκε στο πλαίσιο του έργου, και μόνιμοι υπάλληλοι της Εφορείας όλων των ειδικοτήτων.

- **Διεύθυνση έργου:** Άννα - Βασιλική Καραπαναγιώτου, Μιχάλης Πετρόπουλος.
- **Επιστημονική εποπτεία:** Σταμάτης Φριτζίλας, Λεωνίδας Σουχλέρης
- **Υπόλογοι έργου:** Χρήστος Αναγνωστάκος, Στέλιος Παπαδημητρίου. **Διοικητική - διαχειριστική υποστήριξη:** Μαριγούλα Δεμερούκα, Ελένη Χαλκίδη, Ελένη Νικολάρου, Γεώργιος Γκατζιώρης, Βασιλική Καραγιάννη, Μαρία Λαλουδάκη.
- **Αρχαιολόγοι έργου:** Ευαγγελία Αργυροπούλου, Αθανάσιος Βρεττός, Αριστεά Γεωργακοπούλου, Ευγενία Κολοβού, Κωνσταντίνα Λύρα, Βασιλική Παπαδοπούλου, Γεωργία Παπαδοπούλου, Μαρία Σαλούρα, Γαρυφαλλιά Σμέρου, Ελένη Συμεωνίδη, Τριαντάφυλλη Σωτηροπούλου, Μάριος - Γεώργιος Τσάγκαρης, Θεώνη Χριστοφίλου.
- **Μηχανικοί έργου - τεχνικός ασφαλείας:** Ευσταθία Αργυροπούλου, Κωνσταντίνος Μπαρούφης.
- **Συντηρητές έργου:** Ελένη Καραντούνια, Κωνσταντίνα Κιρκιλή, Νικολέττα - Κανέλλα Κλαδούρη, Κυριάκος Μακρής, Δημήτριος Λαμπρόγιαννης, Νικολέττα Πλατανίτη.
- **Εργατοτεχνίτες:** Πηνελόπη Αγγελοπούλου, Γεώργιος Αγλαμίσης, Ιωάννα Αθανασοπούλου, Δημήτριος Αναστασόπουλος, Γεώργιος Βέργαδος (†), Νικήτας Βλάχος, Βούλα Βρωμοβρυσιώτη, Δημήτριος Γεωργαντάς, Ηλίας Γιάννος, Δημήτριος Γκάτσος, Νικόλαος Γκιώνης, Αθανάσιος Δεμπέλης, Γεώργιος

PROJECT CONTRIBUTORS

The project ran under the supervision of the Ministry of Infrastructure, Transport and Networks “Completion of the infrastructure of the Corinthos - Tripoli - Kalamata Motorway and Lefktro - Sparti Branch”, and specifically the project “Archaeological work and research of the Ephorate of Antiquities of Arcadia” was carried out within the National Strategic Reference Framework 2007 - 2014 (NSRF) with a budget of EUR 2,320,000.00. The realization of the project was carried out by the scientific and technical staff, that was involved exclusively in the project, as well as the personnel of the Ephorate.

- **Project management:** Anna - Vasiliki Karapanagiotou, Michalis Petropoulos.
- **Scientific supervision:** Stamatis Fritzilas, Leonidas Souchleris.
- **Budget manager:** Christos Anagnostakos, Stelios Papademetriou.
- **Administrative management:** Marigoula Demerouka, Eleni Chalkidi, Eleni Nikolarou, Georgios Gkatzioris, Vasiliki Karagianni, Maria Laloudaki.
- **Project archaeologists:** Evangelia Argyropoulou, Athanasios Vrettos, Aristeia Georgakopoulou, Evgenia Kolovou, Konstantina Lyra, Vasiliki Papadopoulos, Georgia Papadopoulos, Maria Saloura, Garyfallia Smerou, Eleni Symeonidi, Triantafylli Sotiropoulou, Marios - Georgios Tsagkaris, Theoni Christofilou.
- **Project and safety engineers:** Efstathia Argyropoulou, Konstantinos Mparoufis.
- **Conservators:** Eleni Karantounia, Konstantina Kirkili, Nikoleta - Kanella Kladouri, Kyriakos Makris, Dimitris Lamprogiannis, Nikoleta Plataniti.
- **Workers:** Penelope Angelopoulou, Georgios Aglamisis, Ioanna Athanasopoulou, Dimitris Anastasopoulos, Georgios Vergados (†), Nikitas Vlachos, Voula Vromovrysioti, Dimitrios Georgantas, Ilias Glannos, Dimitrios Gkatsos, Nikolaos Gkionis, Athanasios Dempelis, Georgios Dempelis, Georgios Dimopoulos, Grigoris Alexandros, Ilias

- Δεμπέλης, Γεώργιος Δημόπουλος, Γρηγόρης Αλέξανδρος, Ηλίας Δέμος, Ιωάννης Ζαχαρόπουλος, Χρήστος Ηλιόπουλος, Λεωνίδας Ιωσηφίδης, Γεώργιος Καλαμούτσος, Ηλίας Κανάκης, Χρήστος Καπάντας, Νεκταρία Κουμουνδούρου, Παναγιώτης Κουντάνης, Κωνσταντίνος Κούρος, Ανδρέας Λυκουρέντζος, Χαράλαμπος Λυκουρέντζος, Βασίλειος Λυμπερόπουλος, Νικόλαος Μακρής, Παναγιώτης Μαντάς, Νικόλαος Μάρκος, Σταύρος Μάρκος, Παναγιώτα Μάρκου, Μαρία Μάρκου, Αδαμάντιος Μέλλος, Ιωάννα Μιχελή, Σπήλιος Μουστόγιαννης, Μιχάλης Μουστόγιαννης, Νικόλαος Μπαλάσης, Γεώργιος Μπερντένης, Παναγιώτης Μπιλιλής, Βικτωρία Μπουζιάνη, Σοφία Μπουζιάνη, Γεώργιος Μπουζιάνης, Θεόδωρος Μπουζιάνης, Γεώργιος Νικολούλιας, Παναγιώτης Νικολούλιας, Ζωίτσα Νικολούλια, Βασιλική Νικολούλια, Αμαλία Ντελλοπούλου, Αντωνία Παπαγεωργίου, Κωνσταντίνος Παπαδόπουλος, Ελένη Παπαδοπούλου, Ιωάννης Παπαιοικονόμου, Νικόλαος Παπαιοικονόμου, Δημήτριος Παπαγιαννόπουλος, Σταύρος Παφύλιας, Νικόλαος Ρηγόπουλος, Παναγιώτης Μαυριάς, Αθανασία Σαραντάκη, Βικτωρία Σαραντάκη, Βασιλική Σιαμάτα, Αγγελική Σίδερη, Δημήτριος Τερζής, Γεώργιος Τζέμης, Κώστας Τριανταφύλλου, Νεκτάριος Φίλης, Σοφία Φιφλή, Βασίλειος Χαραλαμπόπουλος, Αγγελική Χατζή, Τριαντάφυλλος Χατζής, Χρήστος Ψαθάς, Κωνσταντίνα Ψυχόπαιδα.
- **Σχεδιαστική αποτύπωση:** Σοφία Σταυροπούλου, Γεώργιος Κάππος, Ευαγγελία Ζέρβα, Ελένη Τσερεφού.
 - **Τοπογραφική αποτύπωση:** Βασίλειος Ζέκιος, Ευαγγελία Καραβία
 - **Φωτογραφίες - Αεροφωτογραφίες:** Αρχείο Εφορείας Αρχαιοτήτων Αρκαδίας
- Demos, Ioannis Zacharopoulos, Christos Iliopoulos, Leonidas Iosifidis, Georgios Kalamoutsos, Ilias Kanakis, Christos Kapan-tais, Nektaria Koumoundourou, Panagiotis Kountanis, Konstantinos Kouros, Andreas Lykourantzios, Charis Lykourantzios, Vasilis Lymperopoulos, Nikolaos Makris, Panagiotis Mantas, Nikolaos Markos, Stavros Markos, Panagiota Markou, Maria Markou, Adamantios Mellos, Ioanna Micheli, Spili-os Moustogiannis, Michalis Moustogiannis, Nikolaos Mpalasis, Georgios Mperntenis, Panagiotis Mpililis, Victoria Mpouziani, Sofia Mpouziani, Georgios Mpouzianis, Theodoros Mpouzianis, Georgios Nikoloulas, Panagiotis Nikoloulas, Zoitsa Nikoloulia, Vasiliki Nikoloulia, Amalia Ntellopoulou, Antonia Papageorgiou, Konstantinos Papadopoulos, Eleni Papadopoulos, Ioannis Papaoikonomou, Nikolaos Papaoikonomou, Dimitrios Papagianopoulos, Stavros Pafylas, Nikolaos Rigopoulos, Panagiotis Mavrias, Athanasia Sarantaki, Victoria Sarantaki, Vasiliki Siama-ta, Angeliki Sideri, Dimitrios Terzis, Georgios Tzemis, Kostas Triantafyllou, Nektarios Filis, Sofia Fifli, Vasileios Charalampopoulos, Angeliki Chatzi, Triantafyllos Chatzis, Christos Psathas, Konstantina Psychopaida.
- **Plans:** Sofia Stavropoulou, Georgios Kappos, Evangelia Zerva, Eleni Tserefou.
 - **Ground plans:** Vasileios Zekios, Evangelia Karavia
 - **Photographs - Aerial photographs:** Archive of the Ephorate of Antiquities of Arcadia

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Γενική

- Γρηγορακάκης Γρ., Φριτζίλας Σ., Σουχλέρης Λ., *Αρκαδίας οδοί ύδατος*, ΛΘ' ΕΠΚΑ, 2014.
- Forsén J. και Forsén B. (επιμ.), *The Asea Valley Survey. An Arcadian Mountain Valley from the Palaeolithic Period until Modern Times*, 2003.
- Howell R., A survey of Eastern Arcadia in Prehistory, *B.S.A.* 65 (1970), 79 - 127.
- Jost M., Sanctuaires et cultes d'Arcadie, *Études Péloponnésienes* Vol. IX, 1985.
- Καραπαναγιώτου Α.Β., Αρχαία Αρκαδία. Στα βήματα του Πausανία, στο : Σαραντάκης Π. (επιμ.), *Αρκαδία. Τόπος, χρόνος, άνθρωποι*, 2010.
- Leake W., *Travels in the Morea*, Τόμος 1, 1830.
- Leake W., *Peloponnesiaca. A supplement to Travels in the Morea*, 1846.
- Morgan C., Cultural Subzones in Early Iron Age and Archaic Arkadia? στο: Nielsen T. and Roy J. (επιμ.), *Defining Ancient Arkadia. Symposium, April, 1 - 4 - 1998*, Acts of the Copenhagen Polis Centre χρονολογία έκδοσης: Vol. 6, 1999, 382 - 456.
- Παπαχατζής Ν., *Πausανίου, Ελλάδος Περιήγησις. Κορινθιακά - Λακωνικά*, 1994.
- Πετρόπουλος Μ., Καραπαναγιώτου Α., Γρηγορακάκης Γ., Φριτζίλας Σ., Σουχλέρης Λ., Καλάβρια Ε., ΛΘ' ΕΠΚΑ - Αρκαδία στο: *Από το ανασκαφικό έργο των Εφορειών Αρχαιοτήτων 2000 - 2012*, 2012, 123 - 130.
- Πετρόπουλος Μ., Γενική θεώρηση της αγροτικής παραγωγής στην Αρκαδία των ρωμαϊκών χρόνων στο: Rizakis A.D., Touratsoglou I.P. (επιμ.), *Villae Rusticae. Family and Market - Oriented farms in Greece under Roman rule, Proceedings of an international congress held at Patrai, 23 - 24 April 2010*, 2013, 286 - 327.
- Πίκουλας Γ., *Η Νότια Μεγαλοπολίτικη Χώρα*, 1988.
- Πίκουλας Γ., *Οδικό δίκτυο και άμυνα, από την Κόρινθο στο Άργος και την Αρκαδία*, 1995.
- Pikoulas Y., The Road - Network of Arkadia στο: Nielsen T.H., Roy J. (επιμ.), *Defining Ancient Arkadia: Symposium, April 1 - 4, 1998. Acts of the Copenhagen Polis Centre*, vol.6.1999, 248 - 319.
- Σουχλέρης Λ., Αγροτικές και βιοτεχνικές εγκαταστάσεις στην Ασεατική χώρα της νότιας Αρκαδίας και στη Βελμινάτιδα χώρα της βορειοδυτικής Λακεδαίμονος στο: Rizakis A. D., Touratsoglou I. P. (επιμ.), *Villae Rusticae. Family and Market - Oriented farms in Greece under Roman rule, Proceedings of an international congress held at Patrai, 23 - 24 April 2010*, 2013, 344 - 361.

ΜΑΚΡΗ

- Φριτζίλας Σ., Μάκρη, *ΑΔ* 64, 2009, Χρονικά, 328 - 329.
- Αθανασούλης Δ., Βασιλείου Α., Μάκρη, *ΑΔ* 64, 2009, Χρονικά, 308 - 309.

ΠΑΛΛΑΝΤΙΟ - ΑΚΡΟΠΟΛΗ ΠΑΛΛΑΝΤΙΟΥ

- Κοκκορού - Αλευρά Γ., Πουπάκη Ε., Ευσταθόπουλος Α., *Αρχαία Ελληνικά Λατομεία*, 2010, 52 - 59.
- Libertini G., Scavi in Arcadia, *ASAtene N.S.*, 1939 - 1940, 1 - 2, 225 - 230.
- Østby E., The Temples of Pallantion: Archaeological Collaboration in Arcadia, στο: Anderson O. - Whittaker H. (επιμ.), *The Norwegian Institute at Athens. The first five lectures*, 1991, 40 - 45.
- Østby E., I templi di Pallantion, *ASAtene*, 1995, 53 - 93.
- Østby E., Templi di Pallantion e dell'Arcadia: confronti e sviluppi, *ASAtene*, 1995, 285 - 391.
- Φριτζίλας Σ., Ακρόπολη Παλλαντίου, *ΑΔ* 63, 2008, Χρονικά, 364 - 370.
- Φριτζίλας Σ., Κόμβος Παλλαντίου, *ΑΔ* 64, 2009, Χρονικά, 324 - 328.
- Φριτζίλας Σ., Η αγορά του αρχαίου Παλλαντίου στο: Γιαννικούρη Α., (επιμ.) *The Agora in the Mediterranean from Homeric to Roman times. International conference, Kos, 14 - 17 April 2011*, 2011, 125 - 138.

ΚΑΛΟΓΕΡΙΚΟ - ΔΕΜΑ

- Σουχλέρης Λ., Φριτζίλας Σ., Δρόμος Καλογε-
ρικού και Δέματος, ΑΔ 63, 2008, Χρονικά, 371
- 372.
- Σουχλέρης Λ., Δρόμος Καλογερικού και Δέ-
ματος, ΑΔ 64, 2009, Χρονικά, 336 - 337.

ΜΑΝΑΡΗ - ΔΙΟΔΙΑ ΑΣΕΑΣ

- Σουχλέρης Λ., Νέα Διόδια Ασέας και Κόμβος
Αθήναιου - Ασέας, ΑΔ 64, 2009, Χρονικά, 336
- 337.

ΑΜΠΕΛΑΚΙ - ΚΛΑΡΑΚΙ

- Forsén J., Prehistoric Asea Revisited στο: *Opuscula Atheniensia* XXI: 4 Stockholm, 1996.
- Forsén J., Οινοπαραγωγή και οινοποισία στην
κοιλιάδα της Ασέας στο: Πίκουλας Γ. (επιμ.),
Οίνον Ιστορώ VI: Αρκαδικά οινολογήματα,
2007, 33 - 38.
- Holmberg E. J., *The Swedish Excavations at
Asea in Arcadia*, 1944.
- Σουχλέρης Λ., Λίθινα εργαλεία και αντικείμε-
να μικροτεχνίας από την ανασκαφή του πρω-
τοελλαδικού οικισμού στο λόφο «Κλαράκι»
στο οροπέδιο της Ασέας Αρκαδίας. Η διακί-
νηση του οψιανού στη νοτιοανατολική Πελο-
πόννησο. Επιτοίχια ανακοίνωση στο: *Διεθνές
Συνέδριο «Το αρχαιολογικό έργο στην Πελο-
πόννησο»*. Τρίπολη. Νοέμβριος 2012, 2012
(αδημοσίευτο).
- Σμέρου Γ., Σουχλέρης Λ., Κεραμική της πρώ-
της Εποχής του Χαλκού από τη θέση «Κλα-
ράκι» στην περιοχή της Ασέας στην Αρκαδία.
Επιτοίχια ανακοίνωση στο: *Διεθνές Συνέδριο
«Το αρχαιολογικό έργο στην Πελοπόννησο»*.
Τρίπολη. Νοέμβριος 2012, 2012 (αδημοσίε-
υτο).

ΠΕΡΙΒΟΛΙΑ

- Karapanagiotou A.V., Preliminary Notices
on the Discovery of a Planned, Classical
Town near Kyparissia, Gortynia στο: Østby E.
(επιμ.), *Ancient Arcadia. Papers from the third
international seminar on Ancient Arcadia,
held at the Norwegian Institute at Athens, 7 -
10 May 2002*, 2005, 331 - 346.

- Φριτζίλας Σ., Περιβόλια, ΑΔ 63, 2008, Χρονι-
κά, 375.
- Φριτζίλας Σ., Περιβόλια Μεγαλόπολης (Ορέ-
στειον), ΑΔ 64, 2009, Χρονικά, 330 - 331.
- Φριτζίλας Σ., 'Ο'Ορέστῆς καί τό'Ορεστεῖον τῆς
Μαιναλίας, Ένατον Διεθνές Συνέδριον Πελο-
ποννησιακῶν Σπουδῶν, Ναύπλιον 30 Οκτω-
βρίου - 2 Νοεμβρίου 2015, 2015.

ΒΕΛΙΓΟΣΤΗ

- Φριτζίλας Σ., Βελιγοστή Τριποτάμου, ΑΔ 63,
2008, Χρονικά, 376.
- Φριτζίλας Σ., Σταθμός διοδίων Βελιγοστής,
ΑΔ 64, 2009, Χρονικά, 331 - 335.
- Φριτζίλας Σ., Αγροικία στη θέση Βελιγοστή
Αρκαδίας στο: Rizakis A.D., Touratsoglou I.
P. (επιμ.), *Villae Rusticae. Family and Market
Oriented farms in Greece under Roman rule,
Proceedings of an international congress held
at Patrai, 23 - 24 April 2010*, 2013, 328 - 344.
- Φριτζίλας Σ., Ανασκαφικές έρευνες κοντά στη
συμβολή των αρχαίων ποταμών Καρνίωνα
και Γαθεάτα στη νότια Αρκαδία στο: *Η ρωμαϊ-
κή και βυζαντινή Πελοπόννησος. Διημερίδα εις
μνήμην του Μεγαλοπολίτη αρχαιολόγου Πανα-
γιώτη Βελισσαρίου*, 2012, 93 - 98.
- Φριτζίλας Σ., Χριστοφίλου Θ., Βρεττός Αθ.,
Προϊστορική κεραμική και λίθινα τέχνηργα
από την ανατολική Αρκαδία. Επιτοίχια ανακοί-
νωση στο: *Διεθνές Συνέδριο «Το αρχαιολογικό
έργο στην Πελοπόννησο»*. Τρίπολη. Νοέμβριος
2012, 2012 (αδημοσίευτο).

ΚΛΑΔΟΣ ΛΕΥΚΤΡΟ - ΣΠΑΡΤΗ

- Αργυροπούλου Ε., Παπαδοπούλου Γ., Σου-
χλέρης Λ., Ρωμαϊκή κεραμική από τη νότια
Μεγαλοπολίτιδα χώρα. Ανακοίνωση στο: *Διε-
θνές Συνέδριο «Το αρχαιολογικό έργο στην Πε-
λοπόννησο»*. Τρίπολη. Νοέμβριος 2012, 2012
(αδημοσίευτο).
- Ευθυμίου - Μανωλάκου Ι., Το σπήλαιο «Τρου-
πίτσες» στο Σκορτσινό Αρκαδίας. Η έρευνα
του 2005 στο: *Πρακτικά του Ζ' Διεθνούς Συν-
-εδρίου Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Πύργος
- Γαστούνη - Αμαλιάδα 11 - 17 Σεπτεμβρίου
2005*, Δ', 2007, 126 - 140.

- Πίκουλας Γ.Α., Τοπογραφία Αίγυος και Αιγύτιδος στο: *Αρκαδία. Συλλογή Μελετών HOROS*, 2012, 91 - 101.
- Σουχλέρης Λ., Αρχαιολογική και ιστορική περιήγηση στη βόρεια Λακεδαίμονα στο: *Πρακτικά Α' αρχαιολογικής και ιστορικής ημερίδας. Αγόριανη*, 2010.
- Σουχλέρης Λ., Νομισματικές μαρτυρίες από τη νοτιοανατολική Μεγαλοπολίτιδα χώρα και βορειοανατολική Λακεδαίμονα από τις ανασκαφές του νέου αυτοκινητόδρομου Μεγαλόπολη - Λεύκτρο - Λογκανίκο - Σπάρτη. Επιτοίχια ανακοίνωση στο: ΣΤ' Επιστημονική Συνάντηση «Το Νόμισμα στην Πελοπόννησο». Άργος 24 - 27 Μαΐου 2011, όβολός 10 (υπό εκτύπωση).
- ώσεις ΔΠΜΣ), 2003.
- Πουλιανός Ν., *Εισαγωγή στην Παλαιολιθική Τεχνολογία και Τυπολογία*, 2005.
- Π.Ε.Σ.Α, *Πρακτικά ημερίδων Συντηρητών Αρχαιοτήτων και Έργων Τέχνης 2009 - 2012*, Αθήνα, 2014.
- Τζαβέλλα - Ενjen Χ., *Λιθαρές*, 1984
- Σκουλικίδης Θ., Βασιλείου Π., *Διάβρωση και Προστασία Υλικών*, 2000.
- Lykiaropoulou - Petrou M. & Economou G., *The Debased Silver Coins of Amyntas III* στο: Oddy W. and Cowell M. R. (eds), *Metallurgy in Numismatics 4*, 1998.

ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ

- Αρχοντίδου Αγ, Λημναίου Ευ., Πανάση Α., Πυλαρινού Ν., *Η Μύρινα της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού*, 2004.
- Δρούγου Στ., *Ανασκαφή Πέλλας 1957 - 1964 οι πήλινι λύχνοι*, 1992.
- Ιωακείμογλου, Ε., *Τα οργανικά υλικά στη Τέχνη και την Αρχαιολογία*, Τόμος Α', 2004.
- Καρύδης Χρ., Κουλουμπή Ε., Σακελλαρίου Αρ., *Η Επιστήμη της Προληπτικής Συντήρησης. Διατήρηση και διαχείριση συλλογών*, 2013.
- Κουλουμπή Ν, Μοροπούλου Α., Μπατής Γ., *Υλικά Ι. Φθορά μετάλλων και πορωδών υλικών. Φυσικοχημεία της φθοράς και τεχνική της συντήρησης των δομικών υλικών*, ΕΜΠ, 2004.
- Λαμπρόπουλος Β.Ν., *Κεραμικά. Τεχνολογία Διαβρωση και Συντήρηση*, 1993.
- Λαμπρόπουλος Β.Ν., *Διάβρωση και Συντήρηση της Πέτρας*, 1992.
- Λυκιαρδοπούλου Μ., *Μόλυβδος: ένα ευτελές μέταλλο, πρόκληση για τον συντηρητή*, στο: *Amicitiae Gratia. Τόμος στη μνήμη Αλκμήνης Σταυρίδη*, 2008.
- Λυκιαρδοπούλου - Πέτρου, Μ., ομιλία στο: *Διαγνωστικές τεχνικές στην επιστήμη της συντήρησης έργων τέχνης (17 - 19 Φεβρουαρίου 2012)*, όπως ανασύρθηκε από το Διαδίκτυο στον ιστότοπο www.typologos.com
- Μπίρης Μ., *Χάρτης Βενετίας. Το πλαίσιο δημιουργίας του στο: Προστασία Μνημείων (σημει-*

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Ταμείο
Περιφερειακής Ανάπτυξης

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ISBN 978-960-386-360-1